

НАОУЧНИЙ ДОВІДНИК

О. В. ГІСЕМ, О. О. МАРТИНЮК

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

8-9

Київ — Харків
VESTA

*Відповідно до програми, затвердженої Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11—2646 від 08.06.2001 р.)*

Рецензент:
Ніколаєва Т. В., учитель-методист
Харківської спеціалізованої школи I—III ступенів № 119

Пропоноване видання продовжує серію наочних посібників зі шкільних дисциплін, які допоможуть учням систематизувати, конкретизувати і поглибити набуті знання і вміння, а також прилучитися до активної самостійної роботи.

Структура і зміст посібника повною мірою відповідають вимогам чинної навчальної програми зі шкільного курсу всесвітньої історії. Навчальний матеріал згруповано за програмними темами і подано у наочній формі, тобто у вигляді таблиць, схем, діаграм тощо.

Автори свідомо уникли методичних порад щодо практичного використання посібника. Структурно-змістовна простота і повнота зумовлюють необмеженість можливостей як самостійного опрацювання учнями наведеного матеріалу, так і роботи під керівництвом учителя. Такий підхід, на думку авторів-практиків, сприятиме ефективній реалізації навчально-виховних завдань.

Сподіваємось, що пропонований наочний довідник буде надійним помічником і порадиником у опануванні шкільного курсу всесвітньої історії.

Гісем О. В.

Г51 Всесвітня історія. 8—9 класи: Наочний довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — К.; Х.: Веста, 2007. — 157 с.

Видання містить навчальний матеріал у вигляді таблиць, схем, діаграм зі шкільного курсу всесвітньої історії, що повною мірою відповідає чинній навчальній програмі.

Наочний довідник розрахований на учнів, абітурієнтів і вчителів історії.

Навчальне видання
ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

Всесвітня історія.

8—9 класи

Наочний довідник

Редактор *Л. А. Шведова*
Технічний редактор *В. І. Труфен*
Коректор *О. Г. Неро*

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006. 61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355.

З питань реалізації: (0572) 58-25-61

8 клас. Всесвітня історія. Нова історія (кінець XV—XVIII ст.)

Вступ.	Перехід від Середньовіччя до Нового часу.....	5
Тема 1.	Великі географічні відкриття.....	6
	Відкриття європейців і створення перших колоніальних імперій.....	6
	Наслідки Великих географічних відкриттів.....	9
Тема 2.	Початок Реформації в Європі.....	10
	Реформація в Німеччині.....	10
	Поширення реформаційних ідей в Європі.....	12
Тема 3.	Визвольний рух у Нідерландах.....	14
Тема 4.	Франція в XVI — першій половині XVII ст.....	17
	Реформація і громадянська війна у Франції.....	17
	Абсолютна монархія у Франції.....	19
Тема 5.	Англія у XVI ст.....	21
	Поширення ринкових відносин в Англії.....	21
	Зовнішня політика Англії.....	23
Тема 6.	Тридцятилітня війна.....	24
Тема 7.	Московська держава в XVI— XVII ст.....	27
	Московське царство за Івана IV.....	27
	Московська держава в XVII ст.....	31
Тема 8.	Польща в XVI—XVII ст.....	33
Тема 9.	Культура і наука Західної, Центральної та Східної Європи в XVI— XVII ст.....	37
	Мистецтво Відродження в Європі.....	37
	Поширення мистецтва бароко в Європі.....	39
	Наука. Література.....	40
Тема 10.	Країни Сходу в XVI—XVIII ст.....	42
	Особливості розвитку східних цивілізацій.....	42
	Османська імперія.....	44
	Китай та Індія.....	47
Тема 11.	Англія в другій половині XVII — у XVIII ст.....	54
	Англійська революція. Громадянська війна.....	54
	Промислова революція в Англії.....	57
Тема 12.	Російська держава в XVII—XVIII ст.....	60
	Становлення Російської імперії.....	60
	Російська імперія в другій половині XVIII ст.....	64
Тема 13.	Німецькі держави в XVIII ст.....	66
	Утворення Прусського королівства.....	66
	Володіння австрійських Габсбургів у XVIII ст.....	67
Тема 14.	Північна Америка в XVIII ст.....	70
	Англійські колонії в Північній Америці.....	70

9 клас. Всесвітня історія. Нова історія (кінець XVIII — початок XX ст.)

Вступ.	Основні тенденції суспільно-політичного та економічного розвитку світу від кінця XVIII до 1914 р.	77
Тема 1.	Французька революція кінця XVIII ст.	78
	Франція напередодні революції	78
	Початок революції. Повалення монархії та встановлення республіки.	81
	Якобінська диктатура	84
	Термідоріанський режим	86
Тема 2.	Правління Наполеона Бонапарта. Перша імперія у Франції	88
	Консульство та імперія	88
	Війни наполеонівської Франції	90
Тема 3.	Країни Європи в 1815—1847 рр.	92
	Англія	92
	Франція	96
	Росія	99
Тема 4.	Революції 1848—1849 рр. у Європі	102
Тема 5.	Утворення національних держав в Італії та Німеччині	105
Тема 6.	Англія в 50—60-х рр. XIX ст.	107
Тема 7.	США в першій половині XIX ст. Громадянська війна (1861—1865)	109
Тема 8.	Російська імперія в другій половині XIX ст.	115
Тема 9.	Робітничий і соціалістичний рух у країнах Європи (друга половина XIX — початок XX ст.)	122
Тема 10.	Культура кінця XVIII — першої половини XIX ст.	124
	Розвиток техніки і науки	124
	Література. Філософія. Мистецтво	125
Тема 11.	Завершення формування індустріального суспільства в провідних країнах.	127
	Німеччина в 1871—1914 рр.	127
	Англія в 1870—1914 рр.	130
	Третя республіка у Франції.	132
	США в 1870—1914 рр.	135
	Японія в другій половині XIX — на початку XX ст.	138
	Російська імперія наприкінці XIX — на початку XX ст.	141
Тема 12.	Національно-визвольний рух народів світу наприкінці XIX — на початку XX ст.	145
Тема 13.	Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст.	150
Тема 14.	Культура зарубіжних країн другої половини XIX — початку XX ст.	152
Література		157

НОВА ІСТОРІЯ (КІНЕЦЬ XV—XVIII СТ.)

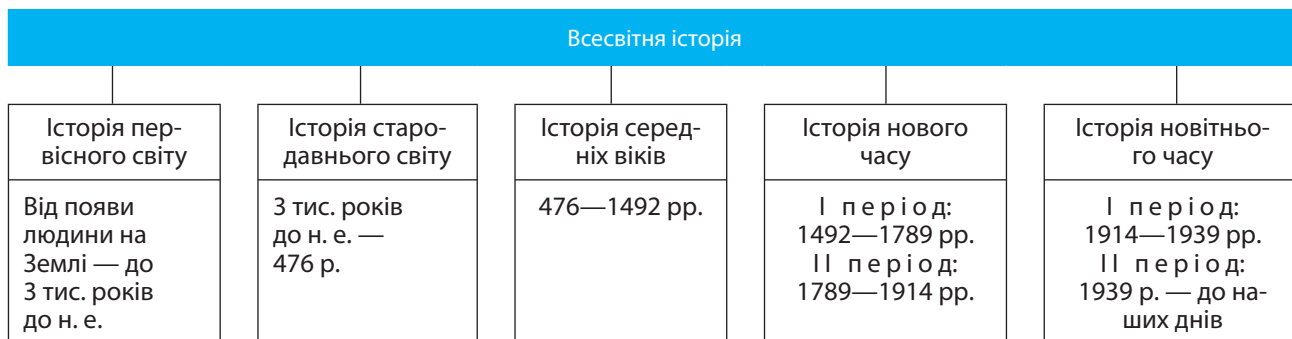

Вступ. Перехід від Середньовіччя до Нового часу

■ Місце Нової історії в історії людства

Нова історія — період всесвітньої історії між історією середніх віків та історією новітнього часу. Термін «новий час» запровадили в XV ст.

італійські мислителі, котрі цим протиставили себе попередній епосі «середніх віків» і підкреслили, що розпочалася нова епоха в історії Європи

■ Три явища в європейській історії, які мали визначальне значення для переходу від Середньовіччя до Нового часу

Назва	Визначення	Особливості
Відродження	Період в культурному та ідейному розвитку країн Західної і Центральної Європи, що уособлював перехід від Середньовіччя до Нового часу	<ul style="list-style-type: none"> Найважливіші наслідки поширення у Європі ідеалів Відродження:<ul style="list-style-type: none"> — здійснення величезного кроку вперед у розвитку мистецтв; — важливі відкриття в астрономії, біології, хімії, фізиці, медицині; — прагнення пізнати світ надихало дослідників на далекі мандрівки; — поширення нових поглядів на роль церкви в суспільстві підготувало підґрунтя для її реформи
Великі географічні відкриття	Найбільші географічні відкриття, здійснені європейськими мандрівниками в другій половині XV — середині XVII ст.	<ul style="list-style-type: none"> Пошук нових торговельних шляхів з Європи до Індії і Східної Азії, налагодження прямих зв'язків із азіатськими країнами (без посередників) Сприяли дослідженню більшої частини земної поверхні (за виключенням внутрішніх районів Америки, Африки й Австралії) Дали поштовх розвитку багатьох галузей природознавства Сприяли набуттю торгівлю світового характеру

Назва	Визначення	Особливості
Реформація	Суспільно-політичний та ідеологічний рух у Західній та Центральній Європі XVI ст., який набув форми релігійної боротьби проти католицького вчення і церкви	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеологи Реформації висунули тези, які заперечували необхідність існування католицької церкви з її ієрархією та інститутом духовенства, відкидали канони католицького богослужіння, не визнавали права церкви на землеволодіння • Результатом Реформації стало виникнення реформатської або протестантської церкви

■ Основні зміни, які відбулися в перший період Нової історії в Європі

Загальна характеристика	
<ul style="list-style-type: none"> • Європейці розпочинають активне освоєння раніше невідомих їм земель. Вони здійснюють далекі мандрівки через усі чотири океани, встановлюють інтенсивні зв'язки з іншими континентами • З'являється людина Нового часу, яка багато в чому відрізняється від людини Середньовіччя. Зокрема, вона по-іншому бачить свої відносини з Богом та дотримується іншої системи цінностей у земному житті 	<ul style="list-style-type: none"> • Змінюються форми державної влади. Спочатку відбувається зміцнення і посилення королівської влади, а згодом розгортаються рухи, спрямовані проти необмеженої влади монархів • В економіці та суспільному житті феодальні відносини поступаються місцем буржуазним • Формується і визначається у кордонах (інколи досить близьких до сучасних) чимало сучасних європейських держав • Формується національна самосвідомість народів, сучасні мови, своєрідність національних культур

Тема 1. Великі географічні відкриття

Відкриття європейців і створення перших колоніальних імперій

■ Передумови Великих географічних відкриттів

Передумови	Зміст
Політичні	Утворення в Європі великих централізованих держав, які мали необхідні кошти для спорядження і фінансування заокеанських мандрівок. У першу чергу це Іспанія, а також Англія, Франція і Португалія
Релігійні	Католицька церква ставилася до підкорення нових земель як до своєрідного хрестового походу проти язичників з метою повернення їх до християнської віри
Соціальні	У результаті успішного завершення Реконкісти виникає велика кількість дрібного іспанського і португальського дворянства, у якого військовий досвід поєднувався з прагненням наживи і релігійним фанатизмом
Технічні	Створення нових і вдосконалення існуючих навігаційних приладів та карт, нових типів морських кораблів: морський компас, астролія, портолан (морська компасна карта), трищогола каравела

Передумови	Зміст
Наукові	Досягнення в географії, астрономії, підтвердження уявлень про кулястість Землі, із якими була безпосередньо пов'язана ідея про можливість західного морського шляху до Індії через Атлантичний океан, або, іншими словами, «досягти Сходу, рухаючись на захід»
Історико-географічні	Нова політична та економічна ситуація, що виникла в Передній Азії після падіння Константинополя і створення Османської імперії. Встановлення турецького панування у Східному Середземномор'ї, а пізніше також на Чорному та Червоному морях спричинило величезні втрати в традиційній торгівлі європейських країн зі Сходом та започаткувало пошук нових морських шляхів до східних країн через Атлантичний океан

■ Причини Великих географічних відкриттів

Що підштовхувало європейців до пошуків нових шляхів до країн Сходу в другій половині XV ст.?

Прагнення купців і мореплавців західноєвропейських країн знайти нові морські шляхи на Схід, щоб купувати товари без посередників (арабів, італійців, турків)

У зв'язку зі зростанням міст, розвитком ремесла і торгівлі збільшувалися потреби європейців у золоті й сріблі, яких, на їхню думку, було вдосталь на Сході

■ Географічні відкриття XV — першої половини XVII ст.

Дата	Прізвище мандрівника	Країна-організатор експедиції	Основний зміст відкриття
1487—1488 рр.	Бартоломеу Діаш	Португалія	Пливучи вздовж західного узбережжя Африки, досяг її південного краю і зробив можливим подальший шлях через Індійський океан до Індії
12 жовтня 1492 р.	Христофор Колумб	Іспанія	Шукаючи західний шлях до Індії, відкрив Америку
1497 р.	Джованні Каботто	Англія	Шукаючи північно-західний шлях до Індії, перетнув Північну Атлантику і досяг Північної Америки
1497—1499 рр.	Васко да Гама	Португалія	Відкрив морський шлях з Європи до країн Сходу навколо Африки й далі через Індійський океан, досягши в 1498 р. західного узбережжя Індії
1500 р.	Педру Кабрал	Португалія	Досяг південного узбережжя Америки і відкрив Бразилію
1513 р.	Васко Бальбоа	Іспанія	Подолав Панамський перешийок і відкрив Тихий океан
1519—1522 рр.	Фернан Магеллан і Себастьян Елькано	Іспанія	Здійснили першу навколосвітню подорож. Уперше достеменно доведено, що Земля є кулею, і отримано перші загальні відомості про її розміри

Дата	Прізвище мандрівника	Країна-організатор експедиції	Основний зміст відкриття
1534 р.	Жан Картьє	Франція	Шукаючи північно-західний шлях до Індії, відкрив Канаду
1577—1580 рр.	Френсіс Дрейк	Англія	Здійснив другу навколосвітню подорож
1594—1597 рр.	Віллем Баренц	Голландія	Шукаючи північно-східний шлях з Атлантичного до Тихого океану, здійснив три експедиції до Північного Льодовитого океану і відкрив острови Ведмежий та Шпіцберген
1607—1611 рр.	Генрі Гудзон	Англія	У пошуках північно-західного і північно-східного проходів з Атлантичного до Тихого океану здійснив чотири експедиції в арктичних морях. У Північній Америці відкрив річку, затоку і протоку, які були названі його ім'ям
1642—1644 рр.	Абель Тасман	Голландія	Здійснюючи пошук «південної землі», відкрив Нову Зеландію та острів Тасманія і довів, що Австралія — це материк

■ Перші колоніальні імперії

Колоніальна імперія — держава, яка володіє колоніями. Колонія — залежна територія, котра перебуває під владою іншої держави

або метрополії. Метрополія — ядро колоніальної імперії, держава, яка захопила певні території і перетворила їх на свої колонії

Португальські володіння в Азії	Іспанські володіння в Америці
<ul style="list-style-type: none"> Португальці були нечисленним народом, тому вони не могли завоювати Індію та інші густонаселені країни Сходу За допомогою військової сили захопили зручні бухти вздовж усього африканського узбережжя й збудували там свої форти. Потім португальський воєнний флот увійшов в Індійський океан і винищив арабські торговельні кораблі Примусили правителів прибережних міст Індії вести торгівлю прянощами лише з португальцями Поряд з індійськими містами засновувалися португальські торговельні поселення-факторії Для того щоб утримувати високі ціни, португальці жорстко обмежували ввіз прянощів до Європи (5—6 кораблів на рік) Завдяки перепродажу в Європі скуплених за безцінь на Сході прянощів португальські купці отримували до 800 % прибутку Наприкінці XVI ст. населення португальської колоніальної імперії становило майже 1,5 млн осіб 	<ul style="list-style-type: none"> Іспанці розпочали завоювання Америки, підкоряючи силою зброї іспанській короні та католицькій церкві місцеве населення (індіанців) На землях Нового Світу будувалися фортеці, засновувалися поселення для переселенців з Іспанії, прокладалися шляхи, створювалися плантації цукрової тростини Після завоювання Ф. Кортесом Мексики і Ф. Піссаро Перу на місці ацтекських та інкських копалень іспанці організували видобуток золота і срібла Іспанська колоніальна імперія — найбільша в тогочасному світі — поділялася на два віце-королівства — Нову Іспанію (Мексику) і Перу. Керували ними віце-королі, яких призначала Іспанія Іспанці перетворювали індіанців на рабів, а коли останні почали вимирати від важкої праці, стали завозити негрів-рабів з Африки Щорічно з Нового Світу до Іспанії відправлялися дві флотилії з дорогоцінними металами — «срібний флот» і «золотий флот». У XVI — першій половині XVII ст. іспанці вивезли з Америки понад 180 тонн золота та 16 тис. тонн срібла

Наслідки Великих географічних відкриттів

■ Основні наслідки Великих географічних відкриттів

Наслідок	Особливості прояву
Змінили уявлення європейців про світ	Досвідним шляхом було підтверджено кулястість Землі та створено уявлення про її розміри. Відома європейцям на початок XVII ст. територія Землі збільшилася в шість разів порівняно з XIV ст. Було відкрито майже 60 % усієї земної поверхні. Зустріч з іншими народами допомогла європейцям усвідомити власну історичну єдність, спільність традицій культури і віри. Склалися сприятливі умови для розвитку наук — географії, астрономії, історії
Спричинило важкі випробування для народів колонізованих європейцями країн	Географічні відкриття спричинили створення перших колоніальних імперій, яке супроводжувалося пограбуванням і винищенням місцевого населення, загибеллю мільйонів людей від хвороб, занесених завойовниками, знищенням пам'яток стародавніх культур народів Азії, Африки та Америки
Дали поштовх до розвитку світової торгівлі	Установилися регулярні торговельні зв'язки між різними країнами і континентами. Головні торговельні шляхи перемістилися з внутрішніх морів в океани. Втратили своє значення давні торговельні центри — Венеція і Генуя, Бремен і Любек. Центрами світової торгівлі стали океанські порти: спочатку Ліссабон, Севілья та Антверпен, а пізніше — Лондон та Амстердам. Розпочалося формування світового ринку. Першість у торгівлі посіли Іспанія і Португалія, а пізніше — Англія і Голландія
Знецінення грошей унаслідок надходження золота і срібла з колоній	Надходження великої кількості дорогоцінних металів викликало в Європі «революцію цін» — знецінення грошей через падіння вартості золота і зростання цін на товари першої необхідності. Від зростання цін виграли ті, хто виробляв продукти або постачав їх на ринок. Покупці — дворяни, які отримували грошову ренту із селян, і міщани — зазнавали збитків. Найбільше постраждала від «революції цін» Іспанія, де ціни впродовж XVI ст. зросли в 5 разів, в інших країнах Європи ціни в середньому зросли в 2,5 разу
Удосконалення технічної бази мореплавства	Голландцями було винайдено штурвал. Найбільшими морськими кораблями цього часу стали чотирищоглові іспанські галеони, трищоглові португальські каравели і голландські флотти. Деякі з них брали на борт, разом із командою і пасажирами, до 600 осіб
Зміни в побуті та раціоні харчування європейців	Завдяки географічним відкриттям у харчуванні європейців з'явилося багато нових культурних рослин. Це зробило його більш різноманітним і значно зменшило загрозу голоду. У меню європейців з'явилися картопля і кукурудза, томати і квасоля, земляний горіх і тропічні фрукти, м'ясо індички і риба з Атлантики, чай, кава і шоколад. З Америки європейці запозичили звичку палити тютюн, а також гру з пружним каучуковим м'ячем (прообраз сучасних баскетболу і волейболу)
Початок колоніальних війн між європейськими державами	Захоплення Іспанією та Португалією величезних колоніальних володінь не влаштовувало інші держави Європи. Розпочалися колоніальні війни — збройні зіткнення між великими державами за перерозподіл колоній. Першою стала спроба французів у 60-х рр. XVI ст. відібрати в іспанців північноамериканський півострів Флориду. У цій боротьбі французи та англійці користувалися також послугами піратів, надаючи їм за частину здобичі захист і дозвіл нападати на іспанські кораблі та володіння

■ «Революція цін»

Характеристика	Особливості прояву
Передумова	<ul style="list-style-type: none"> У результаті значного надходження дорогоцінних металів з Америки (і частково з Індії) кількість срібла в XVI ст. в Європі зросла більш ніж у три рази (на 206 %), кількість золота — більш ніж у два рази (на 117 %)
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> Здешевлення золотих і срібних грошей викликало відповідний стрибок цін на товари
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Виграли виробники товарів (заможні селяни, фермери, підприємці) і ті, хто їх продавав (купці) Програла дворяни, які отримували від селян фіксовану ренту і не займалися підприємництвом, професійні військові. Чимало ремісників і підмайстрів розорилися
Значення	<ul style="list-style-type: none"> Сприяла формуванню ринкових відносин, посиленню економічного впливу в суспільстві буржуазії і дворян-підприємців

Тема 2. Початок Реформації в Європі

РЕФОРМАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ

На початку XVI ст. в Німеччині розпочалася церковна Реформація, котра незабаром охопила багато європейських країн. Вона набула рис руху за духовне оновлення суспільства, спричинила переосмислення

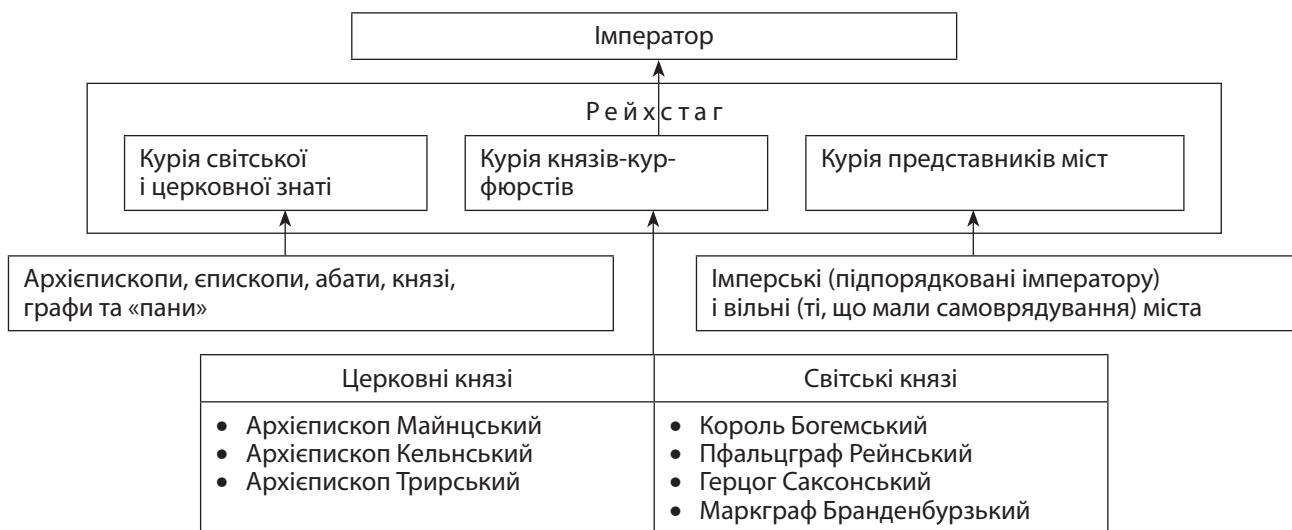
деяких догматів християнства, розкол католицької церкви, виникнення протестантських церков, які не визнавали верховенства Папи Римського.

■ Політичне, економічне, соціальне та релігійне становище Німеччини на початку XVI ст.

Сфера життя	Особливості розвитку
Політична	<ul style="list-style-type: none"> Німецькі землі залишалися політично роздробленими, поділялися на багато великих і малих, світських і церковних володінь. У перші десятиліття XVI ст. тут було сім князів-курфюрстів (виборці імператора), близько 70 світських і духовних князів (архієпископи та єпископи), близько 70 абатів великих монастирів, понад 120 графів і майже 65 імперських і вільних міст Німеччина була складовою частиною і ядром найбільшого політичного утворення в Європі — Священної Римської імперії. Окрім Німеччини вона включала також території сучасних Нідерландів, Бельгії, Люксембургу, Австрії, Чехії, французької Бургундії та інші землі Очолював Німеччину виборний король, який обирався князями-курфюрстами з династії Габсбургів і коронувався як імператор Влада імператора була дуже обмеженою і фактично умовною. Існував рейхстаг — станово-представницький орган влади
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> З останньої третини XV і до середини XVI ст. в країні відбувався господарський підйом У містах активно розвивалася торгівля, підприємництво, з'являлися великі родинні банківські фірми На селі панували і навіть посилювалися феодалні відносини

Сфера життя	Особливості розвитку
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> Населення Німеччини на початку XVI ст. становило понад 12 млн осіб, із яких 90 % жило в селі. Загальна кількість міст — майже 3 тис. Ознакою часу стає поява ділових людей, поширення духу наживи та підприємництва Поширення ідеалів гуманізму і перетворення їх на впливову суспільну силу. Критика німецькими гуманістами католицької церкви Незадоволення більшості верств населення країни «пограбуванням Німеччини» папством поєднується з прагненням об'єднання німецьких земель
Релігійна	<ul style="list-style-type: none"> Католицька церква в політично роздробленій Німеччині (порівняно з країнами із сильною центральною владою) посідала виключно привілейоване становище Римський Папа отримував з Німеччини величезні грошові надходження як відрахування від десятин, сплату за призначення на духовні посади, від торгівлі індульгенціями тощо Католицьке духовенство було звільнено від сплати всіх податків, не підлягало світському суду

■ Вищі органи влади Священної Римської імперії

■ Реформація в Німеччині

Характеристика	Особливості прояву
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Господарський підйом німецьких земель. Формування підвалин ринкової економіки і поява буржуа-підприємців Панівне становище католицької церкви в політично роздробленій Німеччині Поширення ідеалів гуманізму. Критика німецькими гуманістами становища католицької церкви в суспільстві
Головна причина	<ul style="list-style-type: none"> Невдоволення більшості населення німецьких земель католицькою церквою на тлі загострення інших суспільних протиріч

Характеристика	Особливості прояву
Початок Реформації	<ul style="list-style-type: none"> • 31 жовтня 1517 р. Виступ доктора теології (богослов'я) університету в місті Віттенберзі (Саксонія) Мартіна Лютера, на якому він оприлюднив свої «95 тез», спрямованих проти торгівлі індульгенціями
Прагнення учасників	<ul style="list-style-type: none"> • Князі — звільнитися від утручання церкви в їхні справи • Рицарі — отримати землі та багатства церкви • Духовенство — реформувати католицьку церкву • Міська буржуазія — «дешева церква», звільнення від поборів монастирів, розташованих у міському окрузі • Міська біднота — установлення рівності, боротьба проти католицької церкви як одного з головних пригноблювачів • Селяни — зменшення церковних землеволодінь, церковної десятини та інших платежів
Основні результати	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснено секуляризацію володінь католицької церкви в Німеччині • Відбувся розкол католицької церкви, і було започатковано лютеранство як новий напрямок у християнстві • Німеччина розділилася на прихильників католицизму (південь і захід країни) та лютеран або протестантів (північ і схід країни)

■ Реформаційні погляди Томаса Мюнцера

Томас Мюнцер (бл. 1490—1525) — радикальний проповідник часів Реформації у Німеччині, був одним із ватажків повсталих селян

і міщан у Селянській війні 1524—1529 рр. Спочатку поділяв погляди М. Лютера, а потім став його непримирним противником.

Загальна характеристика

- Вбачав у Реформації ознаку надходження Царства Божого, коли не буде над людьми ніякої іншої влади, окрім влади Бога
- Був переконаний, що здійснити це можна діями людей, яких Бог обрав своїм знаряддям
- Не вважав Святе Письмо єдиним джерелом віри, стверджуючи, що Бог не замовк із тих часів, коли його було створено, а продовжує розмовляти з людьми
- Вважав, що обраними Богом носіями істини стають лише ті, хто подолав шлях страждань і скорботи та зумів відкинути все особисте за для спільного блага
- Стверджував, що в результаті майбутніх змін усю владу отримає простий народ, а у нікчемних правителів і «безбожних тиранів» меч влади буде відібрано
- Головна причина всіх лих — папи і князі, котрі не турбуються про потреби бідної людини
- Заявляв, що прагне уникнути спалаху народного обурення і насильства, а тому попереджав: пани не повинні діяти так, щоб бідна людина стала їхнім ворогом. Але якщо вони це роблять — відповідальність упаде на них

ПОШИРЕННЯ РЕФОРМАЦІЙНИХ ІДЕЙ В ЄВРОПІ

■ Реформаційні погляди М. Лютера і Ж. Кальвіна

Мартін Лютер (1483—1546) — німецький богослов і релігійний реформатор. Засновник лютеран-

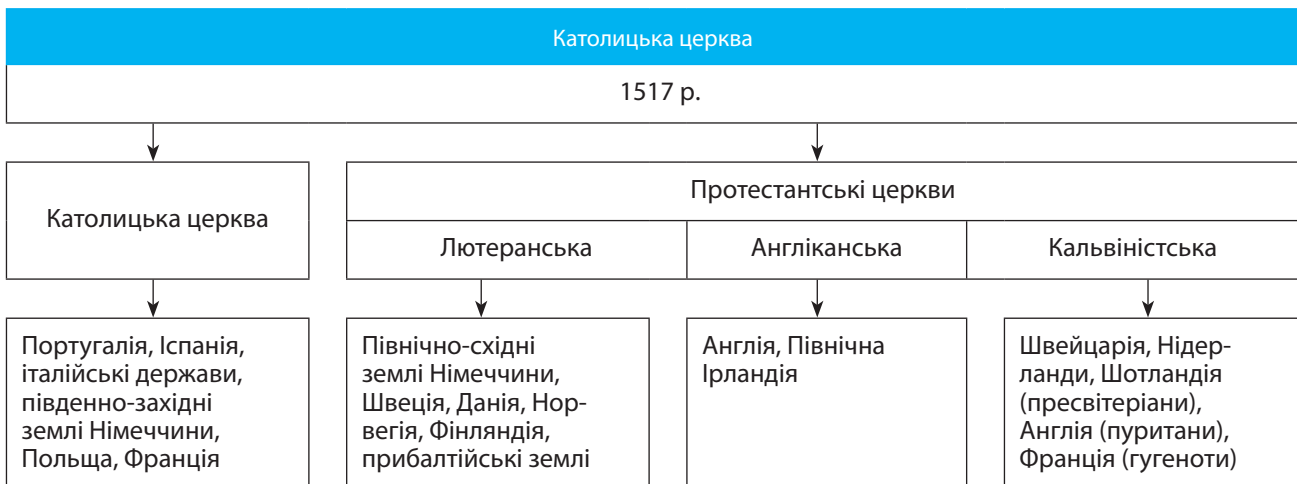
ства — одного з основних і найбільших за кількістю послідовників напрямків у протестантизмі.

Жан Кальвін (1509—1564) — французький богослов і релігійний реформатор. Засновник кальвінізму — одного з основних напрямків

у протестантизмі. Виник у 1536 р. Ж. Кальвін очолив реформаторський рух у Швейцарії.

Вчення М. Лютера	Вчення Ж. Кальвіна
<ul style="list-style-type: none"> • Людина спасається лише своєю вірою • Спасіння отримується Божою милістю і не залежить від будь-яких «заслуг» людини, бо лише Бог знає справжню вартість «добрих справ» • Єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо, слово Боже • Священики повинні бути для віруючих наставниками в релігійному житті, навчати їх читати і розуміти Біблію • На посаду священика може бути обраний будь-який віруючий. Священики повинні мати право одружуватися і виховувати дітей. Чернецтво має бути скасоване • Церква повинна стати дешевою, не володіти землями і великим майном, позбутися багатого внутрішнього оздоблення і коштовного одягу священнослужителів, підкорятися не Папі, а світським владикам. Богослужіння повинно вестися рідною мовою • Єдиними таїнствами, які потрібно зберегти, є хрещення і причастя. Не повинні вшановуватися Діва і святі. Чистилища не існує • У релігійних орденів немає підстав для існування 	<ul style="list-style-type: none"> • Заперечував, що спасіння людини досягається її вірою • Бог заздалегідь визначив душі одних людей до спасіння, а інших — до вічної загибелі. Змінити це неможливо • Людина не повинна пасивно очікувати здійснення своєї долі, а має наполегливо працювати. У цьому полягає головне служіння Богу, яке і має допомогти людині зрозуміти своє призначення: успіх у земних справах — ознака спасіння • Потрібно вести благочестиве життя, суворо дотримуючись заповітів Біблії, яка є єдиним джерелом віри • Якщо людині не щастить, вона не повинна впадати у відчай і втрачати надію на порятунок, а має докладати ще більше зусиль і, можливо, до неї прийде удача • Єдиними справжніми таїнствами визнавалися хрещення і причастя • Священиків не повинно бути. Замість них мають існувати проповідники — пастори, яких церковна громада обиратиме з тих, хто найкраще знає Біблію • Кожна церковна громада користувалася самоврядуванням, не мала вищого управління і не підкорялася світській владі

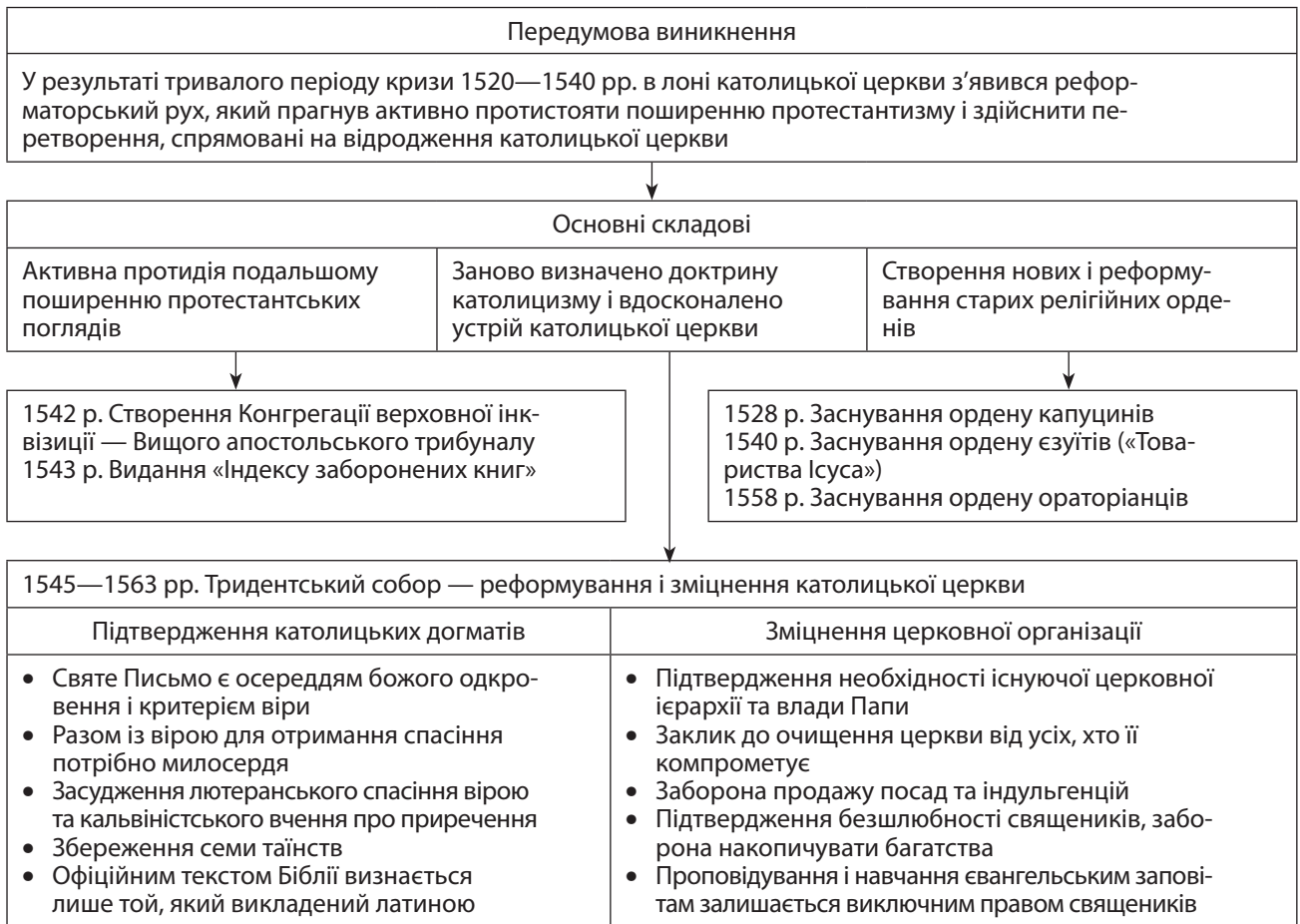
■ Поширення Реформації в Європі

■ Контрреформація

Контрреформація — система заходів, здійснюваних католицькою церквою у період із середини XVI

до середини XVII ст. у зв'язку з поширенням протестантизму з метою власного оновлення.

Тема 3. Визвольний рух у Нідерландах

Нідерланди (у перекладі «низові землі») — землі, розташовані на північному заході Європи у низовинах річок Маасу, Шельди, Рейну

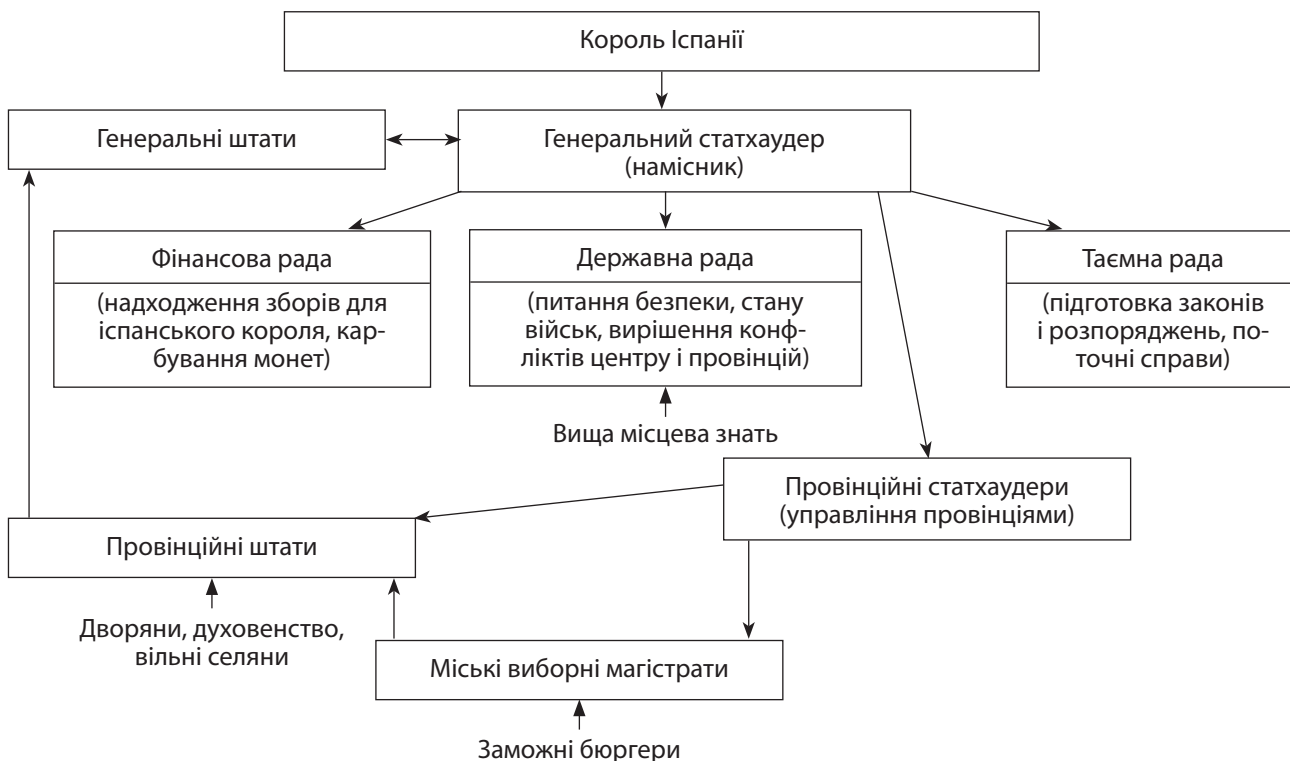
та уздовж узбережжя Північного моря. Територія сучасних Нідерландів, Бельгії, Люксембургу і частини Північної Франції

■ Політичне, економічне, соціальне та релігійне становище Нідерландів у першій половині XVI ст.

Сфера життя	Особливості розвитку
Політична	<ul style="list-style-type: none"> • Перебували в складі Священної Римської імперії і становили для неї велику цінність: річні прибутки від Нідерландів до державної скарбниці складали 2 млн флоринів, що було в чотири рази більше, ніж від усіх колоній у Новому Світі

Сфера життя	Особливості розвитку
Політична	<ul style="list-style-type: none"> За Карла V поділялися на 17 штатів, імператор дозволив зберегти традиційну систему управління — кожна провінція мала свої провінційні штати, а великі міста — магістрати (міські ради). Управління очолював намісник імператора — генеральний статхаудер (штатгальтер), якому підкорялися статхаудери — управителі провінцій. Для затвердження податків намісник скликав станово-представницький орган — Генеральні штати
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> Нідерланди були одним із найбільш заселених регіонів Європи: тут проживало майже 2 млн осіб, нараховувалося 300 міст і 6500 сіл Найбільшим містом і портом був Антверпен. Через нього здійснювалася торгівля колоніальними товарами з Америки, Індії та Південно-Східної Азії, які звідси розпочинали свій шлях до інших країн Європи. У гавані Амстердаму збиралося до 2500 кораблів з усього світу
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> Природні умови обумовлювали спеціалізацію нідерландських провінцій: у центральних районах розвивалася промисловість, на північному заході — морський рибний промисел, промисловість і морська торгівля; на півдні — сільське господарство В економіці відбулися важливі зміни, пов'язані з поширенням ринкових відносин. Цехи занепадали і поступалися місцем мануфактурам. Голландське полотно і вовняне сукно було відоме в усьому світі. У сільському господарстві з'являлися заможні фермери, які використовували найману працю і виробляли продукцію для продажу на ринку
Релігійна	<ul style="list-style-type: none"> У країні поширювалися протестантські вчення. Буржуазія і заможні селяни підтримували вимоги «дешевої церкви». Особливо багато було прихильників кальвінізму 1525 р. за дозволом Карла V в Нідерландах створено суд інквізиції і розпочато переслідування протестантів. За його вироками було страчено 100 тис. осіб

■ Нідерланди в складі Іспанського королівства

■ Визвольний рух у Нідерландах (1566—1609 рр.)

Характеристика	Зміст
Причини боротьби Нідерландів за незалежність від Іспанії	<ul style="list-style-type: none"> • Національна — політика іспанської влади в Нідерландах мала характер національного гноблення • Політична — незадоволення нідерландської знаті тим, що її усували від управління країною • Релігійна — жорстоке переслідування іспанською владою прихильників кальвінізму • Економічна — невідповідність іспанської політики економічним інтересам Нідерландів
Основні вимоги учасників	<ul style="list-style-type: none"> • Віротерпимість, припинення переслідувань кальвіністів • Відновлення «бургундських вольностей» — прав, що були надані нідерландським містам і дворянам за правління герцогів Бургундії • Виведення іспанської армії з Нідерландів • Зменшення податків • Відставка кардинала Антонія Гранвелли, головного радника намісниці й фактичного правителя країни
Характер	<ul style="list-style-type: none"> • Національно-визвольна боротьба, спрямована проти іспанського панування
Початок боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Серпень 1566 р. У Південній та Східній Фландрії спалахнуло повстання іконоборців, швидко поширюючись на інші провінції. Придушене іспанцями
Основні етапи визвольної боротьби	<p>I етап (1566—1571 рр.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1567 р. Після придушення повстання іконоборців до Нідерландів було введено іспанські каральні війська, очолювані герцогом Альбою. Він установив режим кривавого терору і запровадив оподаткування за іспанським зразком (1571 р.) — 10 % з продажу будь-якого товару. Початок партизанської війни проти іспанців
	<p>II етап (1572—1578 рр.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Квітень 1572 р. Початок загального антиіспанського повстання у північних провінціях. Очолив боротьбу принц Вільгельм Оранський, якого провінційні штати Голландії і Зеландії призначили статхаудером. Антиіспанський рух поширився на південні провінції. Проте тут переважали прихильники збереження католицизму
	<p>III етап (1579—1609 рр.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 6 січня 1579 р. Укладення Арраської унії, за якою південні провінції визнали владу іспанського короля. Поразка повстання на півдні країни • 23 січня 1579 р. Укладення Утрехтської унії, за якою п'ять північних провінцій об'єдналися для продовження боротьби з іспанцями • Літо 1581 р. — Генеральні штати об'єднаних північних провінцій позбавили влади іспанського короля. Фактичне виникнення на півночі на основі Утрехтської унії нової республіки, хоча офіційно її не було проголошено. Початок війни за незалежність Північних Нідерландів
Завершення визвольної боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • 1609 р. Важкі воєнні поразки примусили Іспанію підписати перемир'я з Об'єднаними провінціями Нідерландів (Голландією) і фактично визнати їх незалежність • 1648 р. За Вестфальським миром Об'єднані провінції Нідерландів отримали міжнародне правове визнання своєї незалежності
Значення і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Визвольна боротьба завершилася поділом Нідерландів на незалежні Об'єднані провінції (Голландію) та іспанські Південні Нідерланди (сучасна Бельгія) • Поділ країни значною мірою обумовили релігійні відмінності прихильників католицизму і кальвінізму. У результаті цього виникли два народи — голландський і фламандський, які розмовляють однією мовою, але сповідають різні релігії

Характеристика	Зміст
Значення і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> У звільненій з-під іспанської влади частині Нідерландів утворилася нова держава з республіканською формою правління У Голландській республіці до влади прийшли переважно підприємці — купці, володарі мануфактур, нові дворяни Ліквідація іспанської влади, як головної перешкоди для економічного розвитку, сприяла господарському підйому Голландії Південні Нідерланди, які майже 30 років були театром воєнних дій, унаслідок важкого податкового тягаря Іспанії занепадають Втрата Іспанією своєї найбагатшої провінції започаткувала втрату нею свого панівного становища в Європі

Тема 4. Франція в XVI — першій половині XVII ст.

РЕФОРМАЦІЯ І ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА У ФРАНЦІЇ

■ Формування французького абсолютизму в першій половині XVI ст.

Абсолютизм — форма централізованої держави, за якої монарх править, спираючись перш за все на дворянство, має необмежену верховну владу, а станово-представницькі органи влади втрачають своє значення.

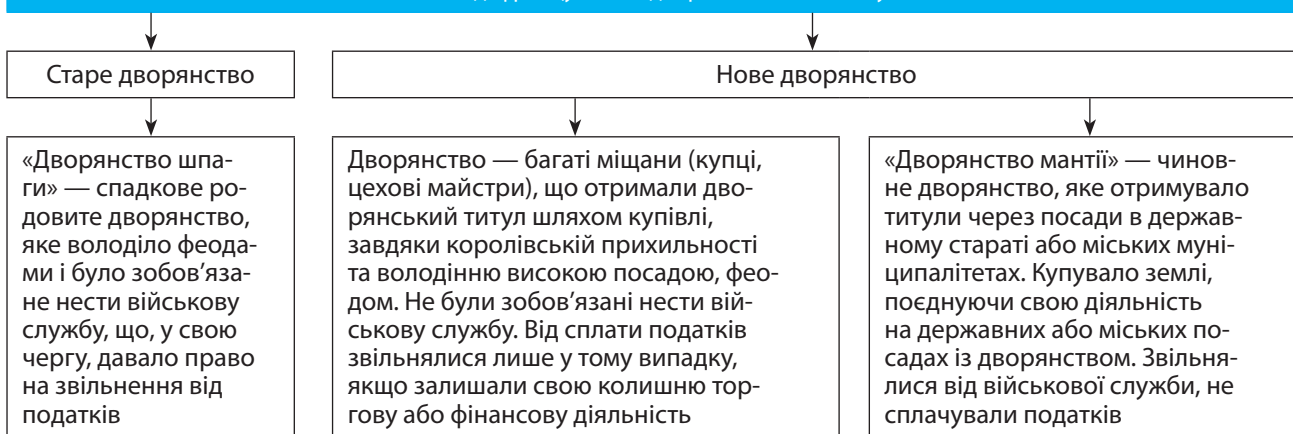
Король, роки правління	Прояви формування абсолютизму
Людвік XII (1498—1515)	<ul style="list-style-type: none"> Не радячись ні з ким, вів війну за підкорення Італії, витрачаючи на це величезні кошти Встановлював податки на утримання армії Жодного разу не скликав Генеральні штати для затвердження своїх рішень Придворне життя королівського двору стало регламентуватися суворим церемоніалом, в основі якого був культ особи короля Замість давнього феодального ополчення було створено постійну найману армію
Франциск I (1515—1547)	<ul style="list-style-type: none"> Підпорядкував французьку католицьку церкву 1516 р. досяг домовленості з Папою Римським Левом X, за якою призначати на церковні посади буде король, а Папа буде лише затверджувати це рішення Створив нові урядові органи — Велику, «вузьку» (ділову) і приватну королівські ради, члени яких призначалися королем Збільшив державні податки і поєднав їх із прибутками від королівського домену Генеральні штати не скликав, усі найважливіші справи, що стосувалися життя країн, вирішувалися на Великій раді короля Започаткував практику перенесення розгляду судових справ із Паризького парламенту (вищої судової палати) до Великої ради короля На його королівських указах вперше з'явилася формула необмеженої влади: «Оскільки таким є наше бажання»
Генріх II (1547—1559)	<ul style="list-style-type: none"> Став першим серед французьких королів користуватися титулом «Ваша величність», який раніше мали лише імператори Священної Римської імперії Відмовився від скликання Генеральних штатів

■ Французьке дворянство

Дворянство — один із вищих станів феодального суспільства (разом з духовенством), який має спадкові та за-

кріплені законами привілеї. Основою економічного і політичного впливу дворянства була власність на землю.

Зміни в складі французького дворянства на початку XVII ст.

■ Громадянські війни у Франції

Релігійні (гугенотські) війни — війни у Франції між католиками і кальвіністами (гугенотами) в дру-

гій половині XVI ст. Сучасники на- зивали їх громадянськими війнами.

Характеристика	Зміст	
Основні причини	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення у Франції, особливо на півдні країни, кальвінізму • Ворожнеча між двома гілками династії Капетингів—Валуа (перебували при владі) і Бурбонами • Погіршення становища різних соціальних верств унаслідок «революції цін» і важкого податкового тягаря • Поразка Франції в Італійських війнах. Незадоволене дворянство, яке годува- ли ці війни, шукало нової сфери діяльності, пенсій, посад тощо • Поширення опозиційних настроїв серед провінційної знаті та дворянства, не- задоволених зміцненням абсолютизму • Ослаблення королівської влади після смерті Генріха II сприяло формуванню різних опозиційних угруповань 	
Ворогуючі угруповання	Католики	Гугеноти
	<ul style="list-style-type: none"> • Очолювали лотаринзькі герцоги Гізи • Спиралися на незадоволену абсолю- тистською політикою знать північ- но-східних і центральних провінцій та міста цих земель, які були неза- доволені податковим тягарем • Вважали себе захисниками престо- лу і католицької церкви 	<ul style="list-style-type: none"> • Очолювали представники роду Бур- бонів • Спиралися на незадоволену станов- ленням абсолютизму знать і дворян- ство південно-західних і південних провінцій та міста цих областей, які чинили опір втраті колишніх приві- леві самоуправління • Були кальвіністами і розраховували покращити своє становище секуля- ризацією церковних земель

Характеристика	Зміст
Привід	<ul style="list-style-type: none"> 1 березня 1562 р. Законом, очолюваним герцогом Франциском Гізом, було вбито невелику групу гугенотів під час їхньої молитви в містечку Вассі
Періоди	<ul style="list-style-type: none"> 1562—1570 рр. Боротьба не відрізнялася жорстокістю. Обидва угруповання намагалися захопити короля і правити від його імені
	<ul style="list-style-type: none"> 1572—1576 рр. Загострення боротьби. Широкомасштабні військові дії. Католики і гугеноти почали виступати проти правлячої династії
	<ul style="list-style-type: none"> 1580—1594 рр. Погіршення економічної ситуації в країні. Падіння авторитету короля Генріха III. Поява на політичній арені нового вождя гугенотів Генріха Наваррського
Завершення	<ul style="list-style-type: none"> 1598 р. Підписання королем Генріхом IV Нантського едикту. Офіційною релігією у Франції був оголошений католицизм, але також гарантувалися права гугенотів

Абсолютна монархія у Франції

■ Реформи Генріха IV (1594—1610 рр.)

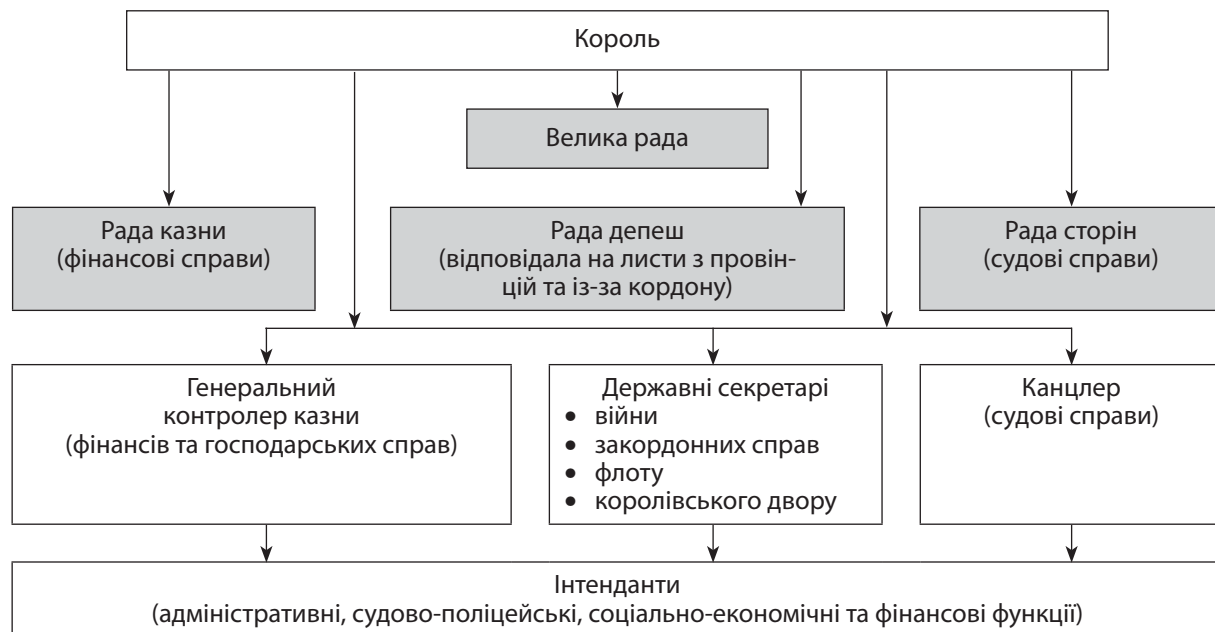
Основні заходи	
<ul style="list-style-type: none"> Здійснено заходи, спрямовані на зміцнення селянських господарств: заборонено довільне оподаткування селянських господарств, скасовано продаж за борги сільськогосподарського реманенту, селянським громадам дозволено викупати продані громадські землі В інтересах дворянства було списано більшість боргів, які накопичилися за роки релігійних війн Для розвитку торгівлі хлібом було зменшено мито і ліквідовано внутрішні митниці У торгівлі здійснювалася політика меркантилізму — сприяння вивозу промислової продукції і заборони вивезення сировини Для розвитку мануфактурного виробництва володарям мануфактур із королівської скарбниці надавалися субсидії для розширення виробництва 	<ul style="list-style-type: none"> 1604 р. французи розпочали колонізацію Канади — експедиція Шамплена створила там першу колонію Генріх IV відмовився від скликання Генеральних штатів і став збирати Ради нотаблів, на які запрошував представників знаті Із метою обмеження влади губернаторів провінцій туди направляли інтендантів — виконавців наказів і розпоряджень короля. Вони мали право нагляду за всіма посадовими особами провінції, виконували адміністративні, судово-поліцейські функції, збирали податки

■ Державна діяльність кардинала Рішельє

Сфера діяльності	Напрямок діяльності	Основні заходи
Внутрішня політика	Ліквідація політичної самостійності гугенотських провінцій	<ul style="list-style-type: none"> Захоплено оплот гугенотів фортецю Ла-Рошель і розбито їхні війська на півдні 1629 р. видано «Едикт милості», за яким гугеноти зберігали свободу віросповідання, але позбавлялися військових фортець, окремої армії та окремих гугенотських судових палат

Сфера діяльності	Напрямок діяльності	Основні заходи
Внутрішня політика	Повне знищення сепаратизму вищої знаті	<ul style="list-style-type: none"> Було викрито і ліквідовано декілька змов вищої французької аристократії Видано указ про знищення феодальних замків як осередків непокори й смут Заборонено дуелі, які було оголошено злочинами, що каралися смертю
	Зміцнення державного апарату	<ul style="list-style-type: none"> Посилення значення інтендантів як представників короля у провінціях Скорочення кількості державних радників і зміцнення ролі статс-секретарів, які очолювали міністерства Позбавлення Паризького парламенту права реєстрації (передбачало обговорення і можливе відхилення) королівських указів
	Сприяння розвитку вітчизняної економіки	<ul style="list-style-type: none"> Дотримувався політики меркантилізму Був ініціатором створення понад 20 торгових компаній
Зовнішня політика	Активізація колоніальної політики	<ul style="list-style-type: none"> Інтенсивне заселення французької Канади (Нова Франція) Розпочалася французька колоніальна діяльність на островах Мартініка і Гваделупа Франція придбала колонії у Південній Америці та Гвіані
	Протидія посиленню впливу Габсбургів у Європі	<ul style="list-style-type: none"> Із 1630 р. Франція брала участь у Тридцятилітній війні у складі антигабсбургської коаліції

■ Абсолютна монархія у Франції за правління Людовика XIV

Безпосередньо підпорядковувалися королю

Виконували рішення короля

Тема 5. Англія у XVI ст.

Поширення ринкових відносин в Англії

■ Особливості економічного розвитку Англії у XVI ст.

Галузь господарства	Особливості розвитку
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Головною галуззю англійського виробництва стало сукнярство. У XVI ст. замість овечої вовни, як це було раніше, вивозили до інших країн сукна з вовни. У 60-ті рр. XVI ст. вони склали майже 82 % всього англійського експорту • Розвиток сукнярства був пов'язаний із поширенням мануфактурного виробництва • Із середини XVI ст. відбувся підйом у гірничо-видобувній справі та металообробці. Із другої половини XVI ст. Англія почала постачати до континентальної Європи холодну і вогнепальну зброю, артилерійські гармати • Успішно розвивалося кораблебудування. Завдяки високій якості англійських торгових і військових кораблів, які мали високу маневреність, вантажопідйомність і були добре оснащені артилерією, Англія змогла здобути роль однієї з провідних морських держав
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання попиту міст на продукти харчування і значні потреби промисловості в сировині сприяли розвитку сільського господарства • Особливо прибутковими галузями стали інтенсивне зернове господарство, м'ясо-молочне скотарство і вівчарство • Наприкінці XV ст. в сільському господарстві Англії розпочалися масові обгороджування, які супроводжувалися примусовим вигнанням селян з їхньої землі й створенням великих пасовиськ для овець
Торгівля	<ul style="list-style-type: none"> • У результаті Великих географічних відкриттів і переміщення торгових шляхів в Європі острівна Англія з її чудовими портами опинилася у надзвичайно вигідному становищі • Наприкінці XVI ст. англійська торгівля набула дійсно світового характеру, поширившись в усіх відомих частинах світу • Англійські купці створили власний флот і звільнилися від посередництва венеціанських і ганзейських купців • Серед основних товарів, які продавали до інших країн англійські купці, були сукно, лляні тканини, холодна і вогнепальна зброя, пиво, сіль, пшениця, оселедці, масло, сири, вина і цукор. Серед товарів, котрі завозилися до Англії, найбільшим попитом користувалися іспанські, німецькі та французькі вина, прянощі, шовк та ізюм • У XVI ст. англійські купці почали активно створювати об'єднання у формі акціонерних компаній

■ Обгороджування

Обгороджування — виокремлення ділянки громадської землі з наміром перетворити її на приватну власність. В Англії кінця XV — по-

чатку XIX ст. обгороджування стало формою ліквідації громадської землі та порядків.

Характеристика	Особливості прояву
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Англійська торгівля внаслідок Великих географічних відкриттів набула світового характеру • Головним товаром англійської зовнішньої торгівлі в XVI ст. стали високоякісні сукна з вовни
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання цін на овечу вовну • Розвиток виробництва сукна
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Лорди захоплювали громадські пасовиська і пахотні землі й перетворювали їх на пасовиська для своїх овець • Держателів земельних ділянок виганяли з їхніх будинків і вони ставали пауперами — жебраками і волоцюгами, натовпи яких наводнювали великі міста • У країні, яка раніше вивозила зерно, стала відчуватися його нестача • Англійський уряд намагався боротися з обгороджуваннями та його наслідками. Видавалися закони про заборону обгороджень, але англійські лорди їх ігнорували. Уряди приймали також закони, які забороняли жебракувати і бродяжити • Обгороджені землі лорди досить часто здавали великим фермерам-орендарям
Результат	<ul style="list-style-type: none"> • Започаткувала аграрну революцію (переворот), унаслідок якої феодальні відносини в сільському господарстві поступилися місцем капіталістичним
Значення	<ul style="list-style-type: none"> • Обгороджування стали основою так званого персонального накопичення капіталу

■ Реформація в Англії

Реформацію в Англії називають «королівською реформацією» у зв'язку з тим, що вона розпочалася за ініціативи Генріха VIII Тюдора.

Характеристика	Особливості прояву
Прагнення учасників	<ul style="list-style-type: none"> • Звільнити церкву від підпорядкування Папі Римському • Отримати церковні землі та майно • Встановити «дешеву церкву»
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • 1530 р. Відмова Папи Римського Климента VII визнати недійсним шлюб Генріха VIII з Катериною Арагонською і дати йому дозвіл одружитися з Анною Болейн
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 1534 р. Прийняття англійським парламентом «Акту про супрематію», за яким Генріх VIII проголошувався верховним главою церкви Англії, котра відтепер мала назву «англіканської» • 1536—1540 рр. За схваленими парламентом актами про секуляризацію церковної власності на користь корони були конфісковані землі та майно монастирів, церков, каплиць. Ліквідувалися всі чернечі ордени, школи і госпіталі • 1549 р. Королем Едуардом VI було запроваджено богослужіння англійською мовою та обряди, які наблизили англіканську церкву до лютеранської • 1571 р. Завершення становлення англіканської церкви за правління Єлизавети I. Прийняття нового Символу віри (39 статей), що містив положення про виправдання вірою і визнавав лише два таїнства — хрещення і причастя
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Англія стала країною, яка очолювала європейських протестантів і була противагою католицькій Іспанії • «Королівська реформація» сприяла зміцненню англійського абсолютизму. Церкву було підпорядковано королю і включено до системи державних органів. Англіканство, у свою чергу, оголосило владу монарха божественною за походженням, його самого — намісником Христа на землі та, безумовно, засуджувало будь-які спроби опору королівській владі

Зовнішня політика Англії

■ Основні напрямки зовнішньої політики Англії в XVI ст.

Напрямок	Основні заходи
Колонізація Ірландії	<ul style="list-style-type: none"> • 1541 р. Генріх VIII оголосив себе королем Ірландії, спираючись на право, визнане Римськими Папами за англійськими монархами в XII ст. • Підкорення країни супроводжувалося насадженням англіканства, однак більшість ірландців залишилися католиками • У підкорених областях вождів місцевих кланів примушували відмовитися від землі на користь короля, який потім передавав її своїм союзникам • На підкорених землях селилися англійські колоністи, яким заборонялося укладати шлюби з місцевим населенням • Чимало ірландців залишили батьківщину й переселилися до Америки • Ірландці піднімали проти колонізаторів повстання, які кривоаво придушувалися
Підкорення Шотландського королівства	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснювалося шляхом встановлення династичних зв'язків із правлячою шотландською династією Стюартів та збройних вторгнень англійської армії на територію Шотландії • Вплив проанглійських сил у Шотландії посилювався під час поширення Реформації. Спочатку Єлизавета I таємно надсилала зброю і гроші шотландським кальвіністам, а потім відкрито вступила у війну проти католиків на їхньому боці • Єлизавета ув'язнила шотландську королеву Марію Стюарт, а 1587 р. шотландську королеву за вироком суду стратили • Після смерті бездітної Єлизавети I в 1603 р. англійський престол успадкував шотландський король Яков (Джеймс) Стюарт, син страченої Марії Стюарт. Він об'єднав під своєю владою Англію, Шотландію та Ірландію і започаткував триєдине королівство Велику Британію
Намагання посилити свій вплив на європейському континенті та протидіяти Габсбургам	<ul style="list-style-type: none"> • Надання допомоги нідерландським повстанцям в їхній боротьбі проти панування іспанських Габсбургів • Сприяння гугенотам під час релігійних (гугенотських) війн у Франції (католиків підтримувала Іспанія) • Підтримка активних дипломатичних контактів із німецькими князями-протестантами
Колоніальна експансія	<ul style="list-style-type: none"> • Відбувалася переважно у формі торгової експансії англійського купецтва, організованого в компанії • Московська компанія встановила активні торгові відносини з Московією, відкрила вигідний торговий шлях Волгою і Каспійським морем до Персії • У результаті проникнення на Близький Схід англійці встановили регулярні дипломатичні та торгові відносини з Османською імперією, заснували Левантійську компанію для торгівлі з турками • 1600 р. Заснування Ост-Індської компанії, котра отримала від Єлизавети I право монопольної торгівлі з Індією та Китаєм. Компанія, яка володіла власним флотом і армією, стала головним знаряддям колоніального завоювання Індії англійцями. Вела успішну боротьбу з голландською та французькою Ост-Індськими компаніями • Індія стала для англійців плацдармом для проникнення в Китай та Японію • Англійські купці вели взаємовигідну торгівлю з населенням іспанських колоній у Новому світі, продавали їм англійські товари та африканських рабів. Іспанська влада забороняла колоністам торгувати з англійцями • 1585 р. було засновано Вірджинію — першу англійську колонію в Північній Америці

Напрямок	Основні заходи
Боротьба з Іспанією за панування на морях	<ul style="list-style-type: none"> Із середини 60-х рр. XVI ст. англійці розгорнули контрабандну торгівлю з іспанськими колоністами в Новому світі Неоголошена війна між англійцями та іспанцями в Атлантиці. Рейди англійців мали напівпіратський-напівкомерційний характер. Їхньою метою було пограбування іспанських портів у Новому світі, захоплення «золотих» і «срібних» флотів, на яких іспанці перевозили дорогоцінні метали до Європи

Тема 6. Тридцятилітня війна

Тридцятилітня війна — серія військових зіткнень, головним чином у Німеччині, у результаті яких протиріччя між католиками і протестантами, а також проблеми

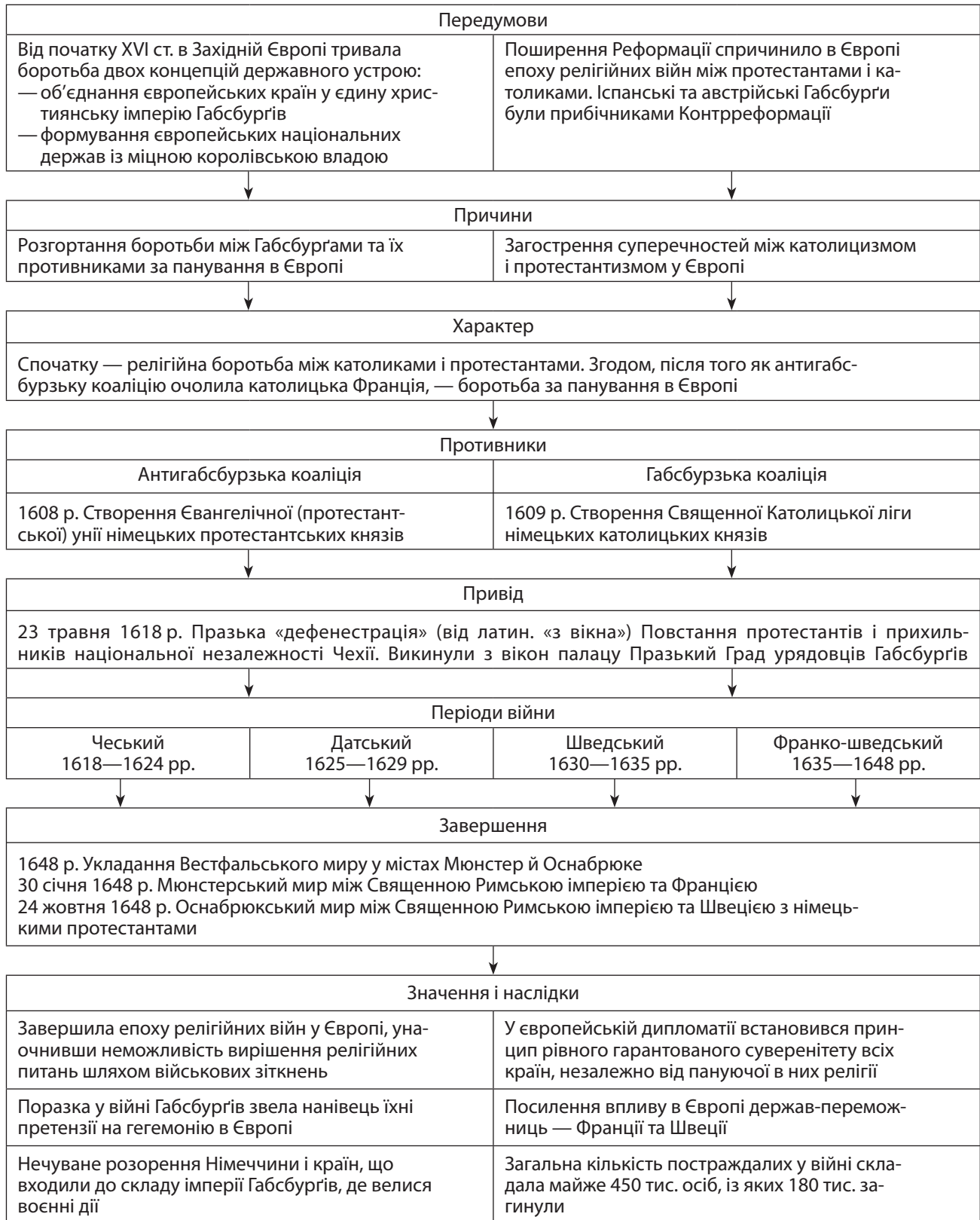
внутрішньонімецьких відносин поступово переросли в першу загальноєвропейську війну, що тривала з 1618 до 1630 року.

■ Особливості міжнародного становища в Європі на початку XVII ст.

Держава	Зовнішньополітичні прагнення
Іспанія, Священна Римська імперія	Для іспанських та австрійських Габсбургів спільним було прагнення об'єднати всі країни Європи в єдину християнську імперію і встановити свою гегемонію на континенті
Франція	Давно ворогувала з іспанськими та австрійськими Габсбургами, прагнула встановити власне панування на континенті. Через це вона була змушена шукати союзників серед протестантських держав
Швеція	Не бажала посилення ролі Габсбургів у Північній Німеччині та їхнього прориву до Балтики. Прагнула зробити Балтійське море своїм «внутрішнім озером»
Данія	Володіючи німецькими землями Шлезвіг і Гольштейн, намагалася перешкодити затвердженню влади Габсбургів у північнонімецьких князівствах та підпорядкувати їх своїй владі. Одночасно ворогувала зі Швецією через панування в Балтійському морі
Голландія	Вела війну з Іспанією за незалежність і тому була зацікавлена в ослабленні влади іспанських і австрійських Габсбургів, установленні панування свого торгового флоту на старих ганзейських шляхах
Англія	Займала суперечливу позицію: виступала проти посилення впливу Габсбургів у Північно-західній Німеччині та в районі Північного моря і, водночас, не бажала посилення держав антигабсбурзької коаліції
Османська імперія	Не брала прямої участі в Тридцятилітній війні, проте розраховувала використати її для зміцнення своїх позицій на Балканах. Була зацікавлена в поразці австрійських Габсбургів, які вважалися «форпостом християнства», оскільки це позбавило б її головного противника в Європі. Ймовірно тому турецький уряд не чинив перешкод перебуваючому у васальній залежності від Османської імперії Трансильванському князівству стати в роки війни одним із найактивніших борців проти Габсбургів

Тридцятилітня війна (1618—1648 рр.)

■ Найважливіші битви Тридцятилітньої війни

Упродовж Тридцятилітньої війни відбулося понад 80 великих

облог і битв. Усі вони були кровопролитними і жорстокими.

Дата	Місце битви	Результат
8 листопада 1620 р.	Біла Гора поблизу Праги	Армія Католицької ліги, очолювана графом Йоганном Тіллі, завдала поразки чехам
27 серпня 1626 р.	Місто Люттер у Північній Німеччині	Граф Тіллі вщент розгромив датську армію, очолювану королем Крістіаном IV
17 вересня 1631 р.	Селище Брейтенфельд поблизу Лейпцига у Саксонії	Шведська армія, очолювана королем Густавом II Адольфом, завдала поразки армії графа Тіллі
15—16 квітня 1632 р.	Річка Лех у Південній Баварії	Густав II Адольф розгромив реорганізовану імперську армію. Графа Тіллі було смертельно поранено
16 листопада 1632 р.	Місто Лютцен у Саксонії	Шведська армія здобула перемогу і примусила імперську армію, очолювану Альбрехтом Валленштейном, відійти до Чехії, але у цій битві загинув Густав II Адольф
6 вересня 1634 р.	Місто Нордлінген у Південній Німеччині	Імперська армія завдала поразки шведам, які втратили колишню дисципліну і боєздатність після загибелі свого короля
18—19 травня 1643 р.	Місто Рокруа у Східній Франції	Французькі війська завдали поразки іспанській армії

■ Вестфальський мир

Вестфальський мир 1648 р. — два мирні договори, підписані в містах Вестфалії Мюнстері та Оснабрюці, котрі завершили Тридцятилітню війну. Умови миру встановили нове

співвідношення сил у Європі, заклали основи нової системи міжнародних відносин, яка отримала назву Вестфальської системи.

Питання	Як було вирішено	Значення і наслідки
Що отримала Франція	Приєднала до своєї території Ельзас, за виключенням Страсбургу, і підтвердила свої права на три лотарингських єпископства — Мец, Туль і Верден	Франція досягла головної мети — забезпечила свою гегемонію в Європі — і тому задовольнилася досить невеликими надбаннями
Що отримала Швеція	Швеції було сплачено величезну контрибуцію. Вона отримала всю Західну Померанію з портом Штеттін, частину Східної Померанії, острови Рюген, Волін і право на Померанську затоку з усіма прибережними містами. Шведські королі, як герцоги Померанські, стали імперськими князями і отримали можливість втручатися у справи Священної Римської імперії	Швеція реалізувала свою мету — запанувати в Балтиці; стала однією з великих європейських держав
Які держави отримали незалежність	Республіка об'єднаних провінцій (Голландії), Швейцарський Союз	Болюча політична поразка Габсбургів

Питання	Як було вирішено	Значення і наслідки
Які права і привілеї гарантувалися німецьким князям	Німецькі князі отримали право укладати союзи між собою й угоди з іноземними державами за умови, що вони не будуть спрямовані проти імперії та імператора. Рівні права визнавалися за протестантськими і католицькими князівствами. Статус офіційно визнаної релігії, поряд із католицизмом і лютеранством, здобув кальвінізм	Провал планів імператора Священної Римської імперії створити централізовану католицьку монархію. Закріплення політичної роздробленості Німеччини. Завершення релігійних війн між католиками і протестантами
Якою була сутність нової міжнародної системи	Базувалася на системі противаг і певній рівновазі сил між великими державами. Франція мала вплив у західній континентальній Європі, австрійські Габсбурги — у центральній та південній, Швеція — у північній. Курфюрст Бранденбургський посилювався за підтримкою Франції, щоб створити перевагу на півночі Європи як Габсбургам, так і Швеції	Вестфальська система дозволила тривалий час уникати руйнівних війн загальноєвропейського масштабу

Тема 7. Московська держава в XVI—XVII ст.

МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО ЗА ІВАНА IV

■ Реформи «Вибраної ради»

«Вибрана рада» — гурток із придворних діячів при молодому московському цареві Івані IV, якому він довірив ведення державних справ. Виник не раніше 1549 р., а в 1560 р. припинив діяльність.

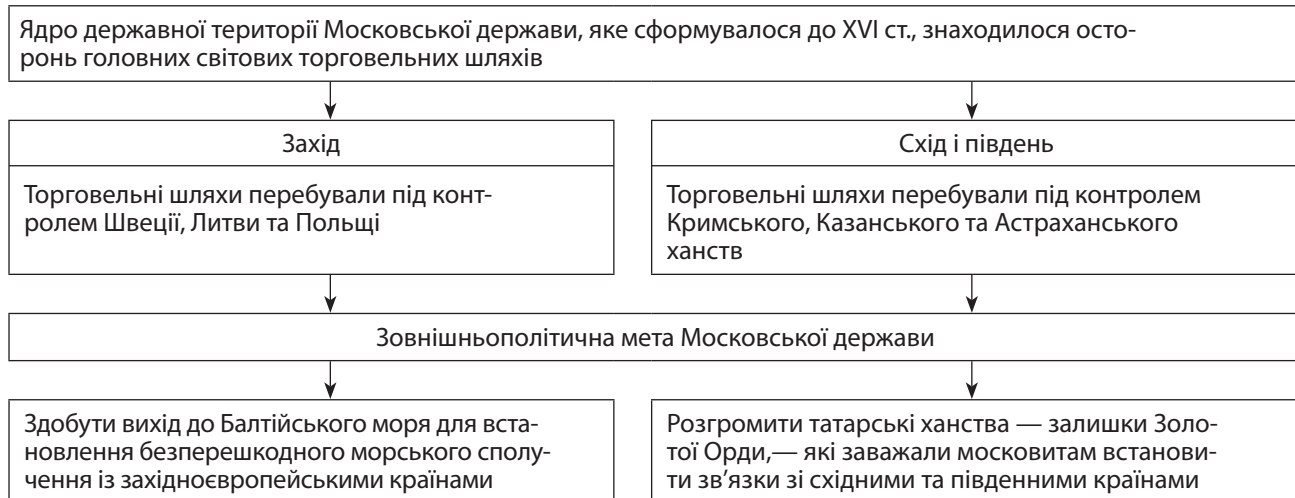
Сфера	Які зміни відбулися
Верховна влада	1549 р. Скликання першого в історії Московської держави Земського собору — станovo-представницького органу влади. На ньому були представлені члени Боярської думи, представники духовенства і служилих людей. Собор не обмежував владу царя. Його учасники висловлювали свою думку стосовно питань, які пропонував цар
Центральне управління	Формується розвинена система «приказів» — центральних органів виконавчої влади галузевого управління. Перші прикази виникли на початку XVI ст.
Судочинство	1550 р. Прийняття нового «Судебника» — зводу діючих законів. Обмежено привілеї монастирів, посилено контроль за судовою діяльністю намісників; найважливіші судові справи розглядалися у Москві царем і Боярською думою
Міське управління	1556 р. Ліквідована система «кормління», за якої намісники і волостителі замість платні отримували необхідне («кормилися») із земель, якими управляли. Завершено губну реформу, розпочату в 1539 р. На більшості території Московської держави влада намісників була замінена виборними земськими установами, які очолювали губні старости («губа» — округ) і міські голови

Сфера	Які зміни відбулися
Військова справа	1550 р. Замість дворянського ополчення створено постійне стрілецьке військо, оснащене холодною і вогнепальною зброєю 1556 р. Прийняття «Уложення про службу», яке встановлювало єдиний порядок військової служби для бояр і дворян: один озброєний вершник виставлявся ними з кожних 150 десятин землі 1571 р. Видано перший у Московській державі воєнний устав
Церковні справи	1551 р. Проведення церковного собору. Отримав назву «Стоглавий», оскільки його рішення зібрані в сто глав. Уніфіковано церковні обряди, поставлено завдання покращити моральність духовенства, затверджено єдиний для всієї держави пантеон святих
Система оподаткування	Упорядковано систему оподаткування. Для цього у центральних районах держави проведено перепис земель. Основною одиницею, із якої стягувався податок, стала «велика соха» — певна кількість землі. Запроваджувалися нові податки — «піщальні гроші» (на утримання стрілецького війська), «полонянничні гроші» (на викуп полонених), «ямські гроші» (на поштову службу), «на міську справу» (будівництво міських укріплень, фортець)
Грошова справа, система вагів і мір	Основною грошовою одиницею всієї держави став московський «рубль». Були створені мідні еталони для вимірювання сипучих тіл — чверті. Їх було розіслано до всіх уїздів

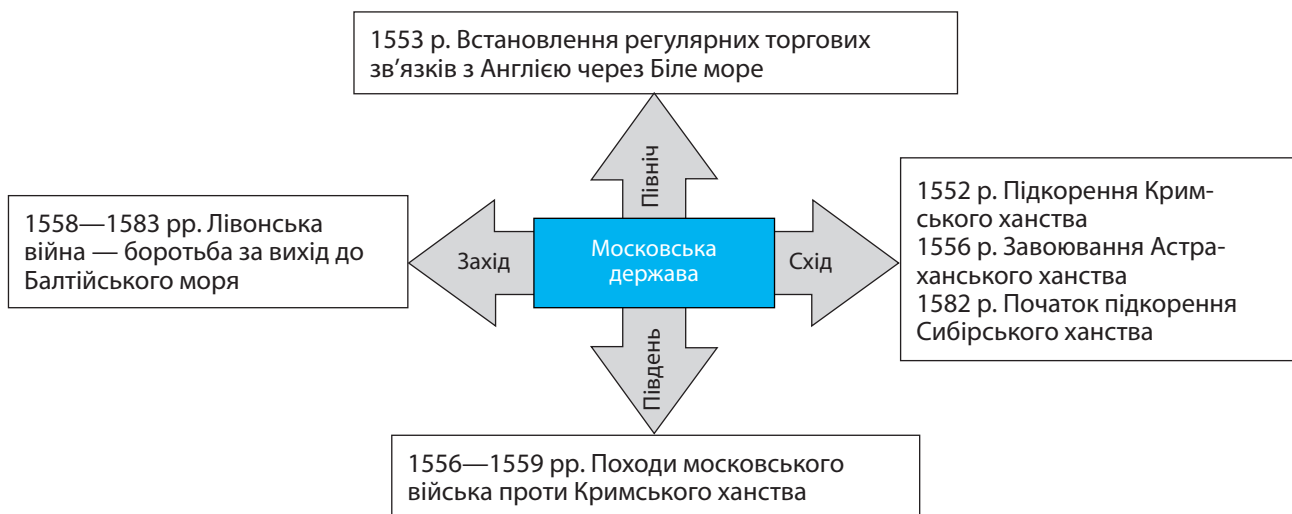
■ Зовнішня політика Московської держави за правління Івана IV

Зовнішня політика Московської держави за царювання Івана IV (1547—1584 рр.) набула експансіоністського характеру. Такою була зовнішня політика багатьох тогочасних держав. Але західноєвропейські держави, намагаючись уникати тривалих війн із сусідами, спрямовували свою експансію у Новий світ: завойовували там землі і перетворю-

вали їх на свої колонії. Для Московської держави об'єктом колонізації стали сусідські території. Унаслідок завоювань відбувалося економічне зміцнення і територіальне зростання Московії. Для підкорених народів завоювання мали негативні наслідки: вони втратили можливості для розвитку власної державності.

■ Напрямки зовнішньої політики Івана IV

■ Лівонська війна 1558—1583 рр.

Лівонія — історична область у Прибалтиці, яка займала майже всю територію сучасних Латвії та Естонії. У XIII ст. була завойована рицарями-хрестоносцями Лівонського ордену, а її населен-

ня — охрещено. Під час Лівонської війни Московська держава боролася з Лівонським орденом, а також (з 1561 р.) зі Швецією, Данією, Польщею і Великим князівством Литовським за панування у Прибалтиці.

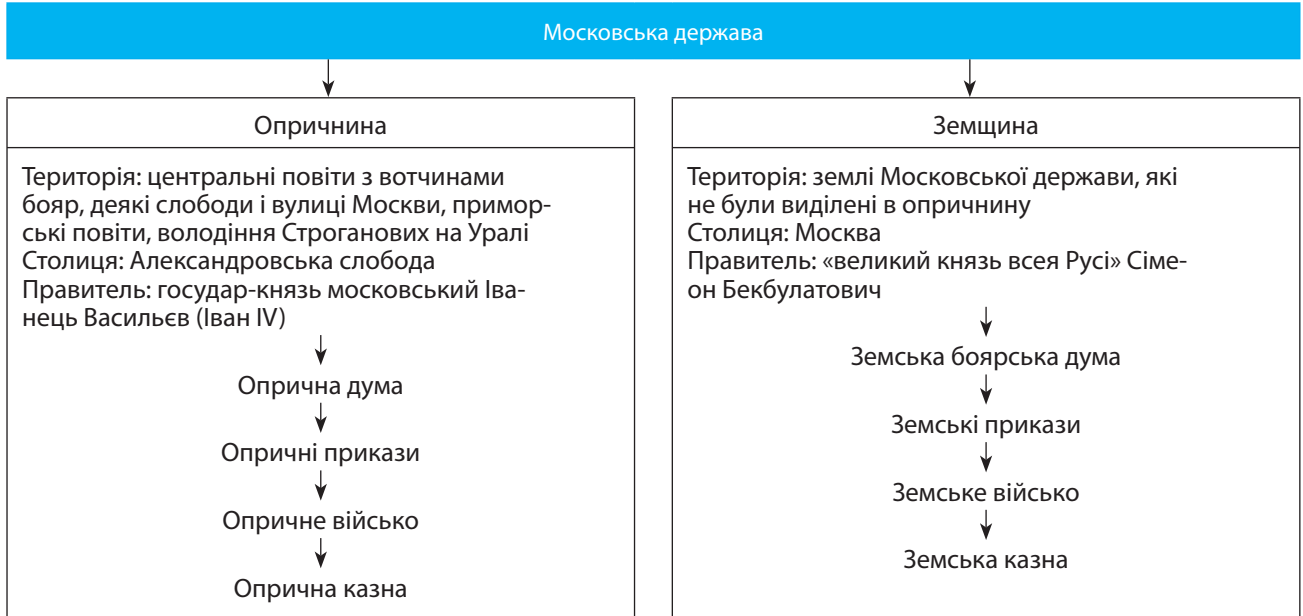
Характеристика

Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Прагнення Івана IV завоювати землі ослаблого Лівонського ордену і закріпитися у Прибалтиці • Намагання Московії здобути вихід до Балтійського моря і встановити морське сполучення з європейськими країнами
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Відмова керівництва Лівонського ордену задовольнити вимогу московського царя Івана IV щодо сплати данини і значних поступків у торгових справах
Періоди	<p>П е р ш и й. 1558—1560 рр.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Війна Московської держави з Лівонським орденом. У результаті успішних дій московських військ Лівонський орден розпався. Його землі визнали владу Швеції, Данії, Польщі та Литви
	<p>Д р у г и й. 1561—1578 рр.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Війна Московської держави зі Швецією, Польщею і Литвою (з 1569 р. — Річ Посполита). На кінець періоду Московські війська захопили все прибалтійське узбережжя (крім Риги і Таллінна) та ряд фортець у Східній Лівонії
	<p>Т р е т і й. 1579—1583 рр.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Армія Речі Посполитої, очолювана новим королем Стефаном Баторієм, та війська Швеції розгорнули наступ і примусили московитів відступити і перейти до оборони
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Завершилася поразкою Московської держави • 1582 р. Ям-Запольське перемир'я Московської держави з Річчю Посполитою. Московський цар відмовлявся від усіх завойованих територій у Лівонії та Полоцьку • 1583 р. Плюсське перемир'я Московської держави зі Швецією. Московія віддавала шведам Нарву, Ям, Копор'є та Іван-город

■ Організація управління Московською державою в роки опричнини

Опричнина — назва уділу Івана IV в 1565—1572 рр. з особливою територією, військом і державним апаратом; система внутрішньопо-

літичних заходів Івана IV в 1565—1572 рр. для боротьби з імовірними зрадами в середовищі московської знаті.

■ Результати та наслідки здійснення опричнини в Московській державі

Характеристика	Особливості прояву
Ліквідація станової монархії	Знищено більшість родового боярства. Із 43 членів Боярської думи 19 — страчено, 3 — примусово пострижено в ченці
Занепад господарства	Рільні землі в центральних районах Московської держави скоротилися більше ніж у три рази. Знищено 40 % селянських господарств
Велика кількість загиблих унаслідок масових репресій	За прізвищами, вказаними Іваном IV у «Синодиках» (списках убитих, які цар розсилав у монастирі для поминання), уважають, що за роки опричнини було знищено майже 22 тис. осіб. Лише під час каральної експедиції до Новгороду було вбито близько 15 тис. осіб
Знищено колишню систему комплектування помісного війська	Для того щоб надати землі 6 тис. опричників, за наказами Івана IV було примусово позбавлено маєтків 9 тис. московських бояр
У Московській державі встановилися відносини підданства	Усе населення Московії, незалежно від його стану, стало вважатися «рабами», холопами царя. Іван IV заявляв: «Своїх холопів ми (цар) вільні жалувати і страчувати»

МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА В XVII СТ.

■ «Смутні часи» у Московській державі

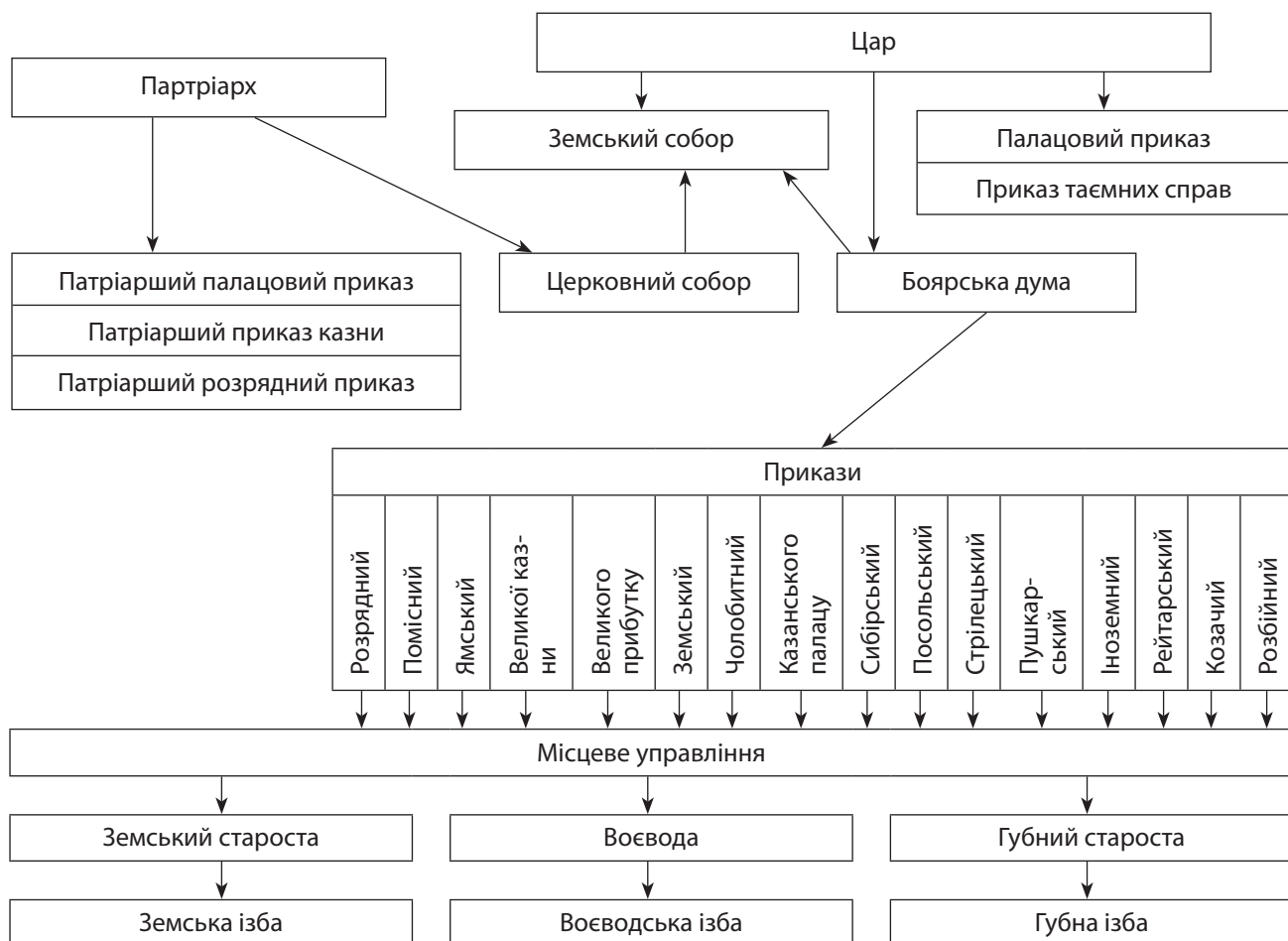
«Смутні часи» — термін, який використовується стосовно подій кінця XVI — початку XVII ст. в Московській державі. Епоха кризи державності в Московії, яка супрово-

джувалася народними виступами та бунтами, появою самозванців, польською і шведською інтервенціями, руйнуванням державної влади і розоренням країни.

Дата	Подія
Династичний період (1598—1605 рр.)	
1598 р.	Смерть Федора, сина Івана IV, останнього представника правлячої у Московській державі династії Рюриковичів. На престол Земським собором був обраний Борис Годунов
1601—1603 рр.	Московію вразили стихійні лиха, які спричинили неврожайні роки і великий голод. Серед більшості населення країни зростає невдоволення правлінням Бориса Годунова
1603 р.	У Москві та інших містах поширюються чутки про чудесний порятунок царевича Дмитрія, сина Івана IV і законного спадкоємця престолу, який загинув у 1591 р. в Угличі. У Речі Посполитій з'явився чоловік, котрий стверджував, що він врятований царевич Дмитрій. У Москві його оголосили Лжедмитрієм, самозванцем
Жовтень 1604 р.	Зібравши в Україні за підтримки польських магнатів військо з козаків-запорожців, Лжедмитрій перетнув кордон і рушив на Москву
1605 р.	У Москві несподівано помер Борис Годунов (поширювалися чутки, що його отруїли)
Соціальний період (1605—1610 рр.)	
20 червня 1605 р.	Лжедмитрій I безперешкодно і з триумфом уступив у Москву, а через деякий час став царем
Червень 1605 — травень 1606 рр.	Спроби нового царя здійснити реформи в напрямку наближення стилю життя Московії до традицій європейських країн. Зростання невдоволення московського боярства — прихильників старих звичаїв
17 травня 1606 р.	У результаті повстання, організованого боярами, Лжедмитрія I було вбито. Новим царем бояри проголосили Василя Шуйського (1606—1610 рр.)
1606—1607 рр.	Повстання козаків, дворян, селян, невдоволених політикою В. Шуйського, під керівництвом «воєводи царевича Дмитрія» Івана Болотнікова. Закінчилося поразкою
1607 р.	У місті Стародуб з'явився чоловік, що проголосив себе царем Дмитрієм, який врятувався 17 травня 1606 р. від убивць у Москві. В історію ввійшов як Лжедмитрій II
1608 р.	Лжедмитрій II зі своїм військом підійшов до Москви, проте взяти її не зміг і став табором у селі Тушино. Початок протистояння боярського царя і самозванця
1609 р.	Василь Шуйський, нездатний власними силами подолати Лжедмитрія II, уклав угоду про військову допомогу зі шведським королем. Цей договір став приводом для короля Речі Посполитої Сигізмунда III, що ворогував зі шведами, розпочати відкриту інтервенцію до Московської держави
24 червня 1610 р.	Польський великий гетьман С. Жолкевський біля селища Клушино щент розбив утричі більше за кількістю московсько-шведське військо

Дата	Подія
Національно-визвольний період (1610—1613 рр.)	
Липень 1610 р.	Група московських бояр і дворян примусово позбавила престолу В. Шуйського. Влада перейшла до боярського уряду із семи осіб (так званої «Семибоярщини»). Запропонували польському королю обрати на московський престол його сина Володислава і впустили поляків до Москви
Літо 1610 р.	Розлад сил прихильників Лжедмитрія II. Самозванець утік до Калуги і через деякий час був убитий змовниками
Початок 1611 р.	На Рязанщині формується Перше народне ополчення. Виступали за звільнення країни від загарбників і обрання православного царя Московської держави. У результаті провалу походу на Москву ополчення розпалося
Осінь 1611 р.	У Нижньому Новгороді за ініціативи земського старости К. Мініна і князя Д. Пожарського сформовано Друге народне ополчення
Жовтень 1612 р.	Друге народне ополчення звільнило Москву від польських інтервентів
Січень 1613 р.	Земський собор обрав новим московським царем 16-річного Михайла Федоровича Романова. Початок правління династії Романових (1613—1917 рр.)

■ Організація державної влади в Московській державі XVII ст.

Тема 8. Польща в XVI—XVII ст.

■ Основні стани польського суспільства в XVI ст.

Стан	Особливості становища
Магнати	Привілейований стан. Великі землевласники, що походили з давніх родів польської знаті. Мали право на окреме судочинство, участь у державному управлінні, не сплачували податків. Завдяки фінансовій могутності мали визначальний вплив на внутрішню і зовнішню політику держави
Шляхта	Привілейований стан. Звільнені від сплати податків. Мали право на шляхетський суд рівних, брали участь в управлінні державою. Дрібнопомісне службове дворянство, яке володіло одним-двома селами, а то й половиною села. Переважна більшість шляхти підтримувала когось із магнатів. За допомогою шляхти магнати домагалися прийняття вигідних рішень на сеймах
Духовенство	Привілейований стан. Звільнені від сплати податків. Брали участь в управлінні державою. Католицьке духовенство було впливовою суспільною силою в країні. Церква володіла майже п'ятою частиною земель, збирала церковну десятину і платежі за службу та обряди
Міщани	Непривілейований стан. Сплачували податки, були усунуті від участі в державному управлінні. Залежали від тієї політики, яку здійснювали магнати і шляхта. Польська шляхта фактично здійснювала антимищанську політику: забороняла купцям вивозити товари за кордон, диктувала ціни на товари в містах, обмежувала права міщан обіймати державні посади
Селяни	Непривілейований стан. Усунутий від участі в управлінні державою. Залежали від магнатів і шляхти. У XVI ст. їхнє становище значно погіршилося: вони втратили всі особисті та юридичні права і були прикріплені до землі

■ Поширення фільваркового господарства

Фільварок — багатопрофільне господарство, у якому вся земля належить панові. Воно базується на праці залежних селян, що відробляють панщину, а вироблена продукція призначена для продажу на ринку.

Характеристика	Особливості прояву
Причини виникнення	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання попиту на продукти харчування через розвиток міст і збільшення кількості населення • Розвиток мануфактурного виробництва в Європі обумовлював дедалі більші потреби у сільськогосподарській сировині
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення виробництва продукції для потреб ринку
Наслідки поширення	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення ринкових відносин у сільському господарстві • Зростання виробництва товарної продукції • Погіршення становища селян і зростання їх експлуатації • Зростання невдоволення селянства, посилення протестів проти гноблення

■ Зміни в державному устрої Польщі в XVI—XVII ст.

Особливістю політичного розвитку Польщі в цей період було те, що в країні сформувалася так звана «шляхетська республіка» з вибор-

ним королем, у той час, як в інших країнах відбувалося зміцнення королівської влади і формування абсолютної монархії.

Рік	Подія
1496	Король Ян Ольбрахт підписав Пьотркувський привілей. Завершення формування станово-представницької монархії в Польщі. Станово-представницьким органом став сейм, що складався з короля, сенату (магнати і вищі урядовці) та послів (депутати, обрані на шляхетських сеймниках у воєводствах)
1505	Запровадження королем Олександром Ягеллончиком зводу законів Радомська конституція (Nihil Novi), за яким королівська влада обмежувалася на користь магнатів і королю заборонялося здійснювати будь-які зміни в державі без згоди сейму
1569	Об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського за Люблінською унією в єдину державу — Річ Посполиту. Вона стала багатонаціональною державою, у якій майже половину населення були не поляки
1573	Започатковано порядок вільної елекції (обрання) польських королів шляхтою шляхом голосування палат сейму
1573	Прийняття «Генріхових статутів», за якими король позбавлявся права призначати свого наступника, затверджувати або скасовувати постанови сеймів, оголошувати війну, укладати мир і скликати ополчення. Магнати і шляхта, у разі порушення королем цих умов, мали право підняти проти нього повстання й позбавити влади. Зміна форми державного устрою: станово-представницька монархія перетворилася на аристократичну республіку з обмеженою владою виборного короля
1652	Встановлення принципу «Liberum veto» («Вільне вето»), згідно з яким усі рішення сейму повинні були прийматися одноголосно. Рішення не приймалося, якщо хоча б один депутат був проти. У результаті цього фактично припинилася законодавча діяльність сейму. У країні стала поширюватися анархія і свавілля шляхетських угруповань, які змагалися за владу

■ Державний устрій Речі Посполитої

Основні особливості

- Вальний (загальний) сейм Речі Посполитої утворювали так звані три стани сеймуючі: король, сенатори і послі. Король був главою держави, мав виключне право і обов'язок скликати сейм. До сенату входили 140 сенаторів, до яких належали представники центрального уряду (крім надворного підскарбія, великого та польного гетьманів), воєводи і каштеляни від місцевих урядів і представники вищого католицького духовенства. Посольська ізба складалася зі 170 послів, які обиралися шляхтою на земських сеймиках
- Уряди в Польщі та Литві були однакові. Усі польські та литовські воєводства поділялися на землі (одиниці територіального самоуправління) і повіти (судові округи)
- Центральні та місцеві уряди займалися довільно й надавалися без урахування рівня підготовки претендента до виконання цих функцій. Король міг лише підвищити з нижчого на вищий уряд. Усі уряди могли обіймати лише шляхтичі
- Найвищою судовою інстанцією для шляхти спочатку був король, а з 1578 р. у Польщі — Коронний трибунал, у Литві — Литовський трибунал. На місцях постійно діяли гродські суди, де здійснювали судочинство старости-урядовці, призначені королем. Склад підкоморського і земського судів обирався шляхтою на сеймиках і затверджувався королем. Ці суди діяли тимчасово, під час сесій сеймів, і розглядали справи місцевої шляхти

Основні особливості

- Питання місцевого самоврядування вирішувалися на сеймиках, які збиралися шляхтою земель, повітів і воєводств. Скликалися також спеціальні сеймики: передсеймові (обирали послів на сейм Речі Посполитої), депутатські (обирали депутатів Коронного і Литовського трибуналів), елекційні (обирали кандидатів на посади повітових суддів), реляційні (заслуховували послів із сейму Речі Посполитої і приймали рішення про збирання податків)
- Політичний устрій Речі Посполитої ґрунтувався на ідеї безпосередньої шляхетської демократії, коли шляхта мала виключне право вирішувати всі державні справи

Польське королівство	Сейм	Велике князівство Литовське
<p>Центральні уряди коронні (міністри):</p> <ul style="list-style-type: none"> великий маршалок надворний маршалок канцлер підканцлер великий підскарбій надворний підскарбій великий гетьман польний гетьман 	<p>Король</p>	<p>Центральні уряди литовські (міністри):</p> <ul style="list-style-type: none"> великий маршалок надворний маршалок канцлер підканцлер великий підскарбій надворний підскарбій великий гетьман польний гетьман
<p>Місцеві уряди:</p> <ul style="list-style-type: none"> воєводства — воєводи каштелянії — каштеляни староства — старости <p>землі повіті } земські сеймики — посли земські, самоуправління земське</p>	<p>Сенат</p>	<p>Місцеві уряди:</p> <ul style="list-style-type: none"> воєводства — воєводи каштелянії — каштеляни староства — старости <p>земські сеймики, посли земські, самоуправління земське</p> <p>землі повіті }</p>
<p>Церковні уряди:</p> <ul style="list-style-type: none"> парафії — пробощі дієцезії — біскупы архієпископії — архієпископы 	<p>Посольська ізба</p>	<p>Церковні уряди:</p> <ul style="list-style-type: none"> парафії — пробощі дієцезії — біскупы

Польсько-турецькі війни XVII ст.

Дата	Подія
Польсько-турецька війна 1614—1621 рр.	
1614—1618 рр.	Рейди запорозьких козаків, які були підданими Польщі, до турецьких портів західного і південного Причорномор'я, а також підтримка польською владою антитурецьких повстань у Валахії та Молдові спричинили хвилю спустошливих турецьких і татарських набігів у відповідь на українські землі в складі Речі Посполитої
20 вересня 1620 р.	Битва під Яссами. Великий гетьман Речі Посполитої Станіслав Жолкевський завдав поразки численному турецько-татарському війську, яке прямувало на допомогу чехам, котрі розпочали повстання проти Габсбургів. У відповідь на це султан Осман II з великою армією вирушив із Константинополя, щоб покарати Жолкевського

Дата	Подія
Грудень 1620 р.	Битва під Цецорою. Армія Жолкевського була розбита турками. Перемога в цій битві спричинила прагнення Османа II завоювати українські землі та Польщу
1621 р.	Турецький султан організував великий похід проти Речі Посполитої. Король Речі Посполитої Сигізмунд III, не отримавши обіцяної підтримки від Габсбургів і Папи Римського, звернувся по допомогу до запорозького козацтва
2—28 вересня 1621 р.	Битва під Хотиним між турецькою (250 тис. осіб) і польсько-козацькою (майже 80 тис. осіб) арміями. Завдяки рішучим діям козаків, очолюваних гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, завершилася поразкою турків
29 вересня 1621 р.	Підписання Хотинського миру між Річчю Посполитою та Османською імперією. Уряд Речі Посполитої зобов'язувався припинити напади запорозьких козаків на турецькі володіння, а турецький уряд — набіги татарів і турків на українські та польські землі
Польсько-турецька війна 1671—1676 рр.	
9 грудня 1671 р.	Турецький султан Мехмед IV після того, як польський уряд відмовився віддати йому східне Поділля, оголосив війну Речі Посполитій. Із 1668 р. під турецькою протекцією перебував правобережний гетьман українського козацтва Петро Дорошенко
Травень 1672 р.	Величезна турецька армія (майже 200 тис. осіб) розпочала вторгнення в південно-східні володіння Речі Посполитої. До неї приєдналися татари і козаки П. Дорошенка
Серпень 1672 р.	Турки після дванадцятиденної облоги взяли Кам'янець-Подільський, заволоділи Поділлям, Волинню, частиною Галичини, майже без опору захопили Люблін
Вересень 1672 р.	Початок облоги Львова татарською армією і військом П. Дорошенка
18 жовтня 1672 р.	Підписання Бучацького мирного договору. Річ Посполита віддавала Туреччині Поділля. Південна Київщина і Брацлавщина переходили під владу П. Дорошенка. Річ Посполита сплачувала Туреччині контрибуцію за зняття облоги Львова і щорічно платила 22 тис. злотих данини
Квітень 1673 р.	Сейм Речі Посполитої відмовився затвердити Бучацький договір і вирішив продовжити війну. Великий гетьман Ян Собеський, уславлений перемогами над татарами, зібравши сорокатисячне військо, виступив проти турок
11 листопада 1673 р.	Друга Хотинська битва. Ян Собеський розгромив тридцятитисячну турецьку армію і захопив Хотинську фортецю. Інші турецькі армії без бою залишили територію Речі Посполитої
1675 р.	Стошестидесятитисячна турецько-татарська армія вторглася на Поділля, захопила Хотин і почала загрожувати Львову
Лютий 1675 р.	Львівська битва. Поляки розбили турецько-татарське військо
Вересень 1676 р.	Нове вторгнення двохсоттисячної турецько-татарської армії до південно-східних володінь Речі Посполитої
Вересень-жовтень 1676 р.	Журавненська битва (біля с. Журавне на Львівщині). Бої тривали два тижні й не принесли перемоги нікому
16 жовтня 1676 р.	Підписання Журавненського мирного договору між Річчю Посполитою та Османською імперією. Скасовувалася щорічна данина польської сторони туркам, Поділля залишалося у складі Османської імперії, значна частина Правобережної України визнавалася козацькою територією під управлінням П. Дорошенка

Дата	Подія
1677 р.	Сейм Речі Посполитої відмовився затвердити умови Журавненської угоди, що згодом призвело до нової польсько-турецької війни
Польсько-турецька війна 1683—1699 рр.	
31 березня 1683 р.	Після нападу Туреччини на Австрію польський король Ян Собеський уклав угоду про воєнний союз з австрійськими Габсбургами і почав готуватися до війни
14 липня — 12 вересня 1683 р.	Облога Відня турецькою армією. Ян Собеський, відповідно до укладеного договору приводить на допомогу віденцям тридцятитисячну армію, у складі якої були українські козаки
12 вересня 1683 р.	Віденська битва. Союзна армія (30 тис. поляків та українців, 46 тис. австрійців та німців), очолювана Яном Собеським, завдала поразки туркам
31 березня 1684 р.	Для боротьби з турецькою агресією в Європі за ініціативи Папи Римського було створено «Священну лігу» у складі Венеції, Речі Посполитої, Священної Римської імперії та Московської держави (приєдналася в 1686 р.)
1684—1699 рр.	Річ Посполита у складі «Священної ліги» воювала з Османською імперією. Фактично Ян Собеський витримував основний тягар війни
16 січня 1699 р.	На міжнародному конгресі в Карловицях між Річчю Посполитою і Османською імперією було укладено мирну угоду, згідно з якою до Речі Посполитої відійшли Поділля і частина Правобережної України

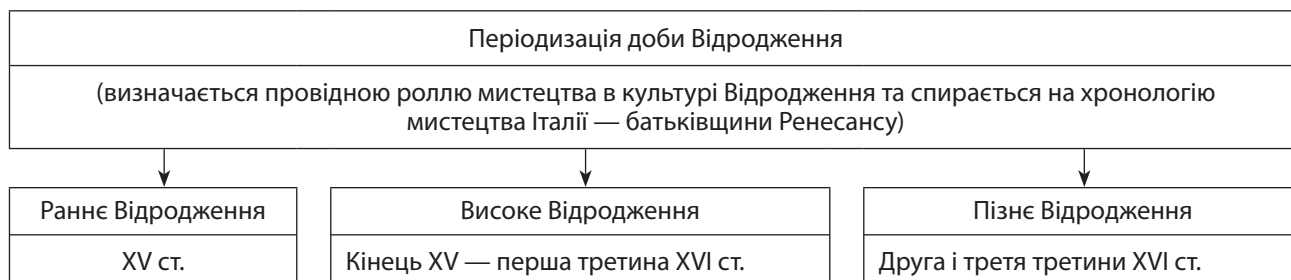
Тема 9. Культура і наука Західної, Центральної та Східної Європи в XVI—XVII ст.

Мистецтво Відродження в Європі

■ Доба Відродження в європейській культурі

Відродження (Ренесанс) — період в культурному та ідейному розвитку країн Західної та Центральної Європи (в Італії — XIV—XVI ст., в інших країнах — кінець XV — початок XVII ст.), пов'язаний із пере-

ходом від Середньовіччя до Нового часу. Термін «Відродження» вперше, ймовірно, було запроваджено Джорджо Вазарі (XVI ст.) стосовно італійського мистецтва.

Характеристика	Особливості прояву
Витоки культури Відродження	<ul style="list-style-type: none"> • Зацікавленість культурною спадщиною античності • Прагнення до пізнання таємниць Природи
Визначальна ознака доби Відродження (очима сучасників)	<ul style="list-style-type: none"> • «Розквіт мистецтв» після тривалих століть середньовічного «занепаду», розквіт, який «відродив» античну художню мудрість (Дж. Вазарі)
Характерні риси культури Відродження	<ul style="list-style-type: none"> • Світський, антиклерикальний характер • Новий, гуманістичний світогляд • Критика католицької схоластики та аскетизму • Віра в безмежні можливості людини, її волі та розуму • Звернення до людини як основи основ світу, відчуття цілісності та стрункості світобудови • Затвердження ідеалу гармонійної, розкріпаченої творчої особистості, краси і гармонії дійсності • Переконаність у тому, що основним засобом пізнання світу є досвід • Зацікавленість у вивченні навколишнього світу таким, який він є • Формування і поширення в суспільстві нових ціннісних орієнтирів: <ul style="list-style-type: none"> — необхідність поваги будь-якої людини, незалежно від її походження — терпляче ставлення до інших поглядів і світоглядних позицій — динамізм розвитку, орієнтація на нове — індивідуалізм, свобода особистості
Наслідки доби Відродження	<ul style="list-style-type: none"> • Думки та ідеї, які поширювалися в добу Відродження, мали величезне значення для культурного переходу Європи від Середньовіччя до Нових часів: <ul style="list-style-type: none"> — відкриття і колонізація європейцями невідомих раніше земель — теоретичний і технологічний прогрес у науці та мистецтві — зміна уявлень європейців про місце церкви в суспільстві

■ Основні прояви Відродження

Галузь культури	Вплив Відродження	Видатні діячі
Живопис	Художники послідовно оволодівали мистецтвом відображення всього багатства дійсності: передачею об'єму, простору, світла, зображенням людської фігури та реального середовища — інтер'єру, пейзажу	Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаель, Джорджоне, Тіціан
Архітектура	Архітектори черпали натхнення у творах античності, заново «відкрили» античну ордерну систему, куполи. Провідну роль відігравали світські споруди — громадські будівлі, палаци, міські будинки. Архітектори надають своїм витворам величну ясність, гармонійність і співвимірність людині	Браманте, Палладіо, Альберті
Скульптура	Скульптори відродили вільно стоячу статую, кінний монумент, портретний бюст, додавши до них скульптурно-архітектурні надгробні пам'ятки, живописні рельєфи	Донателло, Мікеланджело
Література	Письменники і поети в своїх творах органічно поєднали зацікавленість античністю зі зверненням до народної культури, пафос комічного — з трагізмом буття	Ф. Рабле, В. Шекспір, Т. Мор, Н. Макіавеллі, М. Монтень
Наука	Видатні наукові відкриття, пов'язані з пізнанням законів природи, було здійснено в географії, астрономії, анатомії, біології, хімії, фізиці	А. Везалій, М. Сервет, М. Коперник, Дж. Бруно

ПОШИРЕННЯ МИСТЕЦТВА БАРОКО В ЄВРОПІ

■ Доба бароко в європейській культурі

Бароко (від італ. *barocco* — прихлибий, дивний) — епоха в історії образотворчого мистецтва, архітектури, музиці і літературі країн Єв-

ропи, колоніальної Центральної та Південної Америки кінця XVI — середини XVIII ст.

Характерні риси

- Стало розвитком принципів, закладених у добу Відродження, і було тісно пов'язане з його пізніми фазами: у творчості низки визначних діячів європейської культури, наприклад Сервантеса і Шекспіра, мали місце риси як стилю Відродження, так і бароко
- Історичним фоном розвитку бароко був розквіт абсолютних монархій у Європі
- Виникло у Римі в другій половині XVI ст. Пов'язане з розгортанням Контрреформації: однією з його визначальних рис став дух оновленої католицької релігійності
- В основі бароко було вже не творче наслідування природи, як за часів Відродження, а її вдосконалення на основі ідеальних норм краси
- Самостійні варіанти бароко сформувалися у Франції, Іспанії, Португалії, країнах Центральної і Східної Європи, іспанських і португальських колоніях Центральної та Південної Америки

■ Основні прояви бароко

Галузь культури	Вплив бароко	Видатні діячі
Живопис	Художники захоплювалися контрастами світла й тіні, грандіозними панорамами, відкритими емоціями, розкішню й пишністю форм, алегоріями, багатою фактурою, складністю рухів, а поряд із цим — побутовими сюжетами, простонародними обличчями, наївністю сільського життя	П.-П. Рубенс, А. ван Дейк, Рембрандт, Ф. Хальс, А. Маньяско, Ф. Гварді
Архітектура	Архітектурі бароко притаманні просторовий розмах, плинність складних криволінійних форм. Церковна барочна архітектура використовувала прийоми, які приголомшували глядача-віруючого: стеля справляла враження справжнього неба, а спрямованість угору немов би розривала її. Розквітає плафонний живопис, будуються розкішні сходи, криниці та фонтани	Л. Берніні, К. Борроміні, К. Мадерно, Г. Гваріні
Скульптура	Скульптори намагалися відобразити силу темпераменту, енергію, душевні відчуття своїх моделей. Вони зображували своїх героїв у короткий момент дії, глибокого емоційного підйому, намагаючись передати це через рухи, неочікувані ракурси, вираз обличчя, гнучку і рухому міміку	Л. Берніні, А. Шлютер, Б. Пермозен, Ж.-Б. Пігаль, Ф. Жірдон, П. Пюже
Література	Характерні жанри риторичної церковної проповіді та шкільної драми, де важливе місце посідають алегоричні фігури — персоніфікації. Також самобутньо розвиваються різні види сатири, роман, великі та малі форми метафоричної поезії	Дж. Маріно, П. Кальдерон, Т. Тассо, Дж. Мільтон
Музика	Розквіт більш складної і вільної вокально-інструментальної поліфонії, тенденції до відокремлення різних жанрів (соната, сюїта в інструментальній музиці тощо)	К. Монтеверді, А. Вівальді, А. Альбіоні, Й.-С. Бах, Г. Гендель

Галузь культури	Вплив бароко	Видатні діячі
Театр	Інтенсивний розвиток опери й балету, у яких використовуються дедалі складніші декорації, більш живописні й технічно продумані. Використовується увесь арсенал образотворчих засобів бароко: визначальними стають грандіозність, величність, приголомшливість, придворний світський побут, стосунки стають спеціально театралізованими, штучними — грою задля гри	Лопе де Вега, Тірсо де Моліна, П. Кальдерон
Наука	Відбулася революція у природничих науках, яка остаточно зруйнувала середньовічне бачення світу. Перше місце серед наук посіли математика і механіка. За допомогою саме цих наук намагалися описати і пояснити навколишній світ і саму людину. Тому поширені в цей час уявлення про людину і світ називають «математичними» і «механістичними»	Й. Кеплер, Г. Галілей, Р. Декарт, І. Ньютон, Ф. Бекон, В. Гарвей

НАУКА. ЛІТЕРАТУРА

■ Визначні наукові відкриття європейських дослідників XVI—XVII ст.

Дослідник, роки життя	Яке відкриття здійснив
Медицина	
Мігель Сервет (1511—1553)	Першим у Європі висунув ідею про існування малого кола кровообігу в людини, розкрив і описав його фізіологічний сенс
Андреас Везалій (1514—1564)	Одним із перших почав вивчати людський організм шляхом розтину трупів. У праці «Про будову людського тіла» дав науковий опис будови всіх органів і систем, указав на численні помилки своїх попередників. Засновник анатомії як науки
Вільям Гарвей (1578—1657)	Засновник сучасних фізіології та ембріології. Описав велике і мале кола кровообігу. Досліджував процес зародження людського життя. Уперше висловив думку, що «усе живе походить з яйця»
Джироламо Фракасторо (1478—1553)	Першим створив систематизоване вчення про інфекцію та шляхи її поширення
Антоні ван Левенгук (1632—1723)	Один із засновників наукової мікроскопії. Виготовив лінзи зі 150—300-кратним збільшенням, що дозволило йому спостерігати за мікроскопічними організмами. Уперше описав і замалював (близько 1673 р.) найпростіших, сперматозоїди, бактерії, еритроцити та їхній рух у капілярах
Математика	
Франсуа Війєт (1540—1603)	Розробив майже всю елементарну алгебру. Існує «формула Війєта», яка пояснює залежність між коренями та коефіцієнтами алгебраїчного рівняння. Запровадив літерні позначення для коефіцієнтів у рівняннях і заклав основи загальної теорії рівнянь, завдяки чому вважається засновником нової алгебри
Рене Декарт (1596—1650)	Заклав основи аналітичної геометрії, сформулював поняття перемінної величини і функції, запровадив багато алгебраїчних позначень

Дослідник, роки життя	Яке відкриття здійснив
Бонавентура Кавальєрі (1598—1647)	У праці «Геометрія неподільних» запропонував нові методи розрахунку площі та об'єму фігур за допомогою так званого «методу неподільних», що сприяло формуванню інтегрального обчислення
Астрономія	
Микола Коперник (1473—1543)	Здійснив переворот у природознавстві, відмовившись від поширеного впродовж багатьох століть учення про центральне положення Землі у Всесвіті, та обґрунтував геліоцентричну систему будови Всесвіту. Пояснив видимі рухи небесних тіл обертанням Землі навколо своєї осі та обертанням планет (у тому числі Землі) навколо Сонця. Свої погляди виклав у праці «Про обертання небесних сфер», яка була заборонена католицькою церквою з 1616 до 1828 р.
Джордано Бруно (1548—1600)	Відстоював ідею безмежності Всесвіту, у якому існує безліч світів зі своїми власними сонцями
Тіхо Браге (1546—1601)	Практичний астроном. Упродовж 20 років у власноручно побудованій обсерваторії визначав розміщення зорь із найвищою для свого часу точністю. Довів, що комети — це небесні тіла, більш далекі, ніж Місяць; склав каталог зірок
Йоганн Кеплер (1571—1630)	Один із засновників сучасної астрономії. Використавши спостереження Тіхо Браге за Марсом, відкрив три закони руху планет (закони Кеплера) і склав на їх підставі планетарні таблиці. Сформулював основи теорії затемнень. Винайшов телескоп
Галілео Галілей (1564—1642)	Один із засновників точного природознавства. Заклав підвалини сучасної механіки: висунув ідею про відносність руху, встановив закони інерції, вільного падіння і руху тіл по похилій площині, складання руху та ін. Збудувавши телескоп із 32-кратним збільшенням, відкрив гори на Місяці, чотири супутники Юпітера, фази у Венери та плями на Сонці. За активний захист геліоцентричної системи будови Всесвіту був засуджений інквізицією і до кінця життя залишався «в'язнем інквізиції». Реабілітований Папою Римським Іоанном Павлом II у 1992 р.

Видатні письменники-гуманісти XVI—XVII ст.

Письменник, роки життя	Твори	Основні ідеї творів і значення творчості
Франсуа Рабле (1494—1553)	«Гаргантюа і Пантагрюель»	Енциклопедична пам'ятка культури французького Відродження. Відкидаючи середньовічний аскетизм, обмеження духовної свободи, лицемірство і забобони, у гротескних образах своїх героїв розкривав гуманістичні ідеали
Томас Мор (1478—1535)	«Утопія»	Англійський гуманіст, один із засновників утопізму. Здійснив опис ідеального суспільства, де не існує приватної власності, усупільнені виробництво і побут, праця є обов'язком усіх, а розподіл відбувається за потребами
Нікколо Макіавеллі (1469—1527)	«Государ», «Історія Флоренції», «Золотий віслук», «Мандрагора», «Провійскове мистецтво»	Італійський історик, політичний мислитель і письменник. Обезсмертив його ім'я трактат «Государ». Уперше проголосив, що мета виправдовує засоби, які використовуються для її досягнення. Правитель, щоб досягти успіху, повинен покладатися не на моральні принципи, а на силу і хитрість. Будь-яке насильство може бути виправдане бажанням досягти державного блага (звідси термін «макіавелізм»)

Письменник, роки життя	Твори	Основні ідеї творів і значення творчості
Мігель Сервантес (1547—1616)	«Дон Кіхот», «Галатея» «Нумансія», «Повчальні новели»	Іспанський письменник-гуманіст. Головний твір — роман «Дон Кіхот», у якому поєднуються реалізм, героїка та романтика. Роман є одним з найвидатніших творів доби Пізнього Відродження і бароко. Пародіюючи рицарський роман, Сервантес відтворив широку картину життя Іспанії, трагікомічно зобразив світ непрактичного духу і бездуховної практики
Вільям Шекспір (1564—1616)	Автор 37 п'єс і 154 сонетів. Серед них комедії «Приборкання непокірної», «Комедія помилок»; трагедії «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Отелло»; історичні драми «Річард III», «Король Джон», «Генріх V» та ін.	Англійський драматург і поет. Створив яскраві, наділені могутньою волею і сильними пристрастями характери, здатні на героїчне протистояння долі та обставинам, жертвність та відчуття відповідальності за долю світу, готові зламати моральні норми й загинути задля всепоглинаючої ідеї або пристрасті (кохання, влади, честолюбства)

Тема 10. Країни Сходу в XVI—XVIII ст.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СХІДНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

■ Цивілізації Сходу в XVI—XVIII ст.

■ Розвиток традиційних суспільств держав Сходу в Нові часи

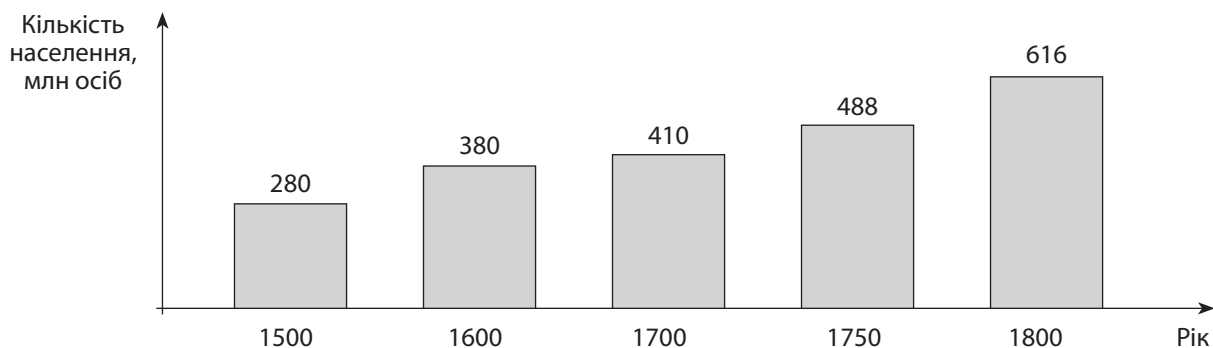
Основні особливості	
<ul style="list-style-type: none"> • Всеваддя держави, яке ґрунтувалося на її праві верховної влади на землю. Створювалися перешкоди для розвитку приватної власності на землю. Держава слідувала за тим, щоб знать не перетворювалася на великих землевласників, оскільки це послаблювало б центральну владу 	<ul style="list-style-type: none"> • Основною адміністративною одиницею, яка використовувалася державою для збирання податків, була селянська громада. Вона спільно користувалася землею, визначала розміри ділянок для кожної сім'ї, мала відносну самостійність у питаннях самоуправління, які вирішувалися на підставі традицій та релігійних настанов

Основні особливості

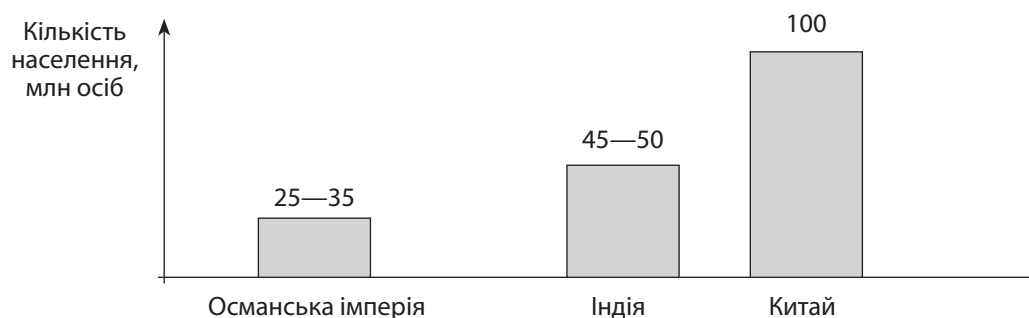
- Структура суспільства була становою і мала форму піраміди. Очолював її правитель. Уважалося, що він був наділений владою від Бога
- Особливості станової структури:
  - поділ на замкнуті спадкові соціальні групи, об'єднані за способом отримання засобів існування;
  - існування повноправних, неповноправних і безправних (раби) за своїм юридичним статусом груп;
  - наявність у кожній із вищеназваних груп бідних і багатих;
  - встановлення державою правил життя усіх станів і суворий контроль за їх дотриманням;
  - належність осіб, які здійснювали державне управління, до найпривілейованішого стану
- Держава здійснювала регулювання господарським життям
- Міста в країнах Сходу не мали такої самостійності та прав самоврядування, як у Західній Європі, і перебували під контролем держави
- Релігія визначала повсякденне і духовне життя суспільства, санкціонувала і освячувала політичну владу, сприяла обожненню правителя і перетворенню його на живого бога. Саме вона була тим фактором, який робив східні суспільства єдиним цілим і сприяв формуванню рис національного характеру. Релігія спонукала людину до самовдосконалення та набуття внутрішньої гармонії

■ Зростання кількості населення країн Азії в XVI—XVIII ст.

Населення країн Азії в цей період становило майже 70 % від загальної кількості населення світу.

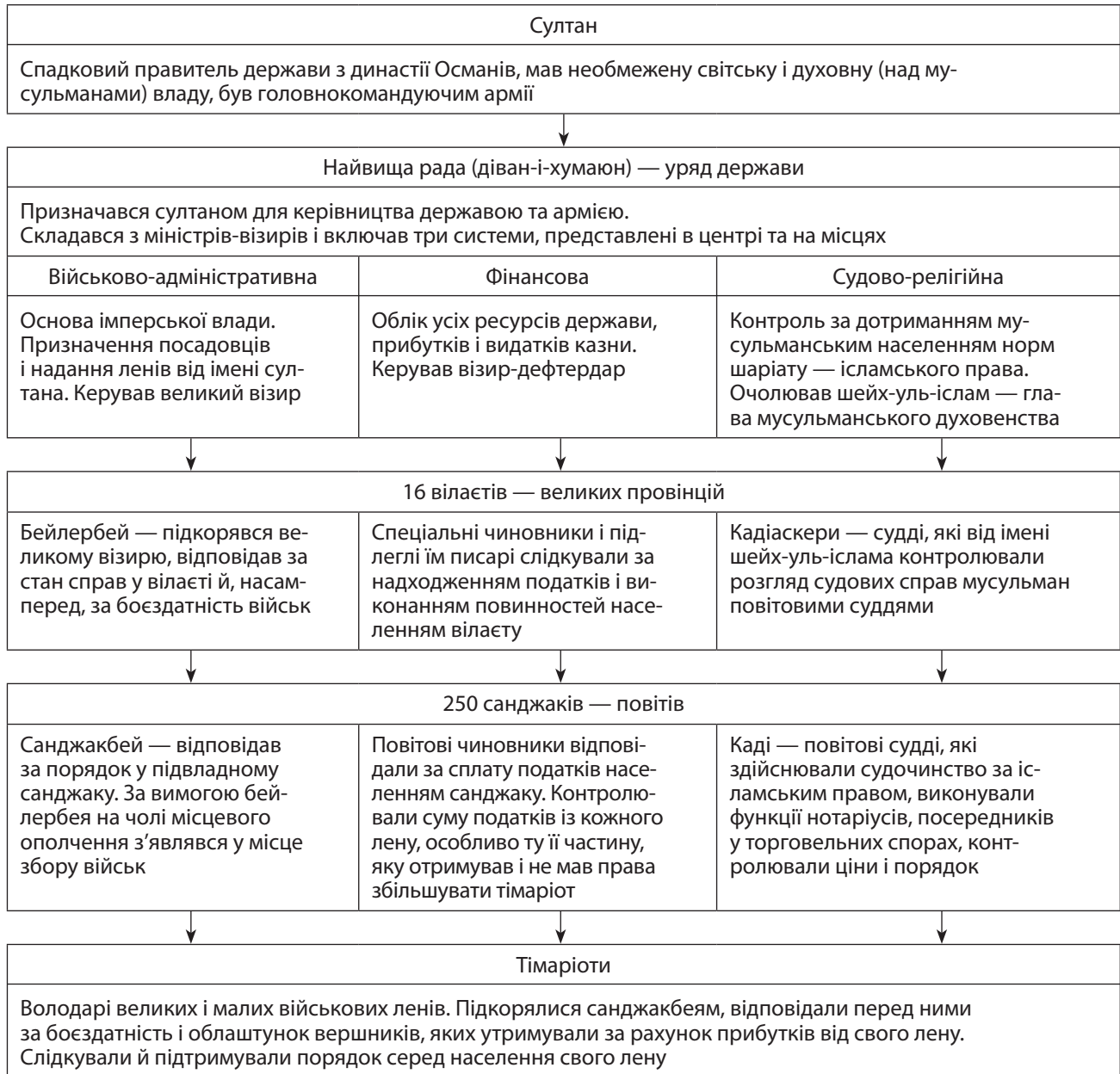
■ Населення деяких країн Сходу в середині XVI ст.

■ Соціально-політичне та економічне становище Османської імперії у XVI—XVIII ст.

Сфера життя	Особливості розвитку
Соціально-політична	<ul style="list-style-type: none"> • Володіння Османської імперії розташовувалися в трьох частинах світу — Азії, Європі та Африці. 3/4 населення імперії сповідувало іслам, і лише на Балканському півострові 4/5 населення складала християни та іудеї. Немусульмани сплачували особливий грошовий податок — джизью • У XVI ст. володіння імперії були найбільшими. Суттєво зросла кількість населення. Загальна територія Османської імперії перевищувала територію всієї Європи, а Чорне море фактично перетворилося на її «внутрішнє озеро» • Уся вища світська і релігійна влада в Османській імперії належала султану, якого називали «халіфом», «оплотом ісламу», «тінню Бога на землі» • Головним джерелом військової могутності Османської імперії була військово-ленна або тімарна система. Воїн за свою службу отримував військовий лен — умовне спадкове землеволодіння. Тімаріот отримував його від султана з правом одержання від селян, які його заселяли, визначеної суми, що була частиною податку, сплачуваного цим населенням до казни. Право успадкування лену обумовлювалося обов'язком спадкоємця служити у війську. Одній людині володіти кількома ленами заборонялося. Криза Османської імперії XVII—XVIII ст. була пов'язана з розпадом військово-ленної системи
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Основу економіки складало сільське господарство. Селяни становили майже 80 % населення країни. Господарем усієї землі був султан. Селяни, отримавши наділ, мали право його обробляти і передавати в спадок дітям. Близько 1/10 частини врожаю (продуктами або грошима) вони віддавали як податок до скарбниці султана або як оброк його кінним воїнам • Стабільний розвиток сільського господарства Османської імперії значною мірою був обумовлений існуючою військово-ленною або тімарною системою землеволодіння • У XVI ст., крім традиційних сільськогосподарських культур, в Османських володіннях набули поширення американські кукурудза і тютюн, африканська кава • У містах переважали типові середньовічні ремісничі цехи, які володіли виключним правом на виробництво певних видів товарів. Ремісники працювали переважно за замовленнями держави (виготовляли мушкети, гармати, порох тощо) або знаті (килими, дорогоцінний посуд, шовкові тканини тощо). Для відкриття майстерні або крамниці був потрібен спеціальний дозвіл. Міська влада встановлювала ціни на продукти харчування і ремісничі вироби, які не змінювалися роками • Влада підтримувала розвиток торгівлі, надавала купцям всілякі пільги. Серед торговців і ремісників було багато немусульман — греків, вірмен, євреїв, слов'ян та ін. • Великі прибутки надходили до казни за рахунок мита, яке сплачували європейські купці за перевезення через турецькі володіння до Європи прянощів та інших товарів зі Сходу

■ Військово-адміністративний устрій Османської імперії в XVI—XVIII ст.

■ Війни Османської імперії

Султан, роки правління	Війни і завойовані території
Баязид II (1481—1512)	Вів майже безперервні війни з Венецією (за право володіти Далмацією), Угорщиною, Австрійськими Габсбургами, Польщею, Єгиптом та Персією. Примусив Молдавське князівство визнати васальну залежність від Османської імперії. Завоював східне узбережжя Чорного моря

Султан, роки правління	Війни і завойовані території
Селім I Грозний (1513—1520)	У результаті переможної війни з Персією 1514—1516 рр. підкорив частину Вірменії, Курдистан, Месопотамію. Війна 1516—1517 рр. проти сирійсько-єгипетської арабської держави мамлюків завершилася завойованням турками Сирії, Палестини (разом з Єрусалимом), Північної Аравії (Хіджаза) з Мединою і Меккою та Єгипту з його столицею Каїром
Сулейман I Кануні (1520—1566)	У 1521—1522 рр. захопив Белград та острів Родос. У результаті розгрому об'єднаної чесько-угорської армії у битві під Могачем (1526 р.) більша частина Угорщини стала турецькою провінцією. Унаслідок азіатських війн 1523—1559 рр. було збільшено турецькі володіння у Закавказзі, підкорено Ірак. У 1532—1565 рр. Сулейман розгорнув боротьбу за контроль над Середземномор'ям. Турецькими провінціями стали Барка і Триполітанія, у васальній залежності від султана опинився Алжир. У 1537—1566 рр. Сулейман вів війни проти Священної Римської імперії на території Угорщини, Австрії та в Середземному морі
Селім II (1566—1574)	У 1569 р. захоплено Туніс, який став васалом турецького султана. У 1571 р. в битві при Лепанто турецький флот було розбито флотилією європейських християнських держав. Ліквідація турецького панування в центральному та західному Середземномор'ї. У 1572 р. іспанці відвоювали Туніс
Мурад III (1574—1595)	Повернув під турецьку владу Туніс. У результаті війни з Персією 1574—1581 рр. було завойовано Картні, Ширван і Азербайджан. Відновив турецький флот після поразки при Лепанто. Поновив бойові дії проти Габсбургів у Європі
Ахмед I (1603—1617)	У 1614—1621 рр. турки-османи вели війну проти Речі Посполитої. У результаті війни з Персією 1616—1618 рр. Османська імперія втратила Азербайджан та Грузію
Осман II (1617—1621)	Продовжував війни з Річчю Посполитою і Персією, розпочаті його попередником. Зазнав нищівної поразки в Хотинській битві 1621 р.
Мурад IV (1623—1640)	У 1623—1638 рр. тривала війна турок-османів із Персією. Завершилася захопленням Багдада
Ібрагім I (1640—1648)	У 1645—1670 рр. тривала війна Османської імперії з Венецією за острів Крит, яка завершилася захопленням турками-османами майже всіх венеціанських володінь на Криті, більшості островів Егейського моря, що перебували під владою Венеції і багатьох далматських земель
Мехмед IV (1648—1687)	У 1662—1664 рр. турки-османи вели війну з Австрійськими Габсбургами. Зазнали поразки. У 1671—1678 рр. Мехмед IV вів війну з Річчю Посполитою за Правобережну Україну. За Бахчисарайським договором 1681 р. Османська імперія отримала Північну Київщину, Брацлавщину та Поділля. У 1682—1699 рр. тривала війна з Австрією, Річчю Посполитою і «Священною лігою». 12 вересня 1683 р. турецька армія була вщент розгромлена під Віднем об'єднаними силами поляків та українських козаків під проводом короля Речі Посполитої Яна Собеського. Це була найбільша військова поразка турків-османів у XVII ст., що стало поштовхом до подальших поразок, результатом яких була втрата Османською імперією Угорщини

■ Культура Османської імперії

Галузь	Основні досягнення
Освіта і наука	<ul style="list-style-type: none"> Визначальний вплив на розвиток освіти мав іслам. Школи (медресе) існували лише при великих мечетях й були покликані виховувати мусульманських богословів і суддів

Галузь	Основні досягнення
Освіта і наука	<ul style="list-style-type: none"> У школах вивчали арабську і перську мови, мусульманське право і богослов'я, логіку й арифметику. Навчатися мали можливість лише діти заможних батьків. Наприкінці XV ст. було відкрито першу математичну школу. Значними були досягнення в галузі географічних знань. Мореплавець Пірі Реїс склав морський атлас «Бахрійс» (1517 р.), де навів повний опис Егейсько-го і Середземного морів та карту світу Наприкінці XV ст. розпочалося складання історичних хронік, які містили виклад світової і турецької історії. Найвідомішою була багатотомна «Османська історія», написана в другій половині XVI ст. Ібн Кемалем. Мандрівник і вчений Евлія Челебі написав «Книгу мандрів», де розповів про відвідані ним європейські країни
Література	<ul style="list-style-type: none"> Кінець XVI — початок XVII ст. вважається «золотою добою» турецької поезії. Основними її жанрами були хасиди (хвалебні оди) і газелі (ліричні вірші). Відомою поетесою була Мірханум, високоосвічена жінка, автор віршів про кохання. Поет Мехесі започаткував гумористичний жанр поезії. Ільяс Ревані оспівував повсякденне життя мешканців Стамбула. «Султаном» турецьких поетів уважався Моял Махмуд (псевдонім Абдул Бакі) У міській літературі найбільшою популярністю користувався жанр латифів — коротких розповідей та анекдотів. Найвідомішими були латіфи Бурси Лямі, який уперше включив до своїх збірок розповіді про Ходжу Насреддіна За часів занепаду Османської імперії набули поширення сатиричні твори. Поети Вейсі та Нефі — його найвідоміші представники — у своїх сатирах висміювали сановників і візирів (Вейсі «Повчання Стамбулу», Нефі «Стріли долі»)
Архітектура, живопис	<ul style="list-style-type: none"> Основними пам'ятками тогочасної турецької архітектури були мечеті, палаци, мавзолеї. Найвідомішим турецьким архітектором XVI ст. був Ходжа Сіман (1490—1588). За своє довге життя він збудував понад 360 різноманітних споруд. Найвідомішими серед них стали мечеті Шахзаде і Сулейманіє в Стамбулі, мечеть Селіма в Едірне Палаци і мечеті прикрашалися рослинними і геометричними орнаментами, різьбленими на дереві та камені. Це було обумовлено заборонаю ісламу зображувати людей і тварин Набув поширення жанр мініатюри. Її стиль був значною мірою наслідуванням турецькими майстрами традицій італійського мініатюрного живопису. У XVI ст. великої популярності набули жанрові мініатюри, виконані Османом Розвивалася книжкова мініатюра. Зразком цього жанру став рукопис «Хунернаме», прикрашений 300 великими кольоровими ілюстраціями та 65 мініатюрами. Характерним є те, що, не зважаючи на заборони ісламу, на багатьох ілюстраціях зображені люди, тварини і птахи

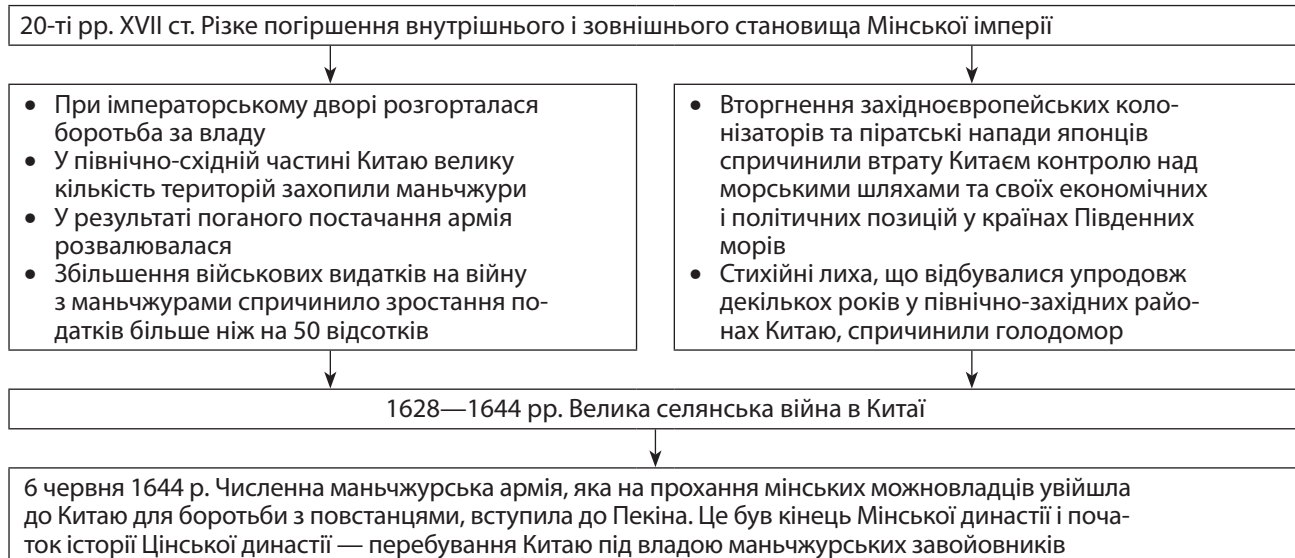
КИТАЙ ТА ІНДІЯ

■ Економічне та соціально-політичне становище Китаю в XVI ст.

Сфера життя	Особливості розвитку
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> Головне місце в економіці країни посідало сільське господарство. У результаті вдосконалення знарядь праці та агротехніки, внесення у землю добрив зроста врожайність — з одного поля стали збирати два врожаї на рік Усі землі в Китаї за часів династії Мін поділялися на казенні (державні) і «народні» (приватні). Більшість казенних земель перебувала в довічному користуванні селян, які були зобов'язані їх обробляти, виконувати повинності та сплачувати податки на користь держави

Сфера життя	Особливості розвитку
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Найбільшими землевласниками були імператори Мінської династії, яким належала 1/7 всіх земель у країні • Високого рівня розвитку досягло ремісниче виробництво. Існували великі державні майстерні, де використовувалася примусова праця, і приватні майстерні, у яких працювали наймані працівники • Подальшого розвитку набули такі традиційні галузі ремесла, як виготовлення шовкових і бавовняних тканин, виробництво порцеляни, металургія, гірничодобувна справа (видобуток золота, срібла, міді, залізної руди), видобуток солі та виготовлення скла • Мінські імператори вважали більшу частину країн Середньої Азії і Тихого океану своїми васалами. Торговельні зв'язки між ними мали форму «данини», яку отримували китайські імператори від правителів цих країн, і подарунків китайців у відповідь, еквівалентних їх вартості • Приватна торгівля контролювалася і регламентувалася державою. Мита, які стягувалися з іноземних товарів, досягали 30 % від їхньої вартості • За часів правління династії Мін увезення товарів перевищувало вивезення
Соціально-політична	<ul style="list-style-type: none"> • Із 1368 р. при владі в Китаї перебувала династія Велика Мін. Столицею держави було місто Пекін • У XVI ст. Китайська імперія династії Мін займала територію сучасних внутрішніх провінцій Китаю і частину Маньчжурії. Васалами Китаю були Корея, В'єтнам і Тибет. Країну було поділено на 15 великих адміністративних одиниць • Існувала розгалужена і всеохоплююча податкова система. Кожні десять років складалися так звані жовті списки (реєстри), до яких вносилися всі платники податків за професіями і станами • Вища влада в країні належала імператору, який управляв нею за допомогою величезної кількості чиновників різних рангів • Стосунки між імператором та його підданими, як і раніше, будувалися за принципами відносин між паном і рабами. Імператор міг покарати або стратити будь-яку людину за своїм бажанням • Наприкінці XVI ст. при імператорському дворі розпочалася запекла боротьба за владу між різними угрупованнями придворної знаті. Це ослаблювало імперію і наближало її крах

■ Повалення династії Мін і початок правління династії Цін у Китаї

■ Проникнення європейців до Китаю

Дата	Подія
1516 р.	До узбережжя Китаю вперше підійшов португальський корабель під командуванням Рафаеля Перестрелло
1517 р.	До країни прибули португальські кораблі, очолювані Фернаном д'Андрате, із наміром домовитися з китайською владою про придбання торговельної факторії у провінції Гуандун. Місія завершилася провалом
40-і рр. XVI ст.	Португальці через підкуп китайських чиновників заснували торговельну базу на узбережжі північніше Гуандуну, поблизу Нінбо
1549 р.	Зловживання португальців підштовхнули китайський уряд до рішучих дій, і після запеклих морських битв їх вигнали з берегів Китаю
1557 р.	За щорічну плату португальці орендували півострів Макао (сучасна назва Аомінь)
Кінець XVI ст.	Спроби голландців закріпитися на узбережжі Китаю
1624 р.	Голландські колонізатори захопили частину острова Тайвань й утримували її до 1661 р.
1637 р.	Озброєні англійські кораблі спробували висадитися на Макао, але цьому перешкодили португальці. Отримали від китайської влади дозвіл вести торгівлю в Кантоні
Друга половина XVII ст.	Представники голландської, англійської і французької Ост-Індських компаній розгортають тиск на китайський уряд, намагаючись отримати торговельні привілеї та поступки
1724 р.	За наказом імператора з Китаю вислали всіх католицьких проповідників, закрили або зруйнували християнські храми (майже 300)
1757 р.	Прийняття китайським урядом рішення про закриття для європейських торговців усіх портів, крім Кантону. Заборона існувала до середини XIX ст.

■ Культура Китаю

Галузь	Основні досягнення
Освіта і наука	<ul style="list-style-type: none"> • Тривалий час освіта залишалася незмінною, зберігаючи офіційно визначений обсяг знань. Існували спеціальні школи для підготовки державних службовців, навчання в яких завершувалося складанням спеціальних іспитів • Серед наук особливо успішно розвивалися ті, що мали практичне значення. Китайські вчені стали вивчати і перекладати праці європейських авторів із математики та механіки • У XVI ст. з'явилася фундаментальна багатотомна праця Лі Шичженя «Трактат про дерева і рослини» з описами лікувальних властивостей трав, дерев і мінералів та дослідження Чжин Чжунцина «Про тиф». Наприкінці правління династії Мін з'явилося декілька великих енциклопедій: сільськогосподарська, технічна та природничих наук • В історичній науці продовжувалася робота над літописом «Загальне дзеркало, що допомагає управлінню», розпочата в XI ст. За часів династії Цін було здійснено редагування змісту історичних творів із метою створення такого їх варіанта, який задовольнив би маньчжурів • Вчений-енциклопедист XVII ст. Гу Янью написав велику працю з історичної і сучасної фонетики китайської мови «П'ять книг з фонетики». Написана ним «Книга про вади й вигоди областей та уділів Піднебесної» мала велике значення для розвитку китайської географії

Галузь	Основні досягнення
Література, драматургія, театр	<ul style="list-style-type: none"> • За часів династії Мін продовжувався розвиток народної літератури — романів, драм, розповідей. У XVI ст. набули поширення романи на фантастичні та побутові теми. Фантастичний роман У Чеменя «Подорож на захід», в основу сюжету якого покладено перекази про подорож до Індії буддійського монаха в VII ст. Роман побутового жанру «Слива у золотій воді» (автором вважається вчений Ван Шічжень) розповідає про життя китайців наприкінці XVI ст. • У драматургії панівним був жанр місцевої провінційної або «південної» п'єси, започаткований в XVI ст. Найбільшою популярністю користувалася п'єса Тан Сяньцзу «Півонієва альтанка», яка кидала виклик моральним цінностям, поширеним у китайському суспільстві XVI ст. • У більшості китайських провінцій працювали власні театри, які часто приїздили до Пекіна, де також була столична опера. Драматурги часто виконували ролі героїв у своїх п'єсах. Хоча професія актора вважалася принизливою, існувало багато домашніх театрів
Архітектура, живопис	<ul style="list-style-type: none"> • У XVI ст. відбулися змістовні зміни в китайській архітектурі: колишня суворість і монументальність змінилася на витончену вишуканість. Набули поширення різьблені балюстради, мармурові мости, орнаментовані карнизи та дахи тощо • Зразком архітектури доби династії Мін стало «Заборонене місто» («Місто імператорських палаців»), збудоване в північній частині Пекіна в XV ст. На території, огороженій ровом із водою і десятиметровими стінами, розташовувався імператорський палац, загальною площею у 720 тис. м² • У південній частині Пекіна в XV—XVII ст. було побудовано «Храм Неба» — головний храмовий ансамбль Китаю • Поблизу Пекіна було споруджено імператорські гробниці та Алею Духів, завдовжки майже кілометр. З обох боків Алеї були зведені кам'яні монументи стражів спокою померлих імператорів. Площа комплексу — близько 40 км² • Доба Мін — період розквіту китайського живопису. Обов'язковою вимогою до митців у цей час було дотримання встановлених традицій зображення фігур, дерев і загальної композиції. За порушення цих правил страчували, тому роботи художників цього періоду (Люй Цаї, Бянь Веньцзін) були лише талановитим наслідуванням попередніх часів. У цей період у Китаї вперше у світі з'явилися кольорові гравюри на дереві • Надзвичайної майстерності досягли майстри розпису порцеляни. Вони розробили технології багатокольорового розпису, перетворюючи свої вироби на справжні шедеври образотворчого мистецтва

■ Економічне та соціально-політичне становище Індії в XVI ст.

Сфера життя	Особливості розвитку
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Основою економіки країни було сільське господарство. Основними знаряддями індійських землеробів, як і раніше, залишалися дерев'яний плуг з однозубим залізним лемехом та лопата. Індійські селяни утримували багато корів (вони вважалися священними тваринами) і могли удобрювати землю гноєм. Вони вміли зрошувати поля і відводити з них зайву воду. Завдяки теплому клімату й родючим землям індійці збирали 2—3 врожаї на рік. Було поширене багатопілля: чергувалося засівання землі зерновими і трав'яними культурами • Індійські ремісники виготовляли високоякісні ювелірні вироби, холодну зброю, кольорові бавовняні й вовняні тканини, меблі та скриньки з чорного дерева, різьблені фігурки зі слонової кістки тощо. Кожен із цих виробів індійський ремісник від початку до кінця робив сам. Вироби користувалися величезним попитом далеко за межами країни

Сфера життя	Особливості розвитку
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> Із проникненням до Індії європейських торговців почали зміцнюватися торговельні міста на західному та східному узбережжі Індійського океану. Раджі (місцеві князі) сприяли розвитку торгівлі, оскільки велика частина прибутків від неї надходила до їхніх скарбниць
Соціально-політична	<ul style="list-style-type: none"> На початку Нових часів Індію заселяло близько 20 великих народів і понад 1000 малих народностей і племен. Переважна більшість населення Індії сповідувала індуїзм. Зберігався поділ на касты та варни. Крім індуїзму в країні також поширювалися і здобували прихильників іслам та буддизм Територія Індії поділялася на самостійні князівства, якими управляли махараджі, або раджі Численні народи і племена, які заселяли країну, суттєво відрізнялися один від одного рівнем розвитку. Деякі з них (у північних гірських районах) перебували на рівні первісного ладу Із 1526 р. розпочалося завоювання Індії монголами (моголами) та об'єднання країни в імперію Великих Моголів Великий Могол, правитель Індії (європейці називали його імператором), став верховним власником усієї землі в країні. Проте безпосередньо в його володінні перебувало близько 1/8 оброблюваних земель. Інші землі Великий Могол надавав як джагіри (військові лени). Володар джагіру — джагірдар — мав право збирати ренту з населення лену і був зобов'язаний нести військову службу Індійські селяни були об'єднані в сусідські громади. Громада наділяла землю окремі сім'ї і разом сплачувала 1/3 зібраного врожаю як податок державі

■ Реформи Акбара

Акбар Джелаль-ад-дін (1542—1605) — онук Бабура, завоював величезні території Північної і Центральної Індії та Афганістану; правив

імперією Великих Моголів з 1556 р. Здійснив низку реформ, які сприяли зміцненню держави.

Характеристика	Зміст
Мета	<ul style="list-style-type: none"> Зміцнити владу Великого Могола, згуртувати роздроблену й охоплену чварами країну Не допустити виникнення війни між індусами та мусульманами і встановити в країні «загальний мир» («сольх-і-кулл»)
Реформи	<p style="text-align: center;">Адміністративна</p> <ul style="list-style-type: none"> Уся влада в країні зосереджувалася в руках шах-ін-шаха, який правив за допомогою чотирьох міністрів: голови військового відомства, голови відомства податків і фінансів, головного чиновника, який керував майстернями і складами, голови духовного і судового управління. Держава поділялася на п'ятнадцять округів, які очолювали призначені шахом еміри <p style="text-align: center;">Податкова</p> <ul style="list-style-type: none"> В усій Індії було запроваджено однакову міру земельних наділів і здійснено обмір усіх оброблюваних земель. Податки встановлювалися відповідно до кількості й родючості землі. Натуральні податки було замінено на грошові. Вони дорівнювали вартості 1/3 врожаю з розрахунку середньої ціни на сільськогосподарську продукцію за останні двадцять років

Характеристика	Зміст
Реформи	<p>Земельна</p> <ul style="list-style-type: none"> Здійснено спробу ліквідувати джагіри — військові лени, які надавалися шахом за умови несення військової служби в його армії. Замість цього повинен був сплачуватися поземельний податок до казни шаха. Проте, незадоволення колишніх джагірдарів і зловживання при збиранні поземельного податку примусили Акбара повернутися до системи джагірів
	<p>Військова</p> <ul style="list-style-type: none"> Армію було поділено на дві великі частини: <ul style="list-style-type: none"> — постійне наймане військо, одна частина якого перебувала при дворі шаха, а друга — в округах із метою утримання в покорі князів-раджів і губернаторів-емірів — військо раджапутів («синів раджів») — ополчення, яке за вимогою шаха виставляли індійські раджі. Утримувалося раджами за рахунок коштів, які вони отримували від шаха
	<p>Релігійна</p> <ul style="list-style-type: none"> 1580 р. Акбар проголосив створення «божественної віри» («дін-і-ілахі») — нової релігії, яка поєднувала основні моральні принципи різних віросповідань. За наказом шаха індуси, яких примусили прийняти іслам, мали право повернутися до батьківської віри. Було ліквідовано спеціальний податок для індусів-паломників і звільнено індусів від сплати джзії — особливого подушного податку для немусульман. Для дискусій індусів, буддистів, мусульман, іудеїв та християн за розпорядженням Акбара спорудили спеціальний молитовний будинок
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Подолання політичної роздробленості й створення централізованої системи управління державою Великих Моголів Подолання багатьох суспільних суперечностей запровадженням поміркованих податків і принципу віротерпимості до представників різних релігій

■ Проникнення європейців до Індії

Дата	Подія
1498 р.	У місті Калікуті на Малабарському узбережжі півострова Індостан висадилися португальські мореплавці, очолювані Васко да Гамою
1510 р.	Португальці захопили індійський порт Гоа, який став місцем перебування віцекороля, який управляв португальськими колоніальними володіннями на Сході. Під владу португальців в XVI ст. перейшли також індійські порти Діу, Даман, Кочін, Мангалур та ін.
1602 р.	У результаті злиття всіх голландських торгових компаній, які відправляли свої кораблі до Індії, утворилася Ост-Індська компанія. Завдяки своїм активним діям голландські колонізатори закріпилися на Коромандельському узбережжі, у Бенгалії, Біхаре та на острові Цейлон
1601—1609 рр.	Три великі морські експедиції до Індії, що були організовані англійською Ост-Індською компанією, завершилися успішно. Унаочнили можливість і прибутковість ведення англійцями власної торгівлі зі Сходом
1639 р.	Англійці заснували свою першу фортецю в Індії в місті Мадрасі — форт Св. Георгія, яка стала опорним пунктом для подальшої експансії
1668 р.	У володіння англійської Ост-Індської компанії перейшло місто Бомбей
1674 р.	Французька Ост-Індська компанія захопила місто Пондішері. Початок запеклої боротьби за підпорядкування Індії між англійськими і французькими колонізаторами

Дата	Подія
1690 р.	Англійська Ост-Індська компанія заснувала порт і фортецю Калькутта в Бенгалії, яка перекрила шлях до моря розташованій поряд французькій факторії
1717 р.	Представники англійської Ост-Індської компанії домоглися від Великого Могола звільнення Калькутти — своєї найкращої факторії в Індії — від сплати будь-якого мита
1744 р.	Англійська та французька Ост-Індські компанії розпочали між собою війну
1763 р.	Паризький мирний договір закріпив перемогу Англії в боротьбі з Францією за Індію
1773 р.	Англійський парламент оголосив губернатора Ост-Індської компанії у Калькутті генерал-губернатором усіх володінь Англії в Індії

■ Культура Індії

Галузь	Основні досягнення
Освіта і наука	<ul style="list-style-type: none"> Мусульмани створювали власні ісламські школи — медресе. Зберігалася давня індійська система освіти. У школах при храмах і вдома навчалися лише хлопчики із заможних родин. Головним центром індійської освіти було місто Бенарес у Північній Індії. Місцеві наставники — пандити — навчали учнів Ведам, математиці, астрології та іншим знанням. Навчання тривало 10—12 років Індійські вчені значно випередили вчених інших країн у пізнанні Всесвіту. Проте в XVI—XVII ст. великих наукових відкриттів здійснено не було. У XVI ст. в багатьох індійських містах діяли, як і раніше, астрономічні обсерваторії. Лікарі вивчали психічні захворювання і робили пластичні операції, суттєво випереджаючи європейських колег, які цього робити не вміли. Завдяки точним математичним розрахункам архітектори зводили величні храми і палаци
Література	<ul style="list-style-type: none"> Найвідомішим істориком і письменником за правління Акбара був Абу-ль-Фазл. У його праці «Акбар-наме» викладено політичну і військову історію Індії за часів Акбара Найвідомішим мусульманським поетом «епохи Акбара» був Файзі, брат Абу-ль-Фазла. Він писав перською мовою за мотивами індуського епосу Найвидатнішим поетом цієї доби, який писав на хінді, був Тулсі Дас. Він написав більше десяти книг, серед яких найвідоміша «Рамачарітаманаса». У ній у формі вільного переказу давніх героїчних і міфологічних переказів витончена чуттєвість поєднувалася з гармонією і музикою слова Піднесення літератури тривало за наступників Акбара — Джахангіра та Шах-Джахана. Шах Джахангір був талановитим письменником, про що свідчать його славнозвісні «Мемуари». При Шах-Джахані індійську історичну літературу збагатили праці Абд-уль-Хаміда Лахорі («Бадшах-наме») та Хафі-хана («Мунтахаб-уль-лубаб»)
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> Найвідомішими архітектурними пам'ятками «епохи Акбара» стали палаци-фортеці в Агрі та Лахорі, гробниця Хумаюна в Делі, а також будівлі в щойно заснованому місті Фатхпур-Сикрі Джахангір був прихильником садово-паркового мистецтва. За його правління створювалися славнозвісні монгольські сади з численними фонтанами, штучними водоймами та площами-терасами За правління Шах-Джахана були зведені споруди, які відрізнялися стрункістю і витонченістю. Архітектурним шедевром стала велична резиденція падішаха в Делі, яку називали «раєм на землі»

Галузь	Основні досягнення
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> Неперевершеним шедевром монгольського стилю стала мечеть-мавзолей Тадж-Махал, зведена за наказом Шах-Джаханана на згадку про його померлу дружину. Її збудували з білого мармуру, прикрасили білими куполами і мінаретами, які віддзеркалювалися у великому басейні. Мечеть мала грандіозні розміри: могла одночасно вмістити майже 100 тис. осіб
Живопис	<ul style="list-style-type: none"> Пануючим був жанр мініатюри. Спостерігався взаємовплив давньої індійської і монгольської мініатюри. Митці використовували природні, переважно мінеральні фарби, завдяки чому їхні твори зберегли свої кольори до наших днів Найвідомішими художниками-мініатюристами були перський художник Ходжа Абд-ус-Самад та індійські майстри Дасванатх та Басаван У XVII ст. в мініатюрному живописі з'являються європейські сюжети (Мадонна з дитиною) і нові художні засоби (використання світлотіні)

Тема 11. Англія в другій половині XVII — у XVIII ст.

Англійська революція. Громадянська війна

Англійська революція XVII ст. — соціально-економічний переворот, який відбувся в 1640—1660-х рр., супроводжувався громадянськими

війнами, страту короля, проголошенням республіки і завершився встановленням в Англії парламентської монархії.

Соціально-економічний та політичний розвиток Англії напередодні революції

Сфера життя	Особливості розвитку
Соціально-економічна	<ul style="list-style-type: none"> Населення Англії складало майже 5 млн осіб, із яких лише чверть мешкала в містах Англія залишалася типовою аграрною країною, переважна більшість населення якої була пов'язана з сільським господарством Активно розвивалося мануфактурне виробництво, особливо сукноробне, металургія та суднобудування. Розвивалася гірнична справа: у перші десятиліття XVII ст. Англія видобувала близько 80 % всього європейського вугілля Швидкими темпами розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля. Острівне положення Англії відіграло позитивну роль у формуванні на її території єдиного ринку. Зовнішню торгівлю повністю контролювали торгові компанії (Ост-Індська, Левантська, Остзейська, Африканська, Московська та ін.) Розгорталася англійська колонізація Північної Америки. Було зроблено перші кроки на шляху до створення Британської колоніальної імперії У сільському господарстві країни (особливо в південно-східних районах) поширювалися буржуазні відносини. Найзаможніші селяни перетворювалися на фактичних власників землі, яку вони обробляли Становлення буржуазних відносин спричиняло загострення протиріч між прихильниками старих порядків і тих, хто виступав за зміни в суспільстві. Давнє аристократичне англійське дворянство прагнуло зберегти свої прибутки й привілеї, перешкодити підвищенню швидко багатіючої буржуазії У країні зростала кількість прибічників англійського кальвінізму — пуритан. Вони виступали за очищення англійської церкви від залишків католицизму, відновлення прав парламенту та обмеження влади короля. Серед пуритан особливо багато було представників буржуазії

Сфера життя	Особливості розвитку
Політична	<ul style="list-style-type: none"> Із 1603 р. при владі в Англії була королівська династія Стюартів Під владою правлячої династії Стюартів перебували протестантські Англія і Шотландія та католицька Ірландія Королі династії Стюартів — Яків I (1603—1625 рр.) і Карл I (1625—1649 рр.) — намагалися зміцнити абсолютизм, послабити роль парламенту, перетворивши його на другорядний орган влади, або взагалі ліквідувати Протистояння між парламентом і королем, навколо яких об'єднувалися протиторчі групи населення, перетворило їх на два ворогуючі центри

■ Англійська революція XVII ст.

Передумови			
Економічна	Ідеологічна	Політична	
Швидкі темпи розвитку буржуазних відносин, які стали основою економічного прогресу в Англії	Зростання в країні кількості прихильників ідеалів пуританізму	Відмова Стюартів рахуватися з думкою парламенту при формуванні внутрішньої та зовнішньої політики	
↓			
Причини			
Незадоволення англійських буржуа-підприємців економічною політикою Стюартів	Захист Стюартами англійської церкви і переслідування владою пуритан	Загострення конфлікту між королем і парламентом за правління Карла I Стюарта	
↓			
Привід до революції			
5 травня 1640 р. Розпуск Карлом I скликаного після 11-річної перерви «Короткого парламенту» (працював із 13 квітня до 5 травня) за відмову схвалити нові податки на війну із шотландцями і вимоги не порушувати права й привілеї парламенту			
↓			
Періодизація революції			
1640—1659 рр. «Пуританська революція»		1660—1688 рр. Реставрація монархії Стюартів	1688—1689 рр. «Славна революція»
<ul style="list-style-type: none"> 1640—1642 рр. — «Конституційний період» 1642—1647 рр. — Перша громадянська війна 1648 р. — Друга громадянська війна 1649—1653 рр. — Індепенденська республіка 1653—1659 рр. — Протекторат Кромвеля 			
↓			
Результати і наслідки революції			
Цивілізаційні	Економічні	Ідеологічні	Політичні
Проголошені в роки Англійської революції політичні принципи стали надбанням усієї новоєвропейської цивілізації. На її основі формувалася також нова політична ідеологія у Північній Америці	Революція ліквідувала перешкоди на шляху до розвитку в Англії буржуазних відносин, створила передумови для розгортання промислової революції і переходу від аграрного до індустріального суспільства	Пуританізм відіграв роль ідеологічного прапора революційної опозиції. «Людей честі» перемогли «люди віри» (О. Кромвель). За Біллем про віротерпимість (1689 р.) у країні встановлювалася відносна релігійна свобода	Відбулася зміна правлячої династії, було ліквідовано абсолютизм, встановлено парламентську монархію і закладено підвалини суспільства, у якому визнається верховенство права

■ Створення армії «нового зразка»

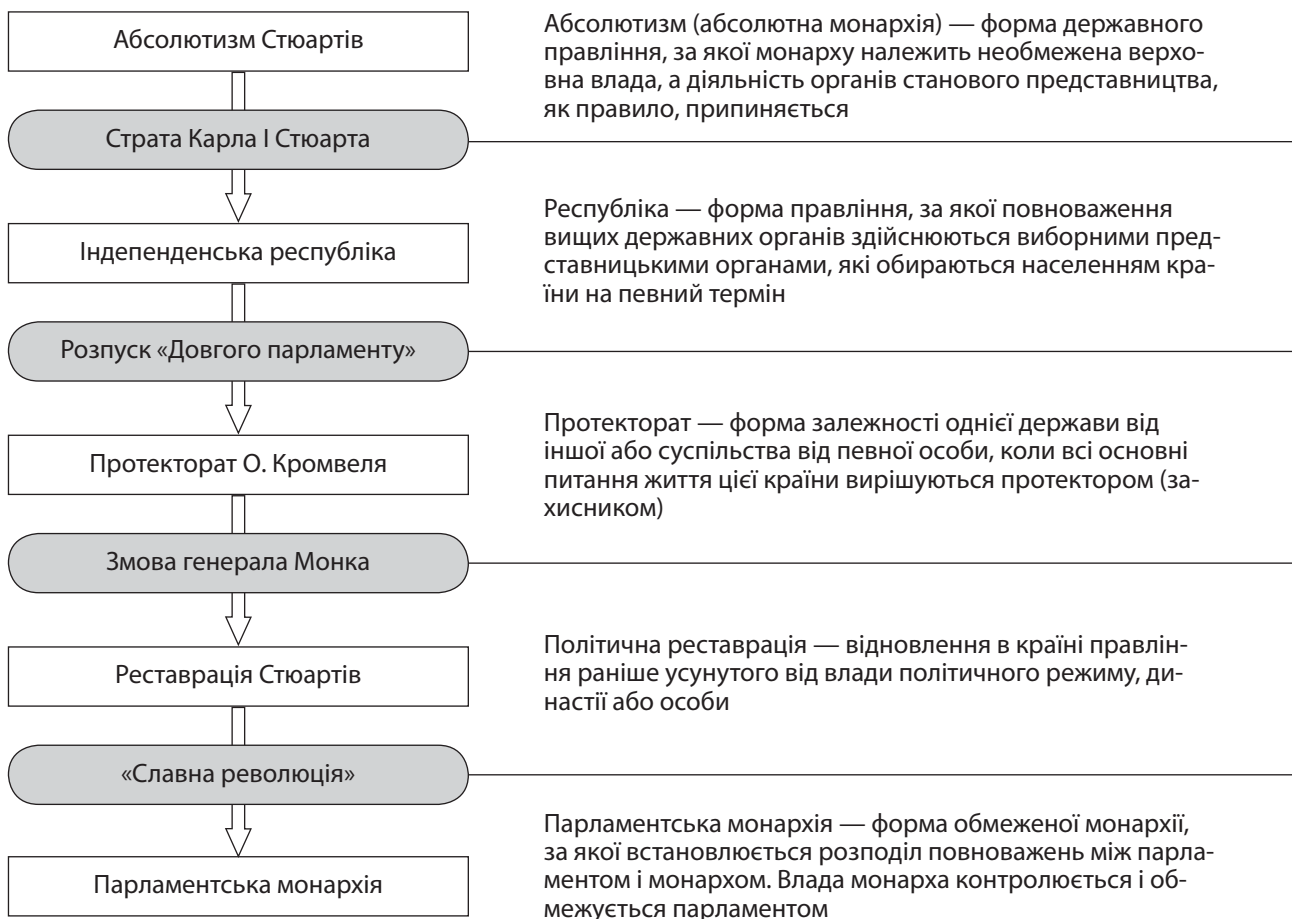
11 січня 1645 р. парламент прийняв Акт про організацію армії нового зразка. Ініціатором військової

реформи і фактичним творцем нової армії парламенту став Олівер Кромвель.

Характеристика	Зміст
Передумова здійснення	<ul style="list-style-type: none"> Поразка парламентської армії на початку Першої громадянської війни, яка поступалася армії короля, де служила більшість дворян
Мета	<ul style="list-style-type: none"> Перетворити парламентське військо, основу якого склали ополчення графств, на регулярну армію з власною кавалерією Усунути з посад старе пресвітеріанське командування парламентською армією, яке прагнуло примирення з королем і було не здатне на рішучі дії
Зразок для реформування парламентської армії	<ul style="list-style-type: none"> Осінь 1642 р. На початку громадянської війни Олівер Кромвель набрав 60 добровольців, озброїв їх і створив загін кінноти. Селянська кавалерія Кромвеля стала основою кавалерійського полку, яким з 1643 р. командував Кромвель. За стійкість і міцну дисципліну загоны отримали назву «залізної бокі»
Основні заходи реформи	<ul style="list-style-type: none"> Замість давнього ополчення графств створювалася 22-тисячна армія нового зразка. Кавалерія формувалася з добровольців, а піхота — на основі рекрутських наборів Запровадження одноразового загального податку на утримання парламентської армії та ведення війни з королем. Усі потреби армії фінансувалися з державного бюджету Командні посади надавалися представникам різних суспільних верств (раніше — лише дворянам) за умови наявності відповідних якостей і відданості справі парламенту Встановлення принципу єдиноначальства і жорсткої централізації управління. Головнокомандувачем став Томас Ферфакс, а його заступником — Олівер Кромвель. Жоден член парламенту не мав права обіймати командні посади в армії Залізна дисципліна й сувора відповідальність за виконання наказів трималися на високому моральному дусі. В усіх полках були проповідники-пуритани, які роз'яснювали солдатам їх обов'язки перед батьківщиною і парламентом в ім'я Бога. Усі солдати мали «Солдатський катехізіс» із викладом мети війни та засобів її досягнення. Війна проти ворогів віри, свободи і справедливості оголошувалася священною
Результати і наслідки здійснення	<ul style="list-style-type: none"> Створена армія «нового зразка» фактично стала національною англійською регулярною армією, котра визначила результат боротьби між парламентом і королем Вирішальну перемогу армія «нового зразка» здобула 1645 р. при Несбі, де було розгромлено військо короля Армія «нового зразка» перетворилася на вагомий чинник розгортання революції. Вона придушила повстання прихильників короля у Шотландії (Друга громадянська війна), виступила ініціатором очищення парламенту від роялістів («Прайдова чистка»), суду і страти Карла I Стюарта

■ Зміна форм державної влади в Англії в XVII ст.

ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ В АНГЛІЇ

У 60-х рр. XVIII ст. в Англії розпочалася перша у світі промислова революція. У результаті цього наприкінці століття Англія стала першою промисловою країною світу, де найвиразніше проявились риси майбутнього індустріального

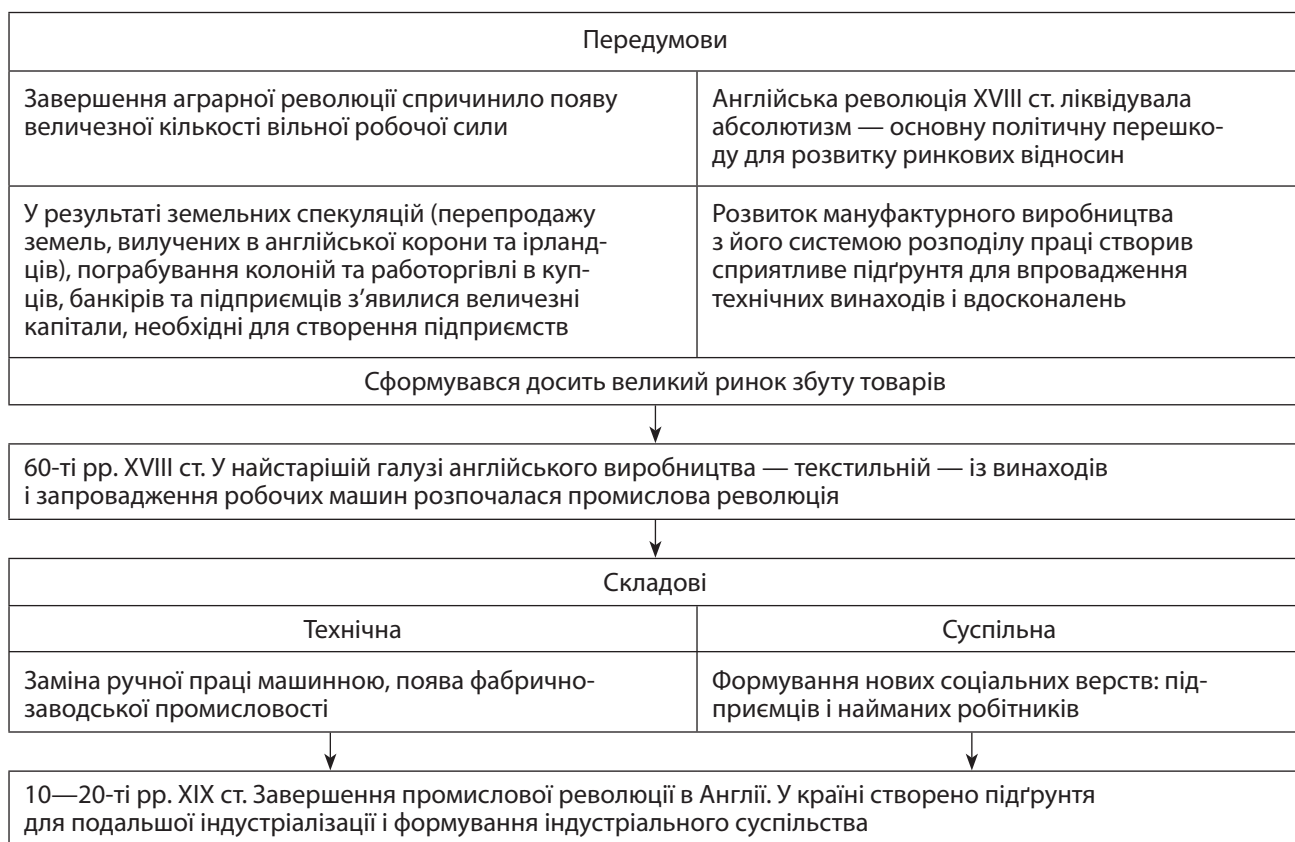
суспільства. Індустріальне суспільство — суспільство, у якому завершено процес створення технологічно розвиненої промисловості як визначального сектору економіки та відповідних соціальних і політичних структур.

■ Етапи становлення індустріального суспільства в Англії

Етап	Дата	Зміст
Аграрна революція	XVI — 60-ті рр. XVIII ст.	Зміни в сільському господарстві, основним змістом яких було становлення ринкових відносин: земля зосереджується в руках великих власників, майже зникають дрібні селянські господарства, поширюється використання найманої праці, а сільське господарство стає більш продуктивним

Етап	Дата	Зміст
Промислова революція	60-ті рр. XVIII — 10—20-ті рр. XIX ст.	Сукупність економічних, соціальних і політичних змін, пов'язаних із переходом від ручної праці до машинної, від мануфактури до фабрики
Індустріалізація	XIX ст.	Процес перетворення аграрної країни на індустріальну шляхом створення великої машинної індустрії, що веде до переважання в народному господарстві промислового виробництва, заміни дрібного промислового виробництва великим, зростання міст, створення великих промислових центрів

■ Промислова революція в Англії

■ Основні винаходи і відкриття початкового періоду промислової революції в Англії

Рік	Винахідник	Зміст винаходу
1733	Джон Кей	Удосконалив ткацький верстат винаходом механічного «летючого човника», який уже не потрібно було перекидати через нитки руками

Рік	Винахідник	Зміст винаходу
1765	Джеймс Харгрівс	Винайшов механічну прядку, у якій одночасно працювали 15—18 веретен. Назвав її «прядкою Дженні» на честь своєї доньки
1767	Томас Хайнс	Збудував водяну прядку, яка приводилася в рух за допомогою сили води водяного колеса
1779	Самуель Кромптон	Винайшов мюль-машину, яка поєднувала відкриття Д. Кея, Д. Харгрівса і Т. Хайнса. Це спричинило перемогу машинного виробництва в прядильному виробництві
1784	Джеймс Уатт	Створив перший паровий двигун. Парова машина Уатта відкрила нове потужне джерело механічної енергії, започаткувала «епочу пари» в історії техніки
1785	Едмунд Картрайт	Збудував механічний ткацький верстат із ножним приводом

■ Наслідки промислової революції в Англії

Наслідки	Особливості прояву
Цивілізаційні	<ul style="list-style-type: none"> Початок набуття європейською цивілізацією техногенних рис. (Техногенна цивілізація — тип цивілізаційного розвитку, який ґрунтується на прогресі науки і технології, швидких змінах предметного світу і соціальних зв'язків, переважанні в культурі наукової раціональності.) На основі техногенної цивілізації в XIX ст. формувалися індустріальні суспільства, а в XX ст. — постіндустріальні
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> Промисловість почала переважати над сільським господарством (з огляду на кількість зайнятого у ній населення та її частки в національному прибутку) Англійські підприємці почали набагато більше, ніж раніше, вивозити готової продукції до інших країн, і водночас більше завозити продовольства та сировини В англійському експорті, поряд із текстильними товарами, вагоме місце посіла продукція важкої промисловості (металургійної та металообробної) Англійські товари завдяки високій якості та помірним цінам успішно конкурували з товарами інших країн на всіх ринках світу Англія почала перетворюватися на «майстерню світу»
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> Соціальна структура суспільства зазнала суттєвих змін: на перший план вийшли підприємці та наймані робітники, а роль і вплив інших верств зменшилися Невизначеність правового становища найманих робітників обумовлювала їхню соціальну незахищеність, що, у свою чергу, стало причиною розгортання боротьби робітників за покращення свого становища Відбувалася швидка урбанізація — зростання кількості міст і міського населення Цілі райони Англії перетворилися на місця зосередження фабрично-заводської промисловості Виникли суттєві відмінності в розвитку окремих регіонів, що стало важливою проблемою внутрішньополітичного розвитку Англії

Тема 12. Російська держава в XVII—XVIII ст.

Становлення Російської імперії

■ Внутрішнє та зовнішнє становище Російської держави наприкінці XVII ст.

Сфера життя	Характерні риси
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • За темпами економічного розвитку Росія суттєво поступалася західноєвропейським державам • Мануфактурне виробництво було малорозвиненим. Річна продукція нечисленних залізобних мануфактур становила 2,5 тис. т металу на рік (Венеція в цей період виробляла 30 тис. т на рік) • Росія залишалася аграрною країною з дуже незначною часткою промислового сектору в економіці • Були відсутні зручні виходи до світових торгових шляхів. Зовнішня торгівля здійснювалася з єдиного порту — Архангельська, через Біле море й далі Льодовитим океаном до Європи. У російському експорті переважали не ремісничі або мануфактурні товари, а сировина
Соціально-політична	<ul style="list-style-type: none"> • Населення країни становило близько 24 млн осіб, із яких більшість склали селяни. У складі селянства переважали кріпаки • За політичним устроєм Росія була абсолютною монархією у формі самодержавства • Існуюча система державних установ — приказів — застаріла й потребувала вдосконалення • Росія фактично не мала регулярної армії (постійної, професійно навченої) і власного військово-морського флоту • На ефективність державного управління країною негативно впливала нестача людей європейського рівня освіти
Міжнародна	<ul style="list-style-type: none"> • Головним зовнішньополітичним завданням для Росії стало завоювання виходів до Чорного і Балтійського морів. Проте всі спроби здійснити це були невдалими • Наприкінці XVII ст. Росія у європейській частині мала спільні кордони зі Швецією, Річчю Посполитою, Османською імперією і Кримським ханством. Ці країни були її традиційними суперниками в Східній й Північній Європі, війни з якими велися з перемінним успіхом упродовж століть

■ Основні напрямки і мета зовнішньої політики Росії наприкінці XVII — у першій чверті XVIII ст.

Характеристика	Зміст
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Здобуття виходу до Чорного і Балтійського морів • Здійснення «прориву в Європу», що полягав у європеїзації Росії і прагненні зміцнити свій вплив на європейські справи
Напрямки	<p>П і в д е н н и й: боротьба за вихід до Чорного моря</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1695, 1696 рр. Азовські походи Петра I проти Османської імперії. У результаті другого походу Росія отримала Азов разом із частиною Азовського узбережжя. Проте Керченська протока залишалася у володінні турків й вихід до Чорного моря не був здобутий. Для подальшої боротьби з турками-османами Росія потребувала союзників • 1711 р. Прутський похід проти Османської імперії. Завершився поразкою. Росія зобов'язувалася повернути туркам Азов, знищити азовський флот і вивести свої війська з Правобережної України

Характеристика	Зміст
Напрямки	<p>Західний: боротьба за вихід до Балтійського моря</p> <ul style="list-style-type: none"> 1697—1698 рр. «Велике посольство» направляється до західноєвропейських держав із метою знайти союзників для подальшої боротьби з Османською імперією. Створення антитурецького союзу провалилося. Замість цього Петро I домогся укладення Північного союзу з Данією і Річчю Посполитою для війни зі Швецією 1700—1721 рр. Північна війна. Завершилася перемогою Росії та здобуттям нею виходу до Балтійського моря
	<p>Східний: розвиток торгівлі з країнами Сходу, проникнення до Середньої Азії, зміцнення позицій на Каспії, у Закавказзі та Сибіру</p> <ul style="list-style-type: none"> 1722—1723 рр. Каспійський похід Петра I у Закавказзя. Перемога дозволила Росії закріпити за собою західний і південний береги Каспійського моря 1715—1718 рр. Заснування міст-фортець Омська та Семипалатинська у південній частині Західного Сибіру. Направлення посольств, місій та експедицій до Середньої Азії з метою пошуку шляхів до Індії і родовищ золота. Не мали успіху

■ Північна війна

Північна війна 1700—1721 рр. — війна Північного союзу (у складі Росії, Речі Посполитої, Саксонії, Данії, Ганноверу і Пруссії) проти Швеції.

Характеристика	Зміст		
Передумова	<ul style="list-style-type: none"> Перетворення Швеції, внаслідок перемоги в Тридцятилітній війні, на одну з наймогутніших держав Європи, яка повністю контролювала увесь балтійський регіон 		
Цілі учасників	<ul style="list-style-type: none"> Намагання держав-учасників Північного союзу перешкодити Швеції зберегти своє панування у Балтиці 		
Причина війни	Річ Посполита	Данія	Росія
	<ul style="list-style-type: none"> Висувала претензії на прибалтійські території, якими володіла Швеція 	<ul style="list-style-type: none"> Прагнула повернути втрачені в середині XVII ст. східні області Балтії 	<ul style="list-style-type: none"> Вела боротьбу за здобуття виходу до Балтійського моря
Періоди	<ul style="list-style-type: none"> 1700—1706 рр. Військові успіхи Швеції спричинили вихід із війни Данії, Саксонії та Польщі 1707—1709 рр. Боротьба Росії і Швеції. У вирішальній Полтавській битві шведи зазнали поразки. Спричинило перелам у ході війни 1710—1721 рр. Участь у війні зі шведами поновили Польща, Саксонія і Данія, пізніше до них приєдналися Пруссія і Ганновер. Антишведська коаліція перемагає 		
Завершення	<ul style="list-style-type: none"> У листопаді 1719 — серпні 1721 р. Швеція укладає мирні угоди з державами — учасницями Північного союзу. За Ніштадським договором (30 серпня 1721 р.) Швеція поступилася Росії Прибалтикою, північно-західною Карелією та Выборгом 		
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Швеція втратила майже усі континентальні володіння і можливість панування на Балтійському морі Росія досягла рівня держави, із якою необхідно було рахуватися при вирішенні питань загальноєвропейського рівня 		

■ Реформи Петра I

Політика Петра I була спрямована на перетворення Росії на могутню державу. Здійснення реформ відбувалося без заздальгідь продуманого плану, але, зрештою, цар намагався привести все до однієї системи.

«Запровадивши перетворення,— зазначає російський історик В. Клоков, — Петро I використав пануючі в цей час у Європі ідеї “Регулярної” держави, у якій абсолютна влада монарха шляхом суворої регламентації всіх сторін суспільного і приватного життя повинна привести підданих до “спільного блага”».

Сфера	Які перетворення були здійснені
Побут і повсякденне життя	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона для представників усіх станів, крім селян і духовенства, носити бороду та обов'язкове вдягання париків • Заборона одягати традиційне московське вбрання і вимога носити лише одяг угорських, саксонських і французьких фасонів • Усіх підданих цар зобов'язав пити чай, каву і палити тютюн • Запроваджувалися нові форми проведення дозвілля: асамблеї (урочисті прийоми гостей у будинках знаті), народні гуляння в столицях до урочистих подій, феєрверки, маскаради тощо • 1699 р. було здійснено реформу календаря. За наказом Петра I початком року стали вважати не 1 вересня, а 1 січня, як у Європі, та урочисто його святкувати. Літочислення Петро I наказав вести від Різдва Христового, а не від створення світу, як раніше • Із 1702 р. почала видаватися перша в Росії друкована газета «Ведомості»
Військова справа	<ul style="list-style-type: none"> • Будівництво Азовського флоту • Створення регулярної армії за допомогою запровадження рекрутських наборів (один рекрут брався з певної кількості селянських і посадських дворів) і формування полків із вільних найманих людей • Переозброєння армії високоякісними гарматами та стрілецькою зброєю російського виробництва • Запровадження військових і морських уставів, удосконалення організації армії, військово-інженерної справи і постачання військ • Організація підготовки командних кадрів армії та флоту
Міське управління	<ul style="list-style-type: none"> • У 1699 р. було видано указ про самоврядування міст і вибори бурмістрів • Обрані міщанами депутати об'єднувалися в бурмістерські палати або ратуші, які займалися збиранням податків і управлінням у містах
Церковне життя	<ul style="list-style-type: none"> • Після смерті в 1700 р. патріарха Адріана цар заборонив обирати нового патріарха, а заснував Монастирський приказ для управління церковним господарством • 1721 р. для управління справами церкви було видано указ про створення Духовної колегії або Синоду, яку очолювала світська особа
Державне управління	<ul style="list-style-type: none"> • 1708 р. було запроваджено новий адміністративний поділ Росії на губернії • 1711 р. відбулося заснування Правлячого Сенату — вищого колегіального судового і управлінського органу, який складався з дев'яти сенаторів • Було засновано новий контрольно-ревізійний інститут так званих фіскалів, які діяли таємно і виявляли всі незаконні дії, що загрожували безпеці держави • У 1715—1721 рр. було ліквідовано прикази і створено замість них колегії — центральні установи, що займалися окремими галузями державного управління • 1720 р. було видано Генеральний регламент — детальну інструкцію про організацію діяльності нових державних установ • 1722 р. Петро I затвердив табель про ранги, який визначав систему чинів і порядок просування державною службою — військовою і цивільною. Черговий ранг надавався не за походженням і родовитістю, як раніше, а відповідно до службових заслуг • 1721 р. Росію було проголошено імперією, а Петру I надано почесний титул «імператора всеросійського»

Сфера	Які перетворення були здійснені
Збирання податків	<ul style="list-style-type: none"> 1718 р. було розпочато податкову реформу. Здійснено перехід із подвірного до подушного оподаткування, що дозволило значно збільшити кількість платників податків 1718 р. було здійснено перепис усього чоловічого населення країни, яке сплачувало податки. Із 1722 р. розпочалися регулярні «ревізії» — перевірки кількості платників податків
Грошовий обіг	<ul style="list-style-type: none"> Карбування нових мідних, срібних і золотих монет Створення повноцінної грошової системи, заснованої на десятковому принципі, яка повністю задовольняла потреби економіки країни
Культура	<ul style="list-style-type: none"> Петро I запрошував на службу велику кількість іноземних спеціалістів і вчених Молодих росіян, переважно з дворянських родин, направляли за кордон для навчання і практичного засвоєння наук Молодим дворянам заборонялося одружуватися, якщо вони не мали свідоцтва про закінчення школи За державні кошти було створено мережу загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів Із 1703 р. велось будівництво нової столиці Російської держави — Петербурга. Місто будувалося за спеціальним планом, заздалегідь розробленим царем 1714 р. було засновано першу державну публічну бібліотеку і природничий музей (Кунсткамера) у Петербурзі 1724 р. було засновано Академію наук Збільшилося видання книжок світського змісту: підручників, посібників з основ наук, словників, календарів тощо

■ Палацові перевороти

Епоха палацових переворотів — назва, яка використовується дослідниками стосовно періоду в історії Російської імперії від смерті Петра I в 1725 р. до сходження на престол

Катерини II в 1762 р. У цей період монархів змінювали шляхом переворотів, які здійснювали дворянські угруповання за підтримки гвардійських полків.

Правитель	Роки правління	Завдяки кому отримав владу
Катерина I (дружина Петра I)	1725—1727	Князь О. Меншиков вишикував під вікнами палацу гвардійські полки і таким чином домогся проголошення дружини померлого Петра I самодержавною імператрицею
Петро II (онук Петра I)	1727—1730	Князь О. Меншиков умовив Катерину I підписати заповіт на користь Петра, де також зазначалося, що він повинен одружитися з донькою Меншикова Марією
Анна Іванівна (племінниця Петра I, донька царя Івана V Олексійовича, брата Петра)	1730—1740	В умовах династичної кризи після смерті Петра II була запрошена на російський престол членами Верховної таємної ради
Іван VI Антонович (правнук Івана V Олексійовича)	1740—1741	Був кількामісячним немовлям, коли бездітна Анна Іванівна проголосила його своїм спадкоємцем, а регентом при ньому герцога Ернста Бірона
Єлизавета Петрівна (донька Петра I)	1741—1761	Здійснила державний переворот за допомогою роти гренадерів Преображенського полку, захопивши Зимовий палац і проголосивши себе імператрицею

Правитель	Роки правління	Завдяки кому отримав владу
Петро III (онук Петра I)	1761—1762	Отримав владу після смерті Єлизавети Петрівни, якою вона оголосила своїм наступником ще на початку правління
Катерина II (німецька принцеса, дружина Петра III)	1762—1796	Позбавила влади свого чоловіка, спираючись на підтримку гвардійських полків і придворної знаті, незадоволеної діями Петра III

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

■ Внутрішня політика Катерини II

Період правління Катерини II вважається «золотим віком» Російської імперії. Внутрішня політика самодержавства цього періоду вті-

лювала європейські ідеї освіченого абсолютизму — переустрою держави «на розумних началах».

Характеристика	Зміст
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • Катерина II, посівши престол, мала достатньо визначену політичну програму, яка базувалася на провідних ідеях європейського Просвітництва і водночас урахувала особливості історичного розвитку Росії • Для успішного здійснення своєї програми імператриця вважала за головне врахування суспільних настроїв, поступовість та послідовність власних кроків • Реформи, здійснені Катериною II для реалізації цієї програми, стали прямим продовженням перетворень Петра I
Основні заходи	<ul style="list-style-type: none"> • 1763 р. Здійснено реформу Сенату. Його поділили на шість департаментів із чітко визначеним колом обов'язків і повноважень • 1764 р. Проведено секуляризацію церковних земель, що суттєво поповнило державну скарбницю і полегшило становище мільйонів монастирських селян, які перейшли в підпорядкування держави • 1764 р. Ліквідовано гетьманство в Україні й остаточно знищено українську автономію • Імператриця запрошувала до Росії німецьких колоністів для освоєння Поволжя і Північного Причорномор'я • Засновувалися нові навчальні заклади, зокрема перші в Росії навчальні заклади для жінок (Смольний інститут, Єкатерининське училище) • 1767 р. Оголошено про скликання Комісії для створення нового уложення (державного законодавства) з виборних депутатів від усіх соціальних верств, за винятком кріпосних селян. У 1768 р. Комісію було розпущено • 1775 р. Видано маніфест, яким дозволялося вільне заснування будь-яких промислових підприємств • 1775 р. Здійснено нову губернську реформу. Усім станам, окрім кріпосних селян, було надано право участі в міському самоврядуванні • 1785 р. Містам і дворянству видано «Жалувані грамоти». У них юридично закріплювалися права і привілеї дворян та міщан
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення, які здійснила Катерина II, стали російським варіантом політики «освіченого абсолютизму» • Завдяки політиці Катерини II передова частина російського суспільства була підготовлена до сприйняття нових ідей наступного XIX ст.

Зовнішня політика Катерини II

Характеристика	Зміст
Мета	<ul style="list-style-type: none"> Катерина II вважала, що Росія, як і за часів Петра I, повинна займати активну позицію на світовій арені, вести наступальну (і певною мірою агресивну) зовнішню політику
Основні завдання	<ul style="list-style-type: none"> Перешкодити головному противнику Росії на міжнародній арені Франції в спробах останньої зміцнити «Східний бар'єр», до складу якого входили прикордонні з Росією держави — Швеція, Річ Посполита і Османська імперія Допомогтися виходу до Чорного моря Поширити владу Росії на всі східнослов'янські землі з православним населенням
Напрямки	<p>З а х і д н и й: активність у вирішенні європейських проблем, участь у різноманітних союзах із метою посилення свого впливу на справи континенту</p> <ul style="list-style-type: none"> 1763 р. Росія, спираючись на підтримку Пруссії, домоглася обрання польським королем свого ставленика Станіслава Понятовського 1780 р. Росія очолила «Лігу нейтральних», що об'єднувала європейські держави, які виступали проти спроб Англії заборонити торгівлю з північноамериканськими колоніями (у цей час вони вели війну за незалежність) 1788—1790 рр. Російсько-шведська війна. Швеція спробувала повернути території, які були втрачені внаслідок Північної війни, і зазнала поразки 1772, 1793, 1795 рр. Росія, Пруссія та Австрія здійснили поділи Речі Посполитої <p>П і в д е н н и й: боротьба з Османською імперією за Північне Причорномор'я і Закавказзя</p> <ul style="list-style-type: none"> 1768—1774 рр. Російсько-турецька війна, яка закінчилася перемогою Росії 1783 р. Включення Криму до складу Росії 1783 р. Підписання Георгіївського трактату з Картлі-Кахетинським царем Іраклієм II про встановлення російського протекторату над Східною Грузією. Став підставою для розташування російських військ у Грузії, а в майбутньому — її приєднання до Росії 1787—1791 рр. Російсько-турецька війна, яка закінчилася перемогою Росії <p>С х і д н и й: намагання зміцнити російські позиції в Казахстані, на узбережжі Тихого океану та в «Російській Америці»</p> <ul style="list-style-type: none"> Після приєднання більшої частини Казахстану в 30—40-х рр. XVIII ст. набули поширення імперські порядки і розгорнулася колонізація цих земель Освоєння приєднаної в 1761 р. Чукотки супроводжувалося військовими зіткненнями місцевих племен чукчів із росіянами 1784 р. Заснування першого російського поселення на Алясці, яке здобуло назву «Російської Америки» 1799 р. Створення Російсько-американської компанії з правами монопольного володіння всіма промислами і корисними копалинами, освоєння земель, не зайнятих іншими державами

Поділи Речі Посполитої

Історичне значення і наслідки

- Поділи Речі Посполитої в 1772, 1793 і 1795 рр. стали відвертими актами агресії держав-учасниць (Росії, Пруссії та Австрії) стосовно Польщі
- Річ Посполита перестала існувати як держава
- Польський народ був штучно поділений і опинився у складі трьох різних держав-учасниць поділів Речі Посполитої
- Перебування під австрійською, пруською і російською владою негативно впливало на соціально-економічний, національно-культурний і політичний розвиток польського народу

Історичне значення і наслідки

- Українські землі, які входили до складу Речі Посполитої, було поділено між Австрією та Росією. У результаті цього поділу український народ був поділений між двома імперіями
- Унаслідок поділів Речі Посполитої українці й білоруси звільнилися від важкого релігійного гноблення. Проте, на новоприєднані землі Росія поширила більш жорстокі кріпосницькі порядки, знищила привілеї міщан, що існували за польської влади
- Польський народ розпочав довгу і драматичну боротьбу за відродження своєї державності

Тема 13. Німецькі держави в XVIII ст.

УТВОРЕННЯ ПРУССЬКОГО КОРОЛІВСТВА

■ Основні етапи формування Прусського королівства

«Освічений абсолютизм» Фрідріха II

Фрідріх II Великий (1712—1786) — прусський король із династії Гогенцоллернів, який був при владі в 1740—1786 рр. Прихильник ідей Просвітництва. Здійснив у своїй державі низку перетворень у дусі освіченого абсолютизму.

«Освічений абсолютизм» — політика, здійснювана в XVIII ст. в де-

яких європейських монархічних державах, спрямована на знищення або перетворення «зверху» найбільш застарілих феодальних порядків. Монархи, які провадили цю політику, зображували своє правління як союз королів і філософів.

Сфера реформування	Зміст перетворень
Судочинство	Було здійснено реформу судустрою і судочинства, скасовано тортури, відокремлено суд від адміністрації. Розгорнулася величезна робота з кодифікації законодавства з метою створення простих, ясних, коротких і зрозумілих усім законів за принципом «один закон для всіх»
Кріпосне право	Фрідріх II заявляв, що кріпосна залежність селян — ганебне і шкідливе явище, проте так і не наважився її скасувати, побоюючись утратити підтримку пруського дворянства. Обмежився скасуванням кріпосного права у своїх особистих володіннях у Померанії (1763 р.) і заходами з покращення побуту селян (заборона зносити селянські садиби)
Релігія і церква	Було підписано низку указів із питань віротерпимості, які дозволяли кожному «досягати спасіння своїм шляхом» і вказували, що держава є тією силою, що може примусити жити в мирі людей різних віросповідань, якщо вони спробують розпалювати міжрелігійну ворожнечу
Економічна політика	Фрідріх II дотримувався політики меркантилізму — активного втручання держави в господарські справи. Сприяв розвитку промисловості, заснуванню заводів і фабрик, колонізації малозаселених земель, полегшенню кредитів, запровадженню нових культур у сільському господарстві, покращенню шляхів сполучення і умов торгівлі
Освіта	1763 р. було видано указ про сільські школи, за яким навчання дітей селян у початкових школах оголошувалося обов'язковим
Оподаткування	Намагаючись поповнити державну казну, Фрідріх II збільшив розміри податків і утворив «Генеральну адміністрацію акцизів і мит», яка контролювала сплату податків
Державне управління	Фрідріх II виступав за зміцнення і централізацію державної влади. За його указами компетенція королівських чиновників у провінціях збільшувалася, а повноваження місцевої влади обмежувалися (наприклад, органи місцевого самоврядування Сілезії втратили право затверджувати податки)

Володіння австрійських Габсбургів у XVIII ст.

Прагматична санкція 1713 р.

Прагматична санкція 1713 р. — державний акт про успадкування престолу в австрійській монархії

Габсбургів, який був виданий імператором Карлом VI і мав силу основного закону.

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Відсутність у імператора Карла VI нащадка чоловічої статі з династії австрійських Габсбургів Війна за іспанську спадщину 1701—1714 рр., яка спалахнула після припинення династії іспанських Габсбургів
Причини прийняття	<ul style="list-style-type: none"> Усвідомлення австрійськими Габсбургами небезпеки для цілісності держави через відсутність законного спадкоємця та прагнення зберегти свої володіння Рекомендація таємної наради Карлу VI встановити такий порядок успадкування престолу, «щоб і у випадку жіночого первородства це не спричинило розподіл імперії» Намагання Карла VI забезпечити своїй доньці Марії-Терезії підтримку як всередині імперії, так і з боку великих європейських держав
Основні принципи Прагматичної санкції 1713 р.	<ul style="list-style-type: none"> Встановлення права успадкування віденського престолу по прямій лінії за старшинством, незалежно від статі Зобов'язання сторін, які підписали цей акт, визнавати єдність і неподільність володінь австрійських Габсбургів
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Завдяки зусиллям Карла VI Прагматичну санкцію визнали станові сейми земель габсбурзької монархії, рейхстаг Священної Римської імперії, а також європейські держави — Англія, Голландія, Сардинське королівство, Пруссія, Данія, Росія, Франція та Іспанія Спроби Баварії та Пруссії заперечити спадкові права Марії-Терезії після смерті Карла VI спричинили війну 1740—1748 рр. за Австрійську спадщину, у результаті якої противники Прагматичної санкції зазнали поразки
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Зусилля, спрямовані на зовнішньополітичне визнання Прагматичної санкції, фактично стали першими в історії кроками в становленні загальноєвропейської правової системи Прагматична санкція увійшла до складу основних законів австрійської монархії і впорядковувала спадкове право до кінця існування імперії Габсбургів

■ Реформи Марії-Терезії та Йосифа II

Правління Марії-Терезії (1740—1780 рр.) та її сина Йосифа II (1780—1790 рр., у 1765—1780 рр. був співправителем своєї матері) в історії австрійської монархії Габсбургів були періодом численних

перетворень і змін. Реформи Марії-Терезії сприяли зміцненню абсолютизму австрійських Габсбургів, а політика її сина втілювала ідеї та принципи «освіченого абсолютизму».

Сфера перетворень	Зміст
Реформи Марії Терезії	
Державне управління	<ul style="list-style-type: none"> Створення Державної ради як головного зняряддя централізації країни та посилення адміністративного контролю Реформа провінційного управління (зміцнення залежності від центру, боротьба з хабарництвом і беззаконням на місцях)
Військова справа	<ul style="list-style-type: none"> Служба в армії стала довічною Запроваджувався поділ країни на військові округи Військовий набір проводився за мобілізаційними списками у військових округах Для підготовки командного складу армії було засновано військову академію Кількісний склад армії було збільшено зі 108 тис. до 278 тис. вояків

Сфера перетворень	Зміст
Фінансова система	<ul style="list-style-type: none"> • Створення Придворної палати — спеціального відомства, якому були підпорядковані всі фінансові установи в державі • Проведення першого загального перепису населення і землеволодінь в австрійській монархії Габсбургів із метою встановлення кількості платників податків та їх класифікація • Прийняття закону про запровадження загального прибуткового податку. Залучення до сплати податків привілейованих станів — дворянства і духовенства • Ліквідація внутрішніх мит та митних кордонів, зменшення розмірів мита на ввезення сировини, збільшення — на предмети розкоші й промислові вироби
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснення політики протекціонізму • Звільнення новостворюваних промислових підприємств від сплати податків на 10 років • Заборона вивозу за кордон сировини, необхідної для вітчизняних товаровиробників
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • 1766 р. для Чехії було видано указ про надання селянам права викупу у власність їхніх наділів, пізніше поширений на інші провінції держави • 1771 р. створено спеціальну комісію для вивчення стосунків між селянами і поміщиками, врегулювання і зменшення селянських повинностей • 1774—1775 рр. для різних провінцій держави було видано «патенти про барщину», які обмежували її трьома днями на тиждень, визначали спосіб викупу повинностей або заміни натуральних повинностей грошима
Законодавство і судочинство	<ul style="list-style-type: none"> • 1749 р. розпочато відокремлення судової влади від адміністративної • 1752 р. створено окреме відомство, яке стало вищою судовою інстанцією в монархії австрійських Габсбургів • 1753 р. розпочато створення загального цивільного зводу законів, який мав замінити місцеве звичаєве право (вступив у дію з 1768 р. і отримав назву «Терезіанський кодекс») • Видано кодекс судочинства, закладено основи торгового і вексельного права • 1768 р. видано новий звід законів кримінального права («Терезіанська Немезіда»). Суттєво скоротилося застосування тортур, а з 1776 р. їх було взагалі заборонено. Для того щоб не утримувати злочинців за рахунок держави, в'язниці перетворювали на ткацькі підприємства
Релігія і церква	<ul style="list-style-type: none"> • Залишаючись ревною католичкою, Марія-Терезія обмежила вплив католицької церкви на суспільне життя • Замість церковної було запроваджено державну цензуру • Університети було звільнено від впливу єзуїтів
Освіта	<ul style="list-style-type: none"> • В австрійській монархії Габсбургів (одній із перших у світі) розпочалося створення державної системи освіти. Кількість безкоштовних початкових шкіл для простого народу із навчанням на рідній мові досягла шести тисяч • Створювалися університети, вищі школи малювання, живопису та архітектури, гірничі і торговельні академії у Відні тощо • Реформувалися гімназії, засновувалися спеціальні технічні та сільськогосподарські училища, ремісничі та технічні школи • У Празі та Інсбруці було засновано публічні бібліотеки, у Відні та Граці — обсерваторії
Реформи Йосифа II	
Державне управління	<ul style="list-style-type: none"> • Поділ держави на 13 областей, очолюваних імператорськими намісниками • 1784—1785 рр. — в усіх областях імперії Габсбургів німецьку мову було запроваджено як офіційну

Сфера перетворень	Зміст
Фінансова система	<ul style="list-style-type: none"> Спроба запровадити єдиний поземельний податок. Реформу було зірвано через опір дворянства, яке також підлягало оподаткуванню
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> Провадив політику протекціонізму, підтримував розвиток мануфактур
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> 1781 р. видано два патенти (укази) для чесько-німецьких земель, за якими селяни отримали право оскаржувати дії поміщиків, а також обмежувалися права землевласників карати селян 1781—1785 рр. проголошено скасування кріпосної залежності селян. Селянам надавалися свободи переходу, вибору занять, шлюбів, навчання дітей ремеслам тощо. Селяни оголошувалися підданими, які виконували чітко визначені законом повинності 1789 р. видано указ про те, що 70 % селянських прибутків не підлягали оподаткуванню. Указ так і не набув дії через опір поміщиків
Свобода слова	<ul style="list-style-type: none"> 1781 р. було оприлюднено закон про друк, за яким дозволялося безперешкодне гласне обговорення в органах друку поточних питань і відкрита критика дій монарха
Релігія і церква	<ul style="list-style-type: none"> 1781 р. видано Толерантний патент (указ про віротерпимість), за яким католицька церква залишалася панівною, але православним, протестантам, мусульманам та іудеям надавалися громадянські права Із 1782 р. відступ від католицької віри і перехід до іншого віросповідання перестав уважатися кримінальним злочином 1781 р. закривалися монастирі та духовні ордени, які не сприяли справі народної освіти і догляду хворих, відбувалася часткова секуляризація церковного майна Обмежено самостійність католицької церкви в коронних землях та її зв'язок із римською курією, а саму церкву було поставлено в тісну залежність від держави
Освіта	<ul style="list-style-type: none"> Народну освіту звільнили з-під впливу католицької церкви і передали під контроль держави Майно ліквідованих монастирів спрямовувалося на створення безкоштовних державних шкіл, якими керувала світська Вища комісія

Тема 14. Північна Америка в XVIII ст.

Англійські колонії в Північній Америці

■ Утворення англійських колоній у Північній Америці

Рік	Подія
1585	Англійський пірат на королівській службі Волтер Релі заснував перше британське поселення в Північній Америці, назвавши його Вірджинією (від англ. — діва) на честь королеви-незайманиці Єлизавети I. Через деякий час поселення було залишено
1607	Експедиція Лондонської торгової компанії заснувала неподалік залишеної Вірджинії нове поселення. На честь короля Якова I (англійською мовою — Джеймс) воно отримало назву Джеймс-таун. Стало першою англійською колонією, яка закріпилася в Північній Америці

Рік	Подія
1620	Корабель «Мейфлауер» («Травнева квітка») висадив на незаселених землях у північній частині Віргінії групу зі 101 переселенця. «Батьки-пілігрими», як їх називали, були пуританами, що залишили Англію через релігійні переслідування. Заселені ними землі назвали Новою Англією
1628	Переселенці-пуритани заснували в Новій Англії колонію Массачусетс
1632	Англійський лорд Балтімор придбав у короля Карла I права на володіння територією на північ від Віргінії. Нову колонію було названо Меріленд
1636	Вигнанці з Массачусетсу, які не бажали дотримуватися суворих пуританських порядків на придбаній в індіанців землі, започаткували майбутню колонію Род-Айленд
1664	У результаті англо-голландської війни англійці завоювали засновану в 20-х рр. XVII ст. колонію Нова Голландія й перейменували її на Нью-Йорк
1681	Заможний квакер (прибічник одного з напрямків протестантизму) і приятель короля Карла II Вільям Пенн одержав величезний наділ землі на захід від річки Делавер і заснував колонію Пенсильванія
1732	Заснування на кордоні з іспанською Флоридою колонії Джорджія. Генерал Джеймс Оглтроп, який керував нею, вирішив створити на цих землях притулок для колишніх в'язнів, що мали можливість розпочати нове життя
Середина XVIII ст.	У Північній Америці сформувалися 13 англійських колоній із населенням майже 1,5 млн осіб

Політичний розвиток колоній

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> Колонії були власністю Великої Британії, а їх населення — англійськими підданими Управління колоніями здійснювали губернатори, яких призначав англійський король. Губернатор зосереджував у своїх руках всю судову, виконавчу і вищу законодавчу владу 	<ul style="list-style-type: none"> Місцеве самоврядування здійснювали двопалатні колоніальні асамблеї. Склад верхньої палати призначався губернатором з місцевої знаті, а нижньої — обирався чоловічим населенням колонії шляхом відкритого голосування. Проте для виборців існував досить високий майновий ценз Колоністи сплачували податки й мита, дотримувалися законів та обмежень, які встановлював англійський парламент. Права власного представництва в парламенті колоністи були позбавлені

Соціально-економічний розвиток колоній

Назва колонії, дата заснування	Спільні риси розвитку
Північні колонії (Нова Англія)	
Массачусетс, 1628 р. Нью-Гемпшир, 1629 р. Род-Айленд, 1643 р. Коннектикут, 1662 р.	<ul style="list-style-type: none"> Заняття колоністів були обумовлені природними умовами: переважання кам'янистих ґрунтів, обмежений обсяг рівнинної землі та тривалі зими Основними заняттями населення були промисли, ремесла і торгівля Розвивалося суднобудування: на кінець колоніального періоду третина суден, що плавали під британським прапором, була збудована в Новій Англії Джерелом багатства було море. У Массачусетсі основу для розквіту створив вилов тріски Від середини XVII ст. Бостон став одним із найбільших портів Америки

Назва колонії, дата заснування	Спільні риси розвитку
Массачусетс, Нью-Гемпшир, Род-Айленд, Коннектикут	<ul style="list-style-type: none"> • Основними товарами, які вивозили з колоній, були риба, судове оснащення, вироби з деревини і ром • Новоанглійські купці й капітани активно займалися работорівлею: за виготовлений у північних колоніях ром на узбережжі Африки вони купували рабів, яких потім продавали в південні колонії • Активно використовувалася вільнонаймана робоча сила
Центральні (середні) колонії	
Нью-Йорк, 1664 р. Нью-Джерсі, 1664 р. Пенсильванія, 1681 р. Делавер, 1682 р.	<ul style="list-style-type: none"> • У заняттях населення переважали мисливство, хліборобство і домашні промисли — ткацтво, шевство, столярство • На відміну від Нової Англії, де переважали пуритани, у середніх колоніях населення було надзвичайно строкатим за своїм віросповіданнями і національним складом • Головне місто — заснована Вільямом Пенном Філадельфія («Місто братерської любові»). На кінець колоніального періоду стало одним з найбагатших центрів Північної Америки • Провідною формою господарювання було фермерство з використанням вільнонайманої робочої сили
Південні колонії	
Вірґінія, 1607 р. Меріленд, 1632 р. Кароліна, 1663 р. (з 1729 р. було поділено на Північну і Пів- денну Каролі- ну) Джорджія, 1732 р.	<ul style="list-style-type: none"> • На відміну від Нової Англії і середніх колоній, це були переважно сільські південні поселення • Наприкінці XVII ст. соціально-економічний устрій Вірґінії визначали великі плантатори і вільні фермери. Плантатори приморських районів використовували працю негрів-рабів і мали найкращі землі. Вільні фермери володіли меншими ділянками землі, але мали помітний вплив на життя колоній, засідаючи в асамблеях • Провідним портом і торговельним центром південних колоній було місто Чарлстон • Основними товарами, які вивозилися з Півдня, були бавовна, тютюн, рис, індиго (уживана для фарбування тканин синя фарба, яка добувалася з місцевих рослин) та суднобудівні матеріали

■ Передумови і причини конфлікту між колоніями та метрополією

Характеристика	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення серед еліти американських колоністів ідей європейських філософів-просвітників і уявлень про те, що створення незалежної держави в Північній Америці стане втіленням у життя ідеалів Просвітництва • Американська міліція (загони, котрі виставляли і споряджували колоністи), яка у складі англійської регулярної армії брала участь у війнах за володіння колоніями з французами, зміцніла й набула досвіду. Колоністи вбачали в ній засіб захисту своїх інтересів • Економічна могутність і культурний рівень колоній, які фактично мали досвід самоврядування, незмірно зросли, а їх населення з 1700 до 1760 р. збільшилося шестеро і досягло 1,5 млн осіб • Намагання англійського уряду стримувати розвиток північноамериканських колоній, щоб отримувати звітди на вигідних умовах сировину, збувати туди свої товари і покривати потреби метрополії

Характеристика	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Успішне завершення англо-французької боротьби за володіння колоніями в Північній Америці усунуло французьку загрозу і дало можливість колоністам заселяти нові землі. Тепер, коли зникла потреба в англійській військовій допомозі, колоністи стали вимагати більше свободи
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Різке загострення протиріч між Англією та її північноамериканськими колоніями через небажання метрополії втрачати прибуткові землі Невідповідність політики Англії об'єктивному процесу розвитку колоній, формуванню американської нації та її прагненню до незалежності

■ Обмеження, які накладалися англійською владою на північноамериканські колонії в 1763—1770 рр.

Рік	Подія
1763	Королівська декларація про заборону колоністам заселяти землі на заході, за Аллегантськими горами
1764	Закон про цукор. Заборона ввезення рому з неанглійських володінь і встановлення мита на ввезення закордонного вина, шовку, кави і предметів розкоші
	Британські бойові кораблі отримали наказ заарештовувати контрабандистів в американських водах, а «грамоти на дозвіл» та ордери уповноважували королівських офіцерів здійснювати обшук підозрілих суден
	Закон про гроші. Заборона подальшого випуску паперових платіжних засобів у будь-якій із колоній Його Величності
1765	Квартир'єрський закон. У північноамериканських колоніях було вирішено розквартирувати десятитисячне англійське військо. На колоністів покладался обов'язок забезпечувати королівські військові частини продовольством і житлом
	Закон про гербовий збір. За ним на всі газети, плакати, брошури, ліцензії, орендні та торговельні угоди і цивільні документи наклеювалися гербові марки і стягувався грошовий збір на «оборону, охорону і добробут колоній»
1766	Британський парламент скасував закон про гербовий збір, який викликав бойкот колоністів, і видав Декларативний закон, що надавав право парламенту і далі «видавати закони й постанови з питань життя колоній», обов'язкові для них у «будь-якому разі»
1767	«Закони Таузенда» (за ім'ям британського міністра фінансів), згідно з якими скло, папір, свинець, фарби і чай, які завозилися до американських колоній, обкладалися високими митами
	Британський уряд наказав губернаторам розпустити колоніальні асамблеї, які будуть протестувати проти дій англійської влади
1770	Британський уряд скасував усі мита, запроваджені «законами Таузенда», але зберіг мито на чай як підтвердження прав метрополії стосовно своїх колоній

■ Війна за незалежність у Північній Америці

Війна за незалежність у Північній Америці 1775—1783 рр. (відома також як Американська революція) — визвольна війна тринадцяти

англійських колоній у Північній Америці проти панування Великої Британії, у ході якої було створено незалежну державу — США.

Дата	Подія
16 грудня 1773 р.	«Бостонське чаювання». Група молодих американців, переодягнених індіанцями, захопила три англійські кораблі у гавані Бостона і скинула в море 342 тюки з дешевим чаєм. Перший акт переходу від бойкоту англійських товарів до активного опору
Початок 1774 р.	Прийняття англійським парламентом проти колоній «Репресивних актів», які самі колоністи назвали «законами примусу» або «нетерпимості». Розпуск колоніальних асамблей
5 вересня — 26 жовтня 1774 р.	Перший Континентальний конгрес у Філадельфії. 65 делегатів від колоній прийняли «Декларацію прав і скарг», де засудили посягання Англії на «життя, свободу і власність» колоністів. Делегати визнавали себе підданими англійського короля, але вимагали скасування останніх парламентських актів стосовно колоній. Створили Континентальну асоціацію для координації своєї боротьби. У відповідь англійська влада запровадила військовий стан у Массачусетсі
19 квітня 1775 р.	Перше зіткнення англійських частин і американських загонів при Лексингтоні та Конкорді. Початок Війни за незалежність
10 травня 1775 р.	У Філадельфії розпочав роботу Другий континентальний конгрес, який взяв на себе функції центрального уряду колоній. Проголосував за початок бойових дій і оголосив мобілізацію ополчення колоній на війну. Головнокомандувачем американської армії призначено полковника Джорджа Вашингтона з Вірджинії
17 червня 1775 р.	Битва за гору Банкер, поряд із Бостоном. Перша серйозна битва у війні за незалежність. Американці зазнали поразки, але довели здатність протидіяти і завдати відчутних утрат англійській регулярній армії
15 травня 1776 р.	Другий континентальний конгрес прийняв рішення про перетворення колоній у незалежні від метрополії республіки-штати
4 липня 1776 р.	Конгрес прийняв «Декларацію незалежності», підготовлену комітетом, що складався з п'яти членів, на чолі з Томасом Джефферсоном. Декларація проголосувала відокремлення від Великої Британії 13 північноамериканських колоній і утворення самостійної держави — Сполучених Штатів Америки
Вересень 1776 р.	Конгрес оприлюднив рішення про те, що після перемоги всі учасники війни отримають великі ділянки незаселеної землі за Аллегантськими горами. Суттєво збільшився приток добровольців до армії колоністів
17 жовтня 1777 р.	Оточення і капітуляція англійської армії у форті Саратога (штат Нью-Йорк). Ці події стали переломними у війні за незалежність. Було зірвано план англійців щодо підкорення Нової Англії
Листопад 1777 р.	Другий Континентальний конгрес схвалив проект першої американської конституції «Статті конфедерації і постійного союзу». Набули чинності в 1781 р. після ратифікації штатами
1778—1779 рр.	У війну проти Англії на боці США вступили Франція, Іспанія та Голландія
19 жовтня 1781 р.	Об'єднана американо-французька армія і флот примусили капітулювати восьмитисячну англійську армію при Йорктауні, поблизу гирла Чесапіцької затоки. Після цього воєнні дії на території США фактично припинилися
Початок 1782 р.	У Парижі розпочалися переговори між представниками Англії та США щодо укладення мирної угоди
3 вересня 1783 р.	Підписання Версальського мирного договору між Англією та США, за яким визнавалася незалежність США і запропонований американською стороною новий кордон за річкою Міссісіпі

Головні проблеми, із якими зіткнулися Англія та американські колоністи під час війни

Англія	Американські колонії
<ul style="list-style-type: none"> • Складнощі з постачанням військ • Відсутність єдиного командування • Відсутність зв'язку та проблеми координації дій • Вороже ставлення місцевого населення • Відсутність досвіду боротьби з партизанськими методами ведення війни 	<ul style="list-style-type: none"> • Нестача досвідчених командирів і навчених солдат • Слабка центральна влада • Нестача грошей • Суперечки і чвари між окремими угрупованнями стосовно мети і засобів боротьби • Відсутність власного військово-морського флоту

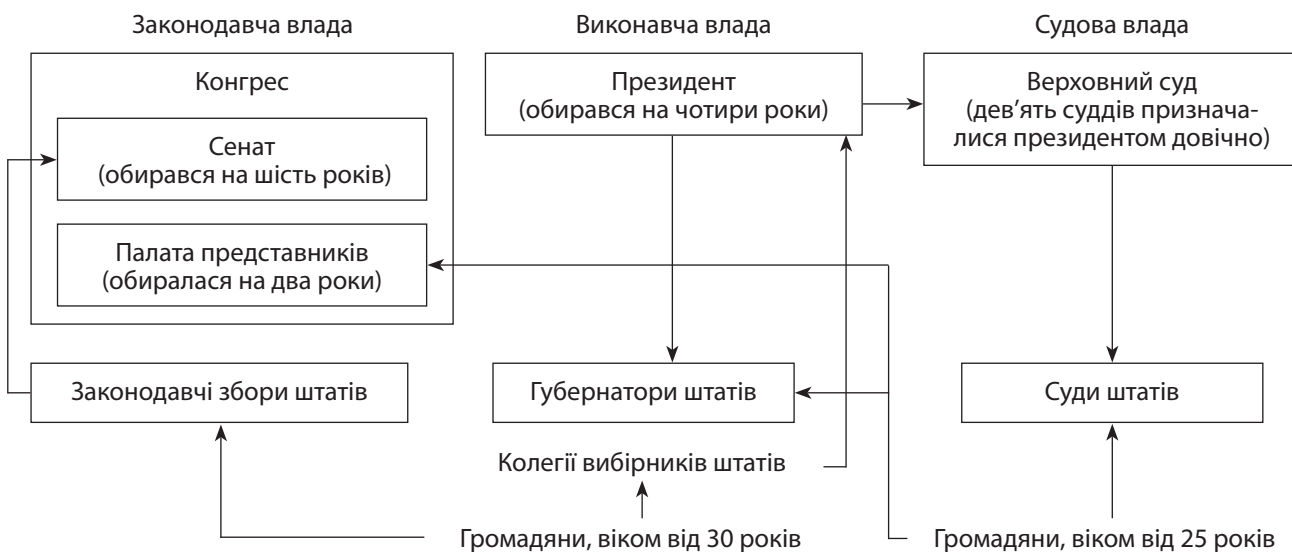
Наслідки та історичне значення Війни за незалежність у Північній Америці

Загальна характеристика	
<ul style="list-style-type: none"> • Війна за незалежність призвела до появи першої незалежної держави в Новому Світі • Американці змогли втілити в життя одну з визначальних засад демократії — право народу самостійно обирати форму і механізм правління, захищати свою свободу від будь-яких посягань 	<ul style="list-style-type: none"> • Війна за незалежність була не лише визвольною, а водночас і громадянською війною. Майже 20 % білого населення колоній (приблизно 500 тис. осіб) підтримувало англійців і чинило опір боротьбі за незалежність. Після завершення війни майже 100 тисяч «лоялістів» (так називали прибічників англійців) були змушені залишити США • Успішне завершення Війни за незалежність стало імпульсом для Французької революції кінця XVIII ст., подальших революцій у Європі та Південній Америці

Вищі органи влади США за Конституцією 1787 р.

Конституція 1787 р. була складена представниками штатів на Конституційному з'їзді у Філадельфії, що працював з 25 травня до 17 вересня 1787 р., і набула чинності після ратифікації зборами

штатів. Конституція проголосила США федеративною, тобто союзною, державою, кожна частина якої зберігає визначений обсяг власних державних прав.

■ «Білля про права»

«Білля про права» — перші десять поправок до Конституції США, які набули чинності 15 грудня 1791 р. і є основним юридичним документом, що гарантує особисті

політичні права і свободи громадян США. Був складений американським державним діячем, одним з авторів Конституції США Джеймсом Медісоном.

Поправка	Зміст
Перша	Проголошення свободи слова, друку, релігії і права мирно збиратися, протестувати, вимагати змін
Друга	З метою гарантій власної свободи штати мають право утримувати ополчення, а народ — зберігати і носити зброю
Третя	Забороняється розквартирування солдатів у приватних будинках без дозволу господаря
Четверта	Гарантується недоторканність особи і майна, заборона обшуків і арештів без пред'явлення ордеру, який може видаватися лише судовою владою за наявності «ґрунтовних причин»
П'ята	Нікого не можна примушувати свідчити проти самого себе за будь-якою кримінальною справою, забороняється також позбавляти життя, свободи і власності без відповідного розгляду справи в суді
Шоста	Право на справедливий і невідкладний суд присяжних. Обвинувачуваний має право на очну ставку зі свідками, які виступають проти нього, може вимагати свідків зі свого боку і користуватися допомогою адвоката
Сьома	Факт, який вже був предметом розгляду присяжних, не може переглядатися вдруге будь-яким судом США
Восьма	Не будуть вимагатися великі застави, стягуватися високі штрафи, застосовуватися жорстокі та надзвичайні покарання
Дев'ята	За людьми зберігаються інші права, не зазначені в даній Конституції
Десята	Права штатів, які не були передані Конституцією федеральному уряду, залишаються, відповідно, за штатами і народами

Вступ. Основні тенденції суспільно-політичного та економічного розвитку світу від кінця XVIII до 1914 р.

■ Основні зміни в Європі в другий період нової історії

Сфера життя	Особливості розвитку
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Промислова революція, яка розпочалася в Англії, поступово поширювалася Європою із заходу на схід • В умовах вільної конкуренції економічний розвиток був нестабільним: періоди економічного піднесення чергувалися з економічними кризами • Відбувалися структурні зміни в економіці: якщо раніше її основою було сільське господарство, то тепер на перше місце стала виходити промисловість • З'явилися нові галузі економіки: машинобудування, електроенергетика, хімічна та електротехнічна промисловість • Було винайдено нові види транспорту (залізничний і автомобільний), засоби зв'язку (телеграф і телефон) • Заміна ручної праці машинною, мускульної енергії людини і тварин — енергією, отриманою від спалювання вугілля і нафти, спричинили різке зростання продуктивності праці • Прискорилися темпи економічного розвитку. Проте вони були неоднаковими і суттєво відрізнялися у різних країнах Європи • Промислова революція мала великий вплив на розвиток торгівлі. Завершилося формування світового ринку • Чільне місце у світовій торгівлі посіли відносно дешеві фабрично-заводські товари, розраховані на масового споживача
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> • Промислова революція спричинила зміни в соціальній структурі суспільства. Провідне місце в ній посіли верстви населення, пов'язані з фабрично-заводською промисловістю — підприємці-власники і наймані працівники • Розгорнулася урбанізація — процес зростання міст і збільшення кількості міського населення • Важкі умови праці й соціальна незахищеність найманих робітників негативно впливали на стабільність суспільства. Боротьба робітників за свої права стала важливим фактором суспільного життя • Суспільство європейських країн набуло характеру індустріального • Руйнувалася традиційна станова система поділу суспільства. Місце людини в суспільстві визначалося тим, чого вона досягла завдяки власній заповзятливості
Політична	<ul style="list-style-type: none"> • Визначальний вплив на політичне життя держав континентальної Європи мала Французька революція кінця XVIII ст. • Політичний розвиток країн відбувався двома відмінними напрямками: шляхом реформ або шляхом революції • «Старий порядок», в основі якого було поєднання абсолютизму, станового устрою і різних форм залежності підданих від держави, відходив у минуле • Затверджувалася правова держава, заснована на принципах верховенства закону, політичних свобод та свободи підприємництва

Сфера життя	Особливості розвитку
Політична	<ul style="list-style-type: none"> • Відбувалося становлення основ демократії з виборністю органів влади, загальним виборчим правом, розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову • Виникли політичні партії, що об'єднували прихильників певних суспільних ідеалів, з метою здобуття влади законним шляхом через вибори • Сформувалися нові напрямки суспільно-політичної думки — лібералізм, консерватизм і соціалізм • XIX ст. стало добою виникнення націоналізму, прихильники якого вели боротьбу за досягнення національної незалежності й створення власних національних держав

■ Населення держав Європи та США в XIX ст., млн осіб

Держава	Рік	1800	1900
Німеччина		24,5	56,4
Велика Британія		10,5	37,0
Франція		26,9	39,0
Італія		17,2	32,5
Росія		37,0	125,6
США		5,3	76,2

■ Населення найбільших міст світу в XIX ст., тис. осіб

Місто	Рік	1800	1900
Лондон		856	4536
Нью-Йорк		79	3437
Париж		547	2714
Берлін		172	1890
Відень		231	1662
Санкт-Петербург		330	1265

Тема 1. Французька революція кінця XVIII ст.

ФРАНЦІЯ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ

■ Соціально-економічне та політичне становище Франції напередодні революції

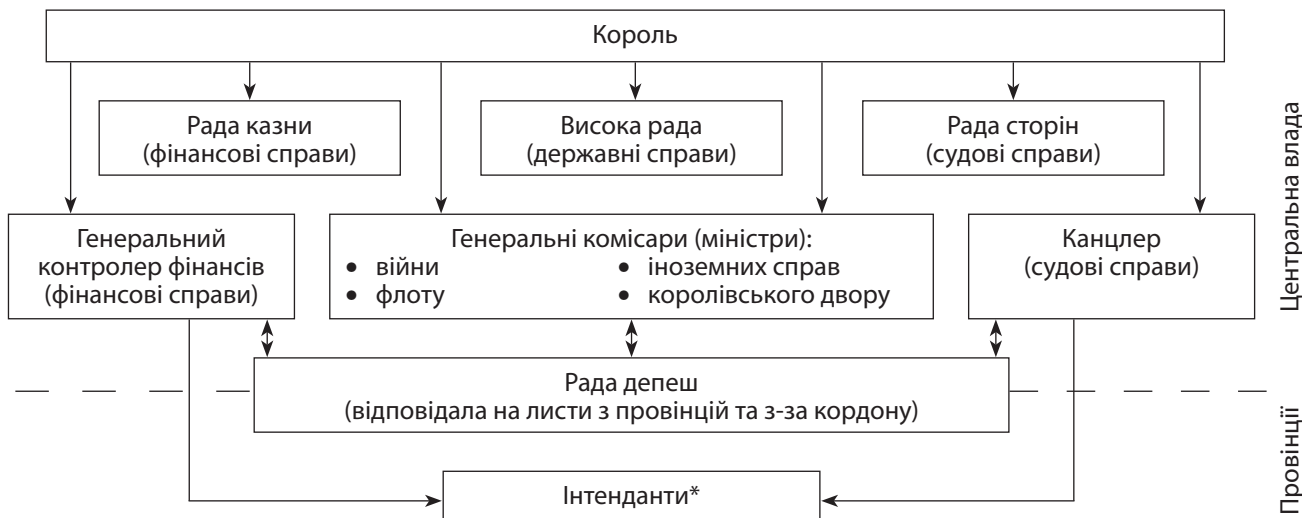
Сфера життя	Особливості розвитку
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • На початок 80-х рр. XVIII ст. Франція залишалася аграрною країною. У сільському господарстві зберігалися давні традиційні відносини • Переважна більшість селянства була особисто вільною, але земля, якою воно користувалося, належала сеньйорам. За неї селяни виконували численні грошові й натуральні повинності • Особиста свобода дозволяла селянам покращити своє становище, але збереження феодальних повинностей фактично робило це неможливим • Промислова революція в країні ще не відбулася. У Франції переважали примітивні домашні мануфактури. Машини застосовувалися рідко • У середині XVIII ст. в країні спостерігався підйом промислового виробництва. Зростала кількість централізованих мануфактур. Королівська влада сприяла їх діяльності • Активно розвивалася зовнішня торгівля. Великі прибутки давала торгівля з колоніями в Африці та Новому Світі • Розвитку внутрішньої торгівлі заважали митні кордони в середині країни, відсутність єдиною системи мір і вагів

Сфера життя	Особливості розвитку
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> Населення Франції становило близько 25 млн осіб, із яких 22 млн склали селяни, 130 тис. — духовенство і 140 тис. — дворянство Зберігався поділ суспільства на три стани: перший — духовенство, другий — дворянство, третій — усе інше населення. Перші два стани були привілейованими — не сплачували податків і володіли землею Дворянство і духовенство разом склали майже 1 % населення країни, але володіли 1/3 усіх земель Існуючий у Франції поділ на три стани фактично не відповідав дійсному становищу суспільства. У складі духовенства було вище, яке володіло величезними маєтками, і нижче духовенство, що тяжіло до третього стану. Відмінним було також становище заможного придворного дворянства і простого службового дворянства. У складі третього стану виокремилася міська і сільська буржуазія Серед французької буржуазії було чимало багатих людей, які давали позички королю і придворній знаті, але не мали ніяких політичних прав
Політична	<ul style="list-style-type: none"> У 80-х рр. XVIII ст. Франція, як і раніше, залишалася абсолютною монархією. Королем був Людовік XVI (1774—1793 рр.) Особливості державного і суспільного устрою дореволюційної Франції полягали у пануванні «старого порядку», в основі якого абсолютизм поєднувався зі становими привілеями духовенства і дворянства «Старий порядок» викликав незадоволення широких верств населення, перетворившись на головну перешкоду для розвитку Франції

Три стани французького суспільства

Привілейовані		Непривілейовані		
I стан	II стан	III стан		
Духовенство	Дворяни	Селяни	Ремісники	Буржуа
Були звільнені від сплати податків, мали політичні права		Сплачували всі податки, були позбавлені політичних прав		

Організація влади у Франції в XVIII ст.

*Інтенданти — посадові особи, які призначалися з центру до провінцій для виконання адміністративних, судово-поліційних, фінансових і військових функцій. Мали право вищого контролю над усіма установами своєї провінції.

■ Чим була викликана Французька революція кінця XVIII ст.?

Основні причини Французької революції

- Перетворення абсолютизму і підтримуваного ним «старого порядку» на головну перешкоду для розвитку країни
- Невідповідність існуючого поділу на стани, із їх правами і привілеями, реаліям соціально-економічного розвитку
- Пасивність державної влади та її нездатність впливати на ситуацію в умовах загострення економічної, соціальної і політичної кризи в країні у 80-х рр. XVIII ст.
- Банкрутство держави, нездатної розрахуватися за величезні борги без відмови від системи архаїчних привілеїв, заснованої на знатності й родових зв'язках

■ Суспільно-політичні погляди французьких просвітителів

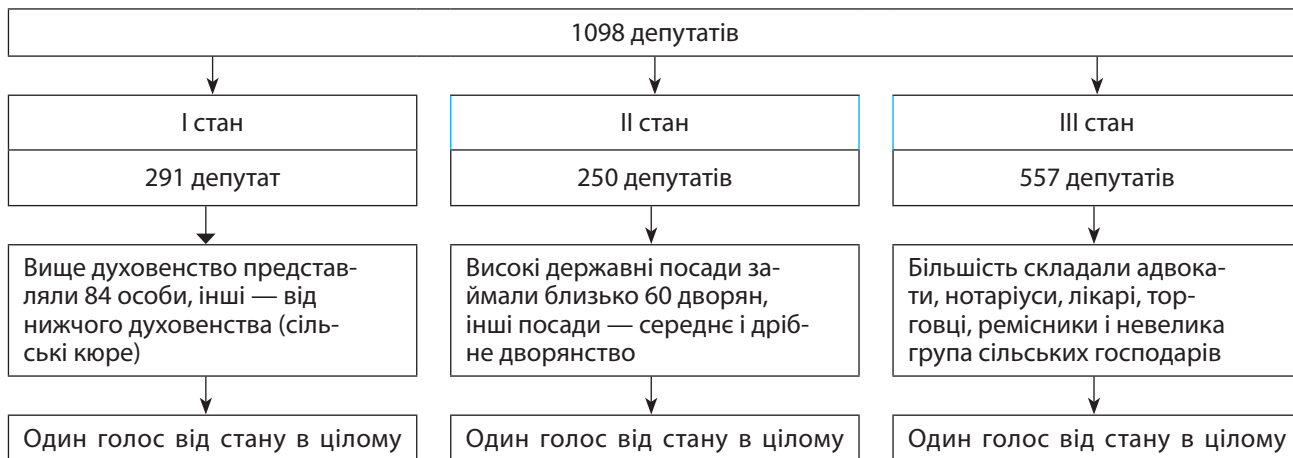
Просвітник, роки життя	Погляди		
	на державний устрій	на права людини і приватну власність	на релігію і католицьку церкву
Шарль Луї Монтеск'є (1689—1755)	Проти абсолютизму, за конституційну монархію і поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову	Свобода слова, преси, зборів, віротерпимість, рівність усіх перед законом, недоторканість приватної власності	Необхідність відокремлення церкви від держави
Вольтер (1694—1778)	Засудження абсолютизму, за освіченого монарха	Необхідність забезпечення свободи і рівності в правах, повага до приватної власності	Різка критика церкви. Необхідність збереження релігії для утримання народу в покорі
Дені Дідро (1713—1784)	Проти абсолютизму, за обмежену монархію	За усунення майнової нерівності, віротерпимість, недоторканість приватної власності та «економічну свободу»	Критика релігії і церкви, визнання існування Бога, необхідність створення нової «природної релігії»
Жан-Жак Руссо (1712—1778)	Засудження монархії, за демократичну республіку дрібних власників	За рівність усіх людей у правах, обмеження розмірів приватної власності	Несприйняття католицької церкви. Необхідність релігії як основи людської особистості

■ Склад Генеральних штатів (05.05.1789—17.06.1789)

Генеральні штати 1789 р. — вища станово-представницька дорадча установа Франції, скликана королем Людовіком XVI в умовах гострої політичної кризи в країні.

Із діяльністю Генеральних штатів пов'язані події початкового етапу Французької революції кінця XVIII ст.

Початок революції. Повалення монархії та встановлення республіки

■ Періодизація Французької революції кінця XVIII ст.

Дата	Період	Політичні сили, що перебували при владі
14.07.1789— 10.08.1792	Початок революції	Фейяни (фельяни) — політичне угруповання, яке представляло інтереси великої буржуазії. Назву отримало від колишнього монастиря ордену фейянів, де проходили засідання. Були прихильниками конституційної монархії
10.08.1792— 02.06.1793	Повалення монархії та встановлення республіки	Жирондисти — політичне угруповання, яке представляло інтереси поміркованих буржуа-республіканців. Назву отримали за департаментом Жиронда, звідки походила більшість діячів угруповання
02.06.1793— 27.07.1794	Якобінська диктатура	Якобінці — політичне угруповання радикальних революціонерів, які представляли інтереси середньої і дрібної буржуазії. Назву отримали за місцем своїх зібрань — бібліотеки монастиря Св. Якоба в Парижі
27.07.1794— 09.11.1799	Термідоріанський режим	Термідоріанці — учасники перевороту, у результаті якого було повалено якобінську диктатуру. Назву отримали за датою перевороту відповідно до нового революційного календаря — 9 термідора третього року республіки. Представляли «нових багатіїв», що виникли в роки революції

■ Основні події першого періоду Французької революції кінця XVIII ст.

Дата	Подія
14 липня 1789 р.	Штурм і захоплення повсталими парижанами фортеці-тюрми Бастилії. Початок революції
15 липня — серпень 1789 р.	Хвиля «муніципальних революцій» у провінціях, під час якої у Франції створювалися нові виборні органи місцевого самоврядування, руйнувалися в'язниці, створювалася національна гвардія

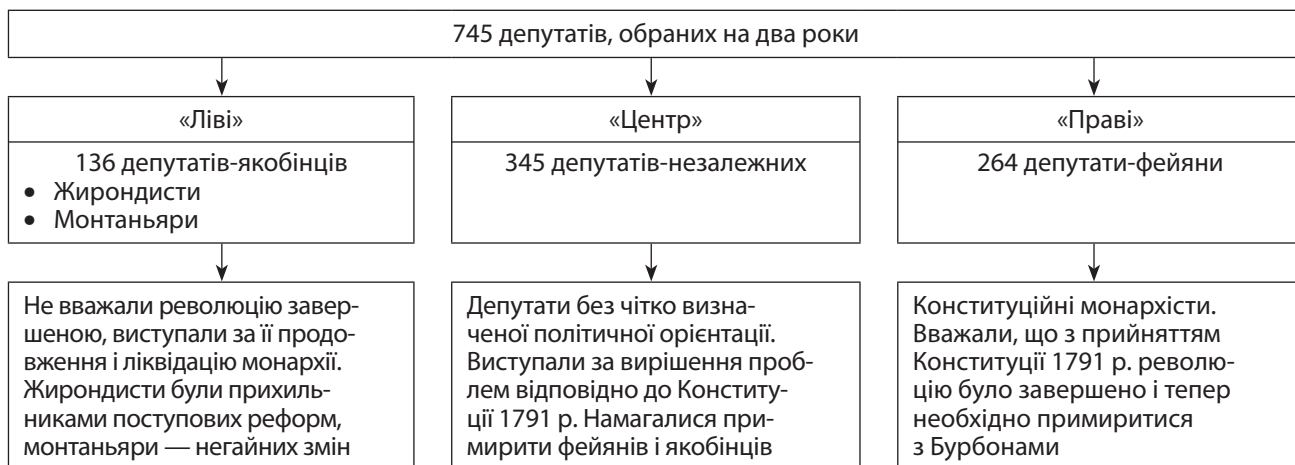
Дата	Подія
4 серпня 1789 р.	«Ніч чудес. Установчі збори на нічному засіданні виробили законопроект, який скасовував станові привілеї, феодалські права, церковну десятину, оголошував рівність усіх перед законом у сплаті податків і праві обіймати державні, військові та церковні посади
26 серпня 1789 р.	Прийняття Установчими зборами «Декларації прав людини і громадянина»
19 червня 1790 р.	Декрет Установчих зборів про скасування дворянських титулів і гербів та поділу на стани. Відтепер усі громадяни Франції мали лише імена і прізвища
22 червня 1791 р.	«Вареннська криза». Провал спроби короля Людовіка XVI втекти з сім'єю до австрійських Нідерландів. Утікачів було затримано в місті Варенні
17 липня 1791 р.	Розстріл масової маніфестації на Марсовому полі, яка вимагала зречення влади Людовіком XVI
27 серпня 1791 р.	Пільніцька декларація Австрії та Пруссії про спільну боротьбу проти революційної Франції
3 вересня 1791 р.	Прийняття Конституції Установчими зборами. Франція стала конституційною монархією
1 жовтня 1791 р.	Початок роботи Законодавчих зборів
20 квітня 1792 р.	Законодавчі збори оголосили війну Австрії. Початок революційних війн Франції з коаліціями європейських держав
11 липня 1792 р.	Законодавчі збори, після вступу Пруссії у війну проти Франції, звернулися до всього населення країни із закликом «Вітчизна в небезпеці!»

■ Конституція 1791 р.

Основні положення і особливості

- Закріплювала форму правління — конституційну монархію
- Вища законодавча влада належала однопалатним Законодавчим зборам, які обиралися шляхом двоступеневих виборів на два роки
- Виконавча влада надавалася королю та міністрам, яких він призначав. Міністри були відповідальними лише перед королем
- Судова влада надавалася суддям, які обиралися народом на певний термін
- Депутатам надавалося право недоторканості: їх неможна було притягнути до кримінальної відповідальності та суду за думки або дії, висловлені або здійснені ними під час виконання своїх обов'язків
- Король не мав права розпускати Законодавчі збори, але за допомогою «права вето» міг затримати введення в дію його рішень
- Король очолював збройні сили, здійснював загальне керівництво внутрішньою політикою і провадив зовнішню політику. Король міг діяти лише в межах законів, прийнятих Законодавчими зборами. Розпорядження короля набували чинності після підписання їх відповідним міністром
- Право обирати надавалося «активним» громадянам-чоловікам, віком від 25 років, які впродовж одного року жили у певній місцевості, не слугувати і сплачували пряий податок у розмірі платні за три робочі дні й більше. Депутатами могли бути обрані лише ті, хто мав земельну власність
- Скасовано всі внутрішні митниці й цехову систему
- Ліквідовано поділ країни на провінції і запроваджено адміністративно-територіальний поділ на 83 департаменти

■ Склад Законодавчих зборів (01.10.1791—20.09.1792)

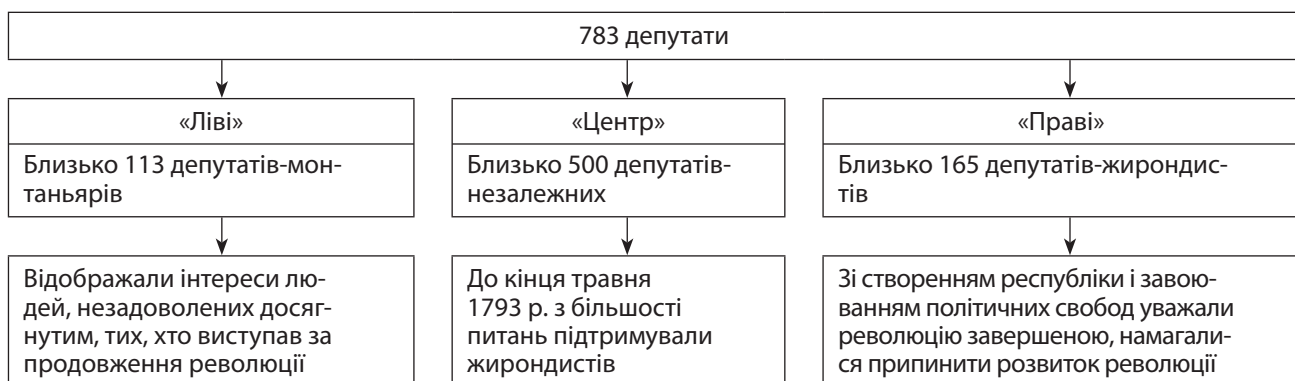

■ Основні події другого періоду Французької революції кінця XVIII ст.

Дата	Подія
10 серпня 1792 р.	Повстання в Парижі й захоплення королівського палацу. Під тиском повстанців Законодавчі збори прийняли рішення про позбавлення влади короля і скликання Національного конвенту (зібрання) — нового вищого органу влади, який повинен був переглянути положення Конституції
20 вересня 1792 р.	Битва при Вальмі. Французька революційна армія отримала свою першу перемогу
21 вересня 1792 р.	Початок роботи Національного Конвенту. На першому ж засіданні Францію було проголошено республікою
21 січня 1793 р.	За вироком Національного Конвенту Людовіка XVI було страчено
Весна 1793 р.	Австрійські війська перейшли в наступ і завдали поразки французькій армії
10 березня 1793 р.	Початок роялістського контрреволюційного повстання у Вандеї

■ Склад Національного Конвенту (20.09.1792—26.10.1795)

Національний Конвент — вищий законодавчий і виконавчий орган Першої французької республіки.

■ Коаліції держав проти революційної і наполеонівської Франції

Коаліція	Період існування	Держави-учасники	Головні битви	Міста укладення договорів
Перша	1792—1797 рр.	Австрія, Пруссія, Англія, Голландія, Іспанія, Португалія, Неаполітанське королівство, Сардинія, Папська держава	Вальмі (20.09.1792), Нервінде (18.03.1793), Лоді (10.05.1796)	Базель (05.03.1795), Кампоформіо (17.10.1797)
Друга	1798—1801 рр.	Англія, Австрія, Росія, Туреччина, Неаполітанське королівство, Португалія	Біля пірамід (21.07.1798), Абукір (01.08.1798), Маренго (14.06.1800), Гогенлінден (03.12.1800)	Люневіль (09.02.1801), Ам'єн (27.03.1802)
Третя	1805 р.	Англія, Австрія, Росія, Неаполітанське королівство, Швеція	Ульм (20.10.1805), Трафальгар (21.10.1805), Аустерліц (02.12.1805)	Шенбрун (12.12.1805), Пресбург (26.12.1805)
Четверта	1806—1807 рр.	Англія, Пруссія, Росія, Саксонія	Ієна та Ауерштед (14.10.1806), Прейсшайлау (07—08.02.1807), Фрідланд (14.06.1807)	Позен (грудень 1806), Тільзіт (07—08.07.1807)
П'ята	1809 р.	Англія, Австрія	Ашперн (22.05.1809), Ваграм (05.07.1809)	Шенбурн (14.10.1809)
Шоста	1813—1814 рр.	Росія, Англія, Пруссія, Швеція, Австрія, Іспанія, Португалія	Лейпциг (16—19.10.1813), вступ союзників до Парижа (31.03.1814)	Париж (30.05.1814)
Сьома	1815 р.	Росія, Англія, Пруссія, Швеція, Австрія, Іспанія, Португалія, Голландія	Толентіно (03.05.1815), Ліньї (15.06.1815), Ватерлоо (18.06.1815)	Відень (09.06.1815), Париж (20.11.1815)

ЯКОБІНСЬКА ДИКТАТУРА

■ Основні події третього періоду Французької революції кінця XVIII ст.

Дата	Подія
2 червня 1793 р.	У результаті перемоги повстанців у Парижі влада у Франції перейшла до якобінців
24 червня 1793 р.	Прийняття нової Конституції, яка закріпила проголошення Франції республікою
27 липня 1793 р.	Комітет суспільного порятунку очолив Максиміліан Робесп'єр
17 вересня 1793 р.	Конвент прийняв закон про «підозрілих». За ним дозволялося заарештовувати й утримувати у в'язниці тих, кого вважали «підозрілими»
5 квітня 1794 р.	Страта поміркованих якобінців — Дантона, Демулена та їх однодумців
26 липня 1794 р.	Французька армія одержала вирішальну перемогу над австрійцями в битві при Флерюсе (Бельгія). Того ж дня Робесп'єр виступив у Конвенті та пообіцяв викрити нових учасників змови проти республіки

■ Організація влади у Франції за часів якобінської диктатури

■ Конституція 1793 р.

Основні положення і особливості

- Закріплення республіканської форми правління
- Запровадження загального виборчого права для всіх чоловіків: вибори стають прямими, поділ на «активних» та «пасивних» громадян ліквідується, вік виборців було знижено з 25 до 21 року
- Законодавча влада стала належати Законодавчим зборам, які обираються на один рік
- Виконавча влада належала Виконавчому комітету із 24 осіб, які обиралися Законодавчими зборами з кандидатів, представлених зборами департаментів
- Проекти законів, які приймають Законодавчі збори, набувають сили, якщо протягом 40 днів після оприлюднення їх не опротестують десять плюс один зборів департаментів
- Рівність усіх перед законом, свобода слова, совісті, право на опір гнобленню і повстанню у разі, «коли уряд порушує права народу», права на працю, освіту та соціальне забезпечення

■ Основні заходи політики якобінців за часів якобінської диктатури

Сфера життя	Зміни, що відбулися в державі
Соціально-економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Вступ у дію Конституції 1793 р. відкладено у зв'язку з ускладненням внутрішнього і зовнішнього становища • 03.06.1793 р. Декрет Конвенту про продаж земель емігрантів із торгів • 10.06.1793 р. Декрет про обов'язкове повернення селянам усіх захоплених сеньйорами громадських земель • 17.07.1793 р. Декрет про безоплатне скасування всіх феодалних повинностей • 27.07.1793 р. Декрет про запровадження смертної кари за спекуляцію продуктами • 05.09.1793 р. Прийняття Конвентом рішення про створення «революційної армії» для виконання «революційних законів і заходів суспільного порятунку, декретованих Конвентом», для боротьби зі спекулянтами і сприяння постачанню продуктів до Парижа • 17.09.1793 р. Прийняття закону про «підозрілих» • 29.09.1793 р. Конвент оголосив про запровадження максимуму (найвищої ціни товару) на зерно, борошно, сіль та мило і встановлення максимуму заробітної плати
Армія	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснено «амальгаму»: поєднання старих лінійних частин із менш дисциплінованими і навченими полками добровольців • У результаті очищення командного складу армії з усіх посад усунуто дворян • 23.07.1793 р. Згідно з Декретом Конвенту, церквам дозволялося мати лише один дзвін на парафію: усі інші забиралися в переплавку на гармати

Сфера життя	Зміни, що відбулися в державі
Армія	<ul style="list-style-type: none"> • 27.07.1793 р. Конвент запровадив смертну кару для дезертирів і мародерів • 23.08.1793 р. Вийшов закон про масовий набір до армії. Чисельний склад армії зріс із 470 тис. осіб — у серпні 1793 р. до 1 млн 26 тис. осіб — у вересні 1794 р. • 04.12.1793 р. Декрет Конвенту про видобуток селітри «революційними методами». Ця справа оголошувалася революційним і патріотичним обов'язком громадян, вони повинні були викопувати землю, яка містила селітру, у своїх погребях і передавати її на виготовлення пороху «для знищення тиранів»
Релігія і церква	<ul style="list-style-type: none"> • Осінь 1793 р. Францією пройшла хвиля так званої «дехристиянізації»: закривалися католицькі та інші храми, священників змушували зрікатися сану • 05.10.1793 р. Декрет Конвенту про запровадження «революційного календаря», за яким неділі та всі церковні свята скасовувалися • Листопад 1793 р. Активно запроваджується «культ Розуму», а церкви перетворюються на «храми Розуму» • 06.12.1793 р. Конвент у зв'язку зі зростанням незадоволення селян прийняв Декрет про свободу культів

ТЕРМІДОРІАНСЬКИЙ РЕЖИМ

■ Основні події четвертого періоду Французької революції кінця XVIII ст.

Дата	Подія
27 липня 1794 р.	Переворот 9 термідора II року республіки. Повалення Якобінської диктатури
28 липня 1794 р.	Страта М. Робесп'єра і його найближчих прибічників
Листопад 1794 р.	Розгром і закриття Якобінського клубу в Парижі та його відділень в інших містах
8 грудня 1794 р.	До Конвенту повернуто усунутих якобінцями правих депутатів і жирондистів
24 грудня 1794 р.	Скасовано закони про максимум і боротьбу зі спекуляцією
Весна 1795 р.	Францію охопив голод. Якобінці, що вціліли після розгрому, двічі піднімали парижан на повстання (1 квітня та 20 травня) під гаслом: «Хліба і Конституції 1793 р.». Обидва повстання були жорстко придушені військами, а сотні учасників — страчено
22 серпня 1795 р.	Конвент прийняв нову Конституцію III року республіки
4 жовтня 1795 р.	Повстання роялістів у Парижі. Було придушене урядовими військами, очолюваними генералом Бонапартом
26 жовтня 1795 р.	Національний Конвент припинив свою діяльність і передав владу Директорії, Раді П'ятисот і Раді старійшин, створеним відповідно до Конституції третього року республіки
1796—1797 рр.	Італійський похід Бонапарта
1798—1799 рр.	Єгипетський похід Бонапарта
9 листопада 1799 р.	Державний переворот 18 брюмера, здійснений Наполеоном Бонапартом. Закінчення революції і встановлення консульства

■ Конституція III року республіки (1795 р.)

Основні положення і особливості

- Збереження республіканської форми правління
- Скасування загального виборчого права. Повернення до двоступеневої системи виборів 1791 р. з відновленням майнового цензу і наданням виборчого права лише платникам податків
- Законодавча влада надавалася Законодавчому корпусу, поділеному на дві палати: Раду п'ятисот і Раду старійшин (250 депутатів). Рада п'ятисот готувала проекти законів, а Рада старійшин їх затверджувала
- Виконавча влада доручалася Директорії, що складалася з п'яти осіб. Кожного року один з її членів за жеребкуванням, яке проводила Рада старійшин, замінювався на одного з 10 кандидатів, запропонованих Радою п'ятисот. Директорія призначала шість міністрів і комісарів у департаменти і муніципалітети. Вони несли відповідальність лише перед нею
- Директорія не мала впливу на законодавчість, не могла розпускати чи відкладати засідання палат Законодавчого корпусу, депутати якого, у свою чергу, не мали права бути міністрами або членами Директорії
- Директорія не мала права втручатися у місцеве виборне управління та усувати з посад його членів
- Проголошувалося, що «рівність полягає у тому, що закон однаковий для всіх», закріплювалися всі антифеодальні завоювання революції, емігрантам заборонялося повертатися на батьківщину, а конфісковане в них майно «не підлягало поверненню як надбання республіки»

■ Організація влади у Франції за часів термідоріанського режиму (26.10.1795—09.11.1799)

Підсумки та історичне значення Французької революції кінця XVIII ст.

Загальна характеристика

- Французька революція кінця XVIII ст. стала найбільшим соціальним переворотом Нового часу
- Революція у Франції мала величезний вплив не лише на свою країну, а й на Європу загалом. Започатковані нею соціальні потрясіння багато в чому визначали європейську історію XIX ст.
- У результаті революції у Франції було ліквідовано «старий порядок» — зруйновано абсолютизм, залишки феодальних відносин у сільському господарстві й становий поділ суспільства
- Завдяки Французькій революції сформувався уявлення про націю як носія державної влади, що має право самостійно вирішувати свою долю. Це сприяло пробудженню національно-визвольної боротьби бездержавних народів Європи і виникненню напрямку суспільно-політичної думки — націоналізму
- Французька революція проголосила невід'ємні права людини і громадянина, започаткувала формування правової держави і громадянського суспільства
- Французькі революціонери не зупинилися на перебудові своєї країни відповідно до своїх ідеалів: вони також прагнули звільнити всю Європу від тиранії монархів. Під час революційних війн гасло «Свобода, Рівність, Братерство!» здобуло чимало прихильників серед народів інших європейських держав
- Революція дала також досить жорсткі уроки. Зокрема, вона унаочнила небезпеку терору і перетворення його на універсальний засіб розв'язання суспільних проблем
- У результаті революції у Франції встановилася республіканська форма правління. Попри постійну боротьбу за владу, у країні поступово затверджувалося верховенство представницьких органів влади. Із часом парламентська демократія Франції здобула перемогу, а держава стала гарантом незворотності політичних, соціальних та економічних перетворень

Тема 2. Правління Наполеона Бонапарта. Перша імперія у Франції

Консульство та імперія

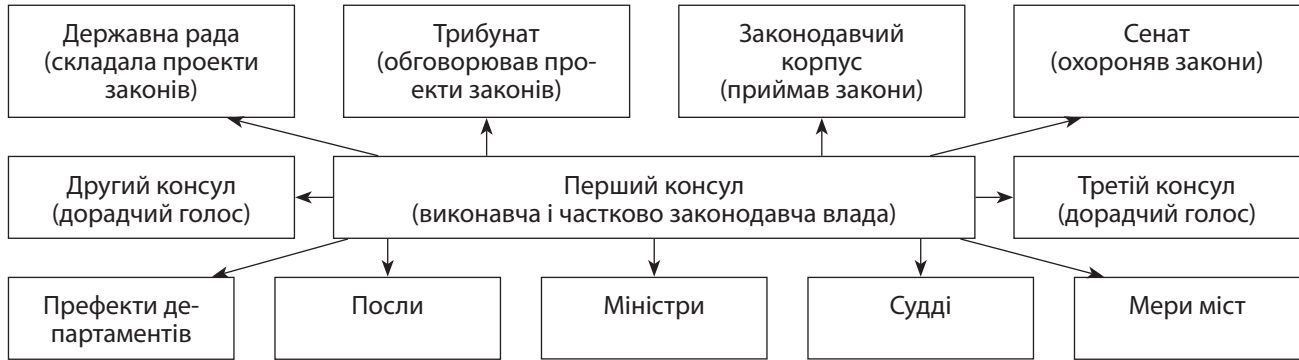
Конституція 22 фрімера VIII року республіки (13.12.1799 р.)

Основні положення і особливості

- Збереження республіканської форми правління
- Повернення загального виборчого права для чоловіків
- Запровадження багатоступеневої виборчої системи: виборці обирали комунальних нотаблів, які зі свого складу делегували десяту частину до департаментських нотаблів, а останні направляли десяту частину в національні нотаблі, із яких призначалися члени законодавчих органів та посадові особи центрального управління
- Законодавча влада поділялася між Державною радою, Трибунатом, Законодавчим корпусом і Сенатом
- Конституція оголошувала «громадянина Бонапарта» першим консулом на десять років
- Виконавчою владою був наділений перший консул. Він мав право оприлюднювати закони, призначати або усувати з посад двох інших консулів, членів Державної ради, послів, префектів департаментів, мерів міст, суддів, усіх адміністративних чиновників. Перший консул вирішував також усі військові та зовнішньополітичні справи, а його розпорядження мали силу законів
- Членів Трибунату і Законодавчого корпусу призначав Сенат, а сенатори обиралися самим Сенатом із трьох кандидатів, представлених першим консулом, Трибунатом і Законодавчим корпусом

■ Організація влади у Франції за часів Консульства (за Конституцією 1799 р.)

■ Розвиток Франції за часів Консульства

Сфера	Особливості розвитку
Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> В основі внутрішньополітичної програми Наполеона було створення твердої, вкрай централізованої влади, сприяння розвитку промисловості й сільського господарства, покращення фінансового стану, досягнення примирення з тими елементами старого суспільства, які згодні визнати зміни в післяреволюційній Франції 17.01.1800 р. Наполеон заборонив «на період війни» 60 політичних періодичних видань у Парижі. 13 видань, які лишилися, були підпорядковані міністру поліції з попередженням про закриття, якщо в них будуть критикувати соціально-політичний устрій, армію, інші державні тощо Поліція розгорнула відверте переслідування політичних противників режиму За законом «Про розподіл території і адміністрації» (1800 р.) було фактично відновлено суворо централізоване дореволюційне управління країною. Департаменти очолили префекти, округи, на які вони поділялися, — субпрефекти, а міста — мери, яких призначав уряд За реформою фінансової системи було засновано Французький банк і здійснено заходи щодо зміцнення нової грошової одиниці — франка 1801 р. за сприяння уряду було засновано Товариство підтримки національної промисловості. Уряд надавав вітчизняним підприємцям вигідні державні замовлення Було досягнуто перемир'я з католицькою церквою. За указом від 25 грудня 1799 р. всі церковні будівлі поверталися католицькій церкві. 15 липня 1801 р. було укладено конкордат (угоду) із Папою Пієм VII. Католицизм проголошувався «релігією більшості французів», а Наполеон отримував право призначати єпископів, яких потім затверджував Папа 1800 р. Наполеон переглянув списки емігрантів і дозволив більшості з них повернутися на батьківщину. У 1802 р. було оголошено загальну амністію всім емігрантам, крім ватажків роялістів У серпні 1802 р., після розгрому другої антифранцузької коаліції, у країні було проведено плебісцит, за результатами якого Наполеон був обраний першим консулом довічно 1802 р. Наполеон заснував почесний легіон, членом якого можна було стати за особливі заслуги перед Францією У серпні 1804 р. було прийнято Цивільний кодекс («Кодекс Наполеона»), норми якого залишаються основою сучасного цивільного права в Бельгії, Люксембургу і Домініканській республіці

Сфера	Особливості розвитку
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • В основі зовнішньополітичної програми Наполеона була боротьба з другою коаліцією, яка продовжувала воєнні дії проти Франції, намагання збільшити підвладні французам території і, використовуючи їх ресурси, знищити свого головного суперника — Англію • Війна з другою коаліцією завершилася блискучою перемогою французів • Влада Наполеона поширилася майже на всю Італію, на велику кількість німецьких держав, Бельгію та Голландію • 1803 р. Наполеон відновив війну з Англією і розпочав підготовку до вторгнення на Британські острови

Війни НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ФРАНЦІЇ

Наполеонівські війни — війни, які велися Францією та її союзниками в період Консульства (1799—1804) та під час існування імперії Наполеона I (1804—1814, 1815) проти коаліцій європейських держав. Наполеонівські війни хронологічно продовжують війни Французької революції кінця XVIII ст. Незважаючи на загарбницький характер, вони

сприяли поширенню в Європі революційних ідей і руйнуванню старих порядків. Ці війни велися в інтересах французької буржуазії, яка прагнула закріпити в Європі свою військово-політичну і торговельно-економічну перевагу, витіснивши англійців. Головними противниками Франції у наполеонівських війнах були Англія, Франція і Росія.

■ Наполеонівські війни в Європі в 1799—1815 рр.

Роки	Країни-противники Франції	Основний театр військових дій	Результати війни
1798—1801	Англія, Австрія, Неаполітанське королівство, Росія, Туреччина, Португалія	Італія, Швейцарія	Ам'єнський мирний договір з Англією. Заснування Гельветичної республіки (Швейцарія), Римської республіки. Розпад другої антифранцузької коаліції
1803—1807	Англія, Росія, Австрія, Неаполітанське королівство, Швеція, Пруссія, Саксонія	Австрія, Чехія, Пруссія, Португалія, мис Трафальгар	За Пресбургським миром Австрія визнала завоювання Франції. Заснування Італійського, Вестфальського і Голландського королівств, Рейнського союзу, Варшавського герцогства. Приєднання до Франції Генуї та П'ємонту і підпорядкування Неаполітанського королівства. Росія за Тильзитським миром стала союзником Франції
1808—1811	Іспанія, Австрія, Англія	Іспанія, Австрія	Приєднання до Франції Тоскани, Папських володінь, ілірійських провінцій, Голландії, районів Бремена і Гамбурга
1812	Росія	Правобережна Україна, Росія	Розгром «Великої армії» Наполеона I
1813—1814	Росія, Англія, Пруссія, Швеція, Австрія, Іспанія, Португалія	Німеччина, Франція	Поразка французької армії. Зречення Наполеона і ліквідація Першої імперії у Франції. Реставрація правління Бурбонів у Франції

Роки	Країни-противники Франції	Основний театр військових дій	Результати війни
1815	Англія, Росія, Пруссія, Швеція, Австрія, Іспанія, Португалія, Голландія	Бельгія	Друга реставрація правління Бурбонів у Франції після розгрому Наполеона

■ Причини краху наполеонівської імперії

Основні причини	
<ul style="list-style-type: none"> • Погіршення стану фінансів, сільського господарства, промисловості й торгівлі у результаті обмежень, пов'язаних із запровадженням Континентальної блокади • Зростання у французькому суспільстві втоми і незадоволення від безперервних війн і рекрутських наборів • Ускладнення стосунків із завойованими Наполеоном країнами внаслідок накладання контрибуцій і необхідності постачання солдат до французької армії 	<ul style="list-style-type: none"> • Завзяте й нестримне прагнення Наполеона встановити повний контроль над усією Європою • Нищівна поразка, яку одержала «Велика армія» під час походу Наполеона I проти Росії

■ Загальні принципи перебудови післявоєнної Європи, прийняті на Віденському конгресі (01.11.1814—09.06.1815)

Віденські принципи перебудови Європи	
<ul style="list-style-type: none"> • Створення бар'єру навколо Франції, який у разі виникнення ускладнень дозволив би її ізолювати • Надання країнам-учасникам антифранцузьких коаліцій компенсацій за участь у боротьбі з Наполеоном • Легітимність (законність) відновлення кордонів держав та їх політичного устрою станом на 1792 р. 	<ul style="list-style-type: none"> • Створення в Європі системи політичної рівноваги, за якої сила однієї держави врівноважується іншими, що не дозволяє їй установити своє верховенство

■ Основні рішення Віденського конгресу

Рішення Віденського конгресу були сформульовані в «Заключному акті», підписаному Австрією, Англією, Пруссією, Росією, Франці-

єю та Швейцарією 9 червня 1815 р. Упродовж наступних років до них приєдналися ще 33 європейські держави.

Що передбачав «Заключний акт» Віденського конгресу	
<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення влади Бурбонів у Франції, Іспанії та Неаполітанському королівстві • Повернення Франції до її дореволюційних кордонів (без утрати власних територій) і сплата нею контрибуції у розмірі 700 млн франків • Створення Швейцарської конфедерації із 19 кантонів, яка отримувала стратегічно важливі альпійські перевали і проголошувала вічний нейтралітет 	<ul style="list-style-type: none"> • Збереження політичної роздробленості Італії. Австрія відновлювала свою владу над Ломбардією та отримувала Венецію. Зміцнення Сардинського королівства, до складу якого було включено Савойю, Ніццу і територію Генуезької республіки. Відновлювалися Папська держава і Неаполітанське королівство

Що передбачав «Заключний акт» Віденського конгресу

- Бельгія і Люксембург приєднувалися до Голландії
- Укрупнення німецьких держав. Замість трьох з половиною сотень державних утворень Священної римської імперії, які існували до наполеонівських війн, залишалися лише 38: Австрійська імперія, п'ять королівств (найбільше — Пруссія), 28 князівств і 4 вільних міста. Разом вони склали Німецький союз, яким керував спільний сейм
- Росія отримувала колишнє Варшавське герцогство і зберігала приєднані раніше Фінляндію та Бессарабію. Вона повертала Австрії Тернопільщину, яку їй подарував Наполеон у 1809 р., а від австрійського імператора отримувала інші українські землі — Холмщину і Підляшшя
- Англія закріпила за собою частину колишніх французьких і голландських колоній — острови Мальту і Цейлон, Капську колонію на півдні Африки і здобула контроль над Іонічними островами в Середземному морі. За наполяганням Англії союзникам було передано весь французький військовий флот
- Швеція отримала територію Норвегії
- Данії було передано Шлезвіг і Гольштейн
- Пруссія отримала Північну Саксонію, лівий берег Рейну, більшу частину Вестфалії, шведську Померанію та острів Рюген

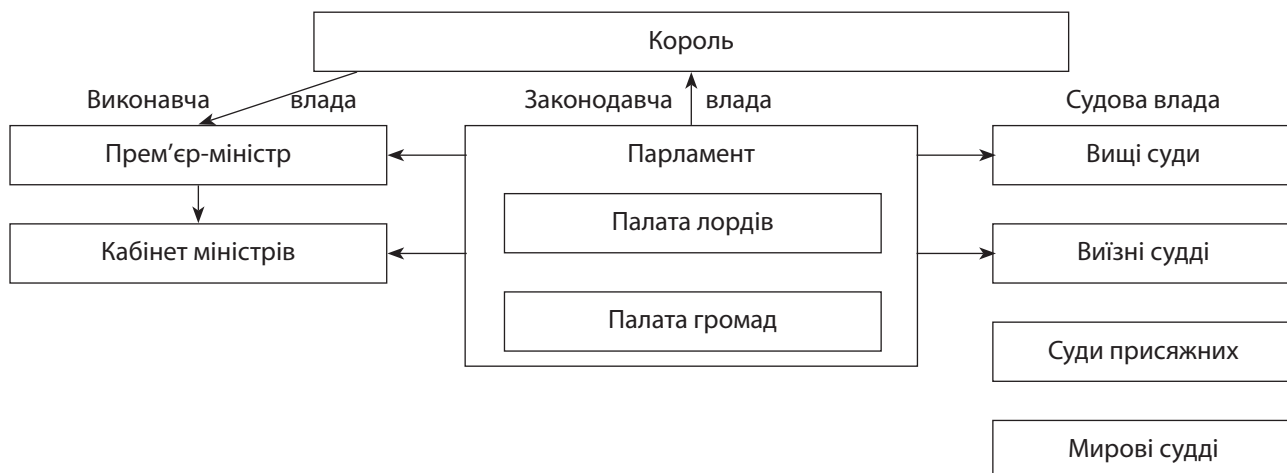
Тема 3. Країни Європи в 1815—1847 рр.

Англія

■ Державний устрій Великої Британії

Об'єднане королівство Великої Британії утворилося внаслідок об'єднання Англії із Шотландією (1707 р.) та Ірландією (1808 р.). За формою державного правління це була спадкова обмежена монархія.

У державному устрої Великої Британії було реалізовано визначальні принципи демократії: розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також незалежність судової від інших гілок влади.

Розподіл влади в політичній системі Великої Британії

Гілка влади	Місце в політичній системі країни
Законодавча	<ul style="list-style-type: none"> Законодавча влада належала парламенту, що складався з верхньої палати лордів (перів) і нижньої палати громад. Двопалатна структура парламенту відображала становий поділ англійського суспільства. До першого стану належала вища знать, яка мала спадкове перство, котре завжди передавалося старшому сину. Кожен пер мав титул лорда. Духовними лордами були архієпископи та єпископи. До другого стану належали громади, нижче дворянство і звичайні громадяни Палата лордів у XIX ст. складалася з 459 перів. Місця в ній успадковувалися. Вона затверджувала проекти законів, прийняті нижньою палатою. Уважалося, що палата лордів може приймати рішення, якщо є присутніми три її члени, включно з лорд-канцлером Палата громад у XIX ст. складалася з 670 депутатів. Із них 284 депутати обиралися від міщан із річним прибутком понад 300 фунтів стерлінгів, 377 — від вільних утримувачів землі у графствах із прибутком понад 600 фунтів стерлінгів на рік і 9 — від університетів. Рішення палати вважалися законними за наявності 40 депутатів Загальне виборче право в країні було відсутнє. Унаслідок існування високого майнового цензу в 1830 р. з усього населення країни, яке дорівнювало майже 24 млн осіб, право голосу мали лише 478 тис. осіб
Виконавча	<ul style="list-style-type: none"> Першоджерелом і формальним втіленням будь-якої урядової влади був король. Однак його влада обмежувалася: у сфері законодавства — згодою парламенту, у сфері управління — діяльністю міністрів, на призначення яких вирішальний вплив мав парламент, а у вирішенні суперечливих правових питань — вироками незалежних судів За королем визнавалася вища виконавча влада, право оголошення війни й укладання миру, помилування, схвалення або несхвалення законів та ін. Виконавчу владу з королем поділяв уряд (кабінет міністрів), який формувала партія, що перемогла на виборах до палати громад. Її лідер ставав прем'єр-міністром. У країні діяли дві політичні партії, що сформувалися наприкінці XVII ст. — торі та вігі
Судова	<ul style="list-style-type: none"> Судова влада належала судам різних інстанцій Цивільні та кримінальні справи розглядалися судами присяжних Судді призначалися парламентом довічно і могли бути усунуті з посад лише за рішенням обох його палат

Економічний розвиток Англії в 1815—1847 рр.

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> Після завершення наполеонівських війн Англію вразила економічна криза 1815—1816 рр. Ситуацію ускладнювало й те, що майже 300 тис. демобілізованих солдат і матросів поповнили ряди безробітних У 1825, 1836, 1847 рр. відбувалися економічні спади, пов'язані з перенасиченням ринку товарами У 30—40-х рр. XIX ст. в Англії завершилася промислова революція. Англія посіла перше місце у світі за рівнем розвитку промисловості: у 1840 р. вироблялося 45 % світової промислової продукції 	<ul style="list-style-type: none"> Провідною галуззю англійської промисловості була текстильна, де працювало майже 200 тис. робітників. Швидко розвивалася важка та вугільна промисловість. У 1834 р. виробництво заліза досягло 700 тис. тонн Сформувалися нові промислові райони: металургії — Бірмінгем і Шеффілд, вугільної промисловості — Уельс, бавовняної промисловості — Ланкашир і Йоркшир У результаті завершення промислової революції Англія перетворилася з аграрної країни на промислову. У 1841 р. селяни складали лише 21 % населення країни. Провідні місця у соціальній структурі посідали представники промислово-фінансових кіл і фабрично-заводські робітники

■ Політика урядів торі в 1815—1830 рр.

Назви «торі» та «віги» закріпилися за представниками цих партій під час запеклих парламентських дискусій 1680—1681 рр. Це були лайливі прізвиська, якими обмінювалися, сперечаючись, опоненти. Представників «партії країни» на-

зивали вігами (від шотландського — злочинець), а «партії двору» — торі (від ірландського — грабіжник). Протягом 1783—1830 рр. англійський уряд безперервно очолювали торі.

Рік	Подія
1815	Запровадження хлібних законів, які забороняли ввезення хлібу до Англії, якщо ціна на зерно в країні знижувалася до 80 шиллінгів за квартал (291 літр)
1817	Тимчасове скасування закону про недоторканість особи Тимчасове припинення кабінетом міністрів дії хлібних законів унаслідок масових протестів
1819	Ухвалення кабінетом міністрів шести постанов, які дозволяли здійснювати арешти та обшуки з метою вилучення зброї, забороняли мітинги і збори, у яких брали участь понад 50 осіб
1824	Скасування кабінетом міністрів заборони на створення тред-юніонів і ототожнення страйків із кримінальними злочинами
1825	Прийняття закону про робітничі коаліції (об'єднання), за яким чинити тиск на підприємців із метою поліпшення умов праці за допомогою страйків заборонялося
1829	Прийняття закону про зрівняння у правах послідовників усіх релігійних конфесій, відповідно до якого право обиратися до парламенту отримали католики

■ Політика урядів вігів у 1830—1841 рр.

Рік	Подія
1832	Прийняття закону про парламентську реформу, який змінював порядок обрання депутатів до палати громад
1833	Прийняття закону про знищення рабства в англійських колоніях і скасування привілеїв Ост-Індської компанії Прийняття фабричного закону, який уперше встановлював обмеження тривалості робочого дня для дітей на текстильних фабриках
1834	Прийняття закону про бідних, за яким скасовувався податок із підприємців на утримання бідних, ліквідувалася допомога церковних громад незаможним верствам населення і створювалися робітні будинки
1835	Прийняття закону про муніципальну реформу, за яким право участі у виборах органів міського самоврядування надавалося всім платникам податків

■ Парламентська реформа 1832 р.

Характеристика	Зміст
Передумови здійснення	<ul style="list-style-type: none"> Зростання кількості проявів відкритого незадоволення англійців пануванням аристократії (мітинги, протести) Усвідомлення політиками, що за існуючої виборчої системи «Ми самі женемо до революції тих, кого усуваємо від влади»

Характеристика	Зміст
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> «Гнилі містечка» позбавлялися 143 депутатських мандатів, які надавалися промисловим містам, густонаселеним сільським районам, Шотландії та Ірландії У графствах виборче право надавалося власникам будинків і орендарям з прибутком, не меншим за 10 фунтів стерлінгів на рік
Результати	<ul style="list-style-type: none"> Представництво в палаті громад парламенту отримали ті райони, які раніше його не мали Кількість виборців унаслідок зниження виборчого цензу зросла із 478 до 814 тис. осіб
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Започаткувала політичний компроміс між земельною аристократією і представниками фінансово-промислових кіл, які у результаті реформи отримали можливість більше впливати на політичне життя країни

■ Чартистський рух в Англії

Чартизм (від англ. — хартія) — борчу і соціальну реформи, який розпочався у Великій Британії з 1836 р. перший масовий народний рух за ви-

Характеристика	Зміст
Причини виникнення	<ul style="list-style-type: none"> Промислові кризи 1825 і 1836 рр. та спричинене ними зростання безробіття в 1825—1830 і 1836—1840 рр. Обурення прийнятим парламентом Законом про бідних (1834) і запровадженими за ним робітними домами Поширення ідей про необхідність запровадження загального виборчого права для реалізації економічних інтересів народу
Мета	<ul style="list-style-type: none"> Здійснення «радикальної реформи» палати громад, іншими словами, правильного і повного представництва всього народу Великої Британії та Ірландії
Вимоги	<ul style="list-style-type: none"> Рівне представництво. Країна повинна бути поділена на 200 округів із приблизно рівною кількістю населення. Кожен округ обирає до парламенту одного депутата Загальне виборче право для всіх чоловіків, віком від 21 року Щорічні вибори всіх депутатів парламенту Скасування майнового цензу для виборців Таємне голосування на виборах Платня для депутатів із державної скарбниці
Засоби досягнення мети	<ul style="list-style-type: none"> Виключно мирні й конституційні засоби, наприклад публічні мітинги, влаштовані з метою обговорення недоліків існуючої системи, визначення засобів їх подолання і прийняття відповідних петицій для надання їх до парламенту
Напрямки	<p>Ліві («фізична сила»)</p> <ul style="list-style-type: none"> Лідери: О'Коннор, О'Брайєн, Стеффенс Боротьба за втілення Хартії усіма можливими, а інколи й незаконними засобами
	<p>Праві («моральна сила»)</p> <ul style="list-style-type: none"> Лідери: Атвуд, Ловетт Боротьба виключно моральними засобами впливу на парламент (мітинги, процесії, петиції). Необхідність союзу робітників із підприємцями

Характеристика	Зміст
Основні дії	<ul style="list-style-type: none"> • 1838 р. Прийняття «Народної хартії» — проекту нового закону про виборчу реформу • 1839 р. Подання до парламенту першої петиції про «Народну хартію» • 1842 р. Подання до парламенту другої петиції про «Народну хартію» • 1848 р. Подання до парламенту третьої петиції про «Народну хартію»
Результат чартистського руху	<ul style="list-style-type: none"> • Із 1848 р. розпочався занепад чартистського руху. Загалом рух завершився поразкою. Чимало колишніх чартистів у майбутньому стали активними радикальними політиками
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Боротьба чартистів сприяла формуванню основ громадянського суспільства у Великій Британії • Основні положення «Народної хартії» були втілені в життя в другій половині XIX ст. урядами лібералів і консерваторів

ФРАНЦІЯ

■ «Хартія 1814 року»

«Хартія 1814 року» — назва нової конституції, яку, за рішенням Віденського конгресу, надав французькому народу Людовік XVIII

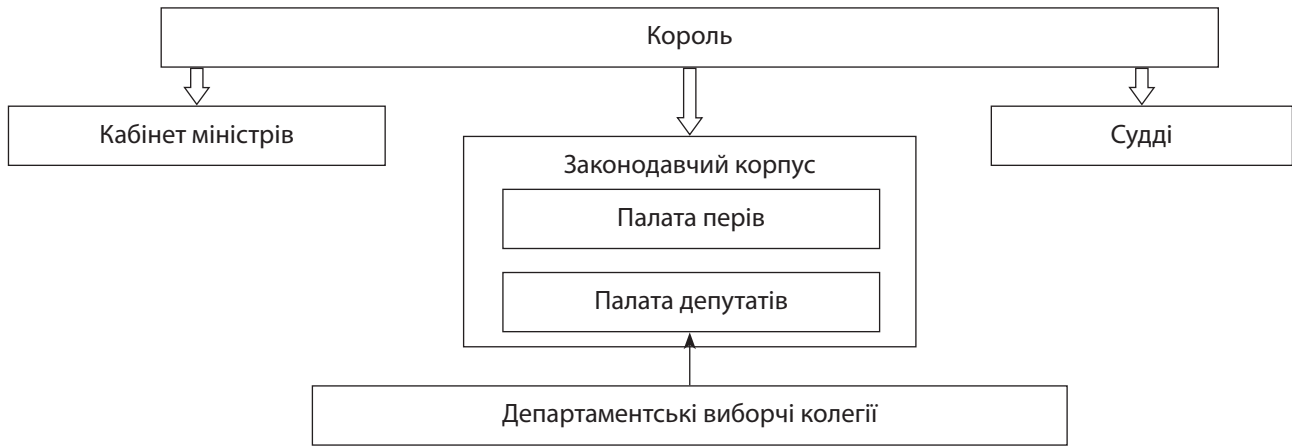
після реставрації в країні правління Бурбонів. Цей документ визначав політичний устрій Франції до 1830 року.

Основні положення і особливості

- Усі французи є рівними перед законом, вони однаково допускаються до цивільних та військових посад. Їхня особиста свобода однаково гарантована: ніхто не може бути підданий переслідуванню або затриманий інакше, ніж у передбачених законом випадках
- Кожен має право вільно сповідувати свою релігію. Але державною вважається католицька релігія
- Французи мають право оприлюднювати і друкувати свої думки, погоджені із законами, що передбачають покарання за зловживання цією свободою. Будь-які переслідування за думки, висловлені до реставрації, забороняються
- Король є верховним головою держави. Законодавча влада здійснюється спільно королем, палатою перів і палатою депутатів від департаментів
- Виконавчу владу здійснює кабінет міністрів, який призначається королем
- Право законодавчої ініціативи має король. Палати перів і депутатів можуть лише просити короля запропонувати закон і вказати, яким, на їх думку, повинен бути його зміст
- Право призначення перів Франції належить королю. Палата депутатів складається з депутатів, обраних виборчими колегіями в департаментах
- Жоден депутат не може входити до складу палати, якщо він не досяг 40-річного віку і не сплачує прямого податку в розмірі 1 тис. франків. Виборці, що обирають депутатів, не мають права голосу, якщо вони не досягли 30-річного віку і не сплачують прямого податку в розмірі 300 франків
- Старому дворянству повертаються його титули, а нове дворянство зберігає набуті

■ Організація влади у Франції за доби реставрації Бурбонів (1814—1830 рр.)

← Призначалися королем

■ Липнева революція 1830 р. у Франції

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Спроби «короля емігрантів» Карла X відновити управління Францією методами «старого порядку» Порушення правлячими колами країни конституційних норм, утиски інтересів широких верств суспільства
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Виникнення політичної кризи у Франції, зростання конфронтаційних настроїв у суспільстві Нездатність ліберальної опозиції досягти компромісу з владою підштовхнула її до активних дій
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> Усунути від влади Карла X та його прибічників Поновити дію «Хартії 1814 року»
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> 27 липня 1830 р. Початок народного повстання в Парижі 28 липня 1830 р. Корінний перелом у ході повстання: на бік повстанців почали переходити урядові війська 29 липня 1830 р. Повстанці захопили королівський палац Тюїльрі. Карл X зрікся престолу
Результати	<ul style="list-style-type: none"> Крах політичного курсу ультрароялістів і повалення монархії Бурбонів у Франції Встановлення у Франції конституційної монархії, орієнтованої на інтереси торговельно-фінансової і, частково, промислової буржуазії
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Засвідчила безперспективність спроб поновити у Франції «старий порядок» Створила умови для подальшого розвитку Франції шляхом буржуазного прогресу

■ «Хартія 1830 року»

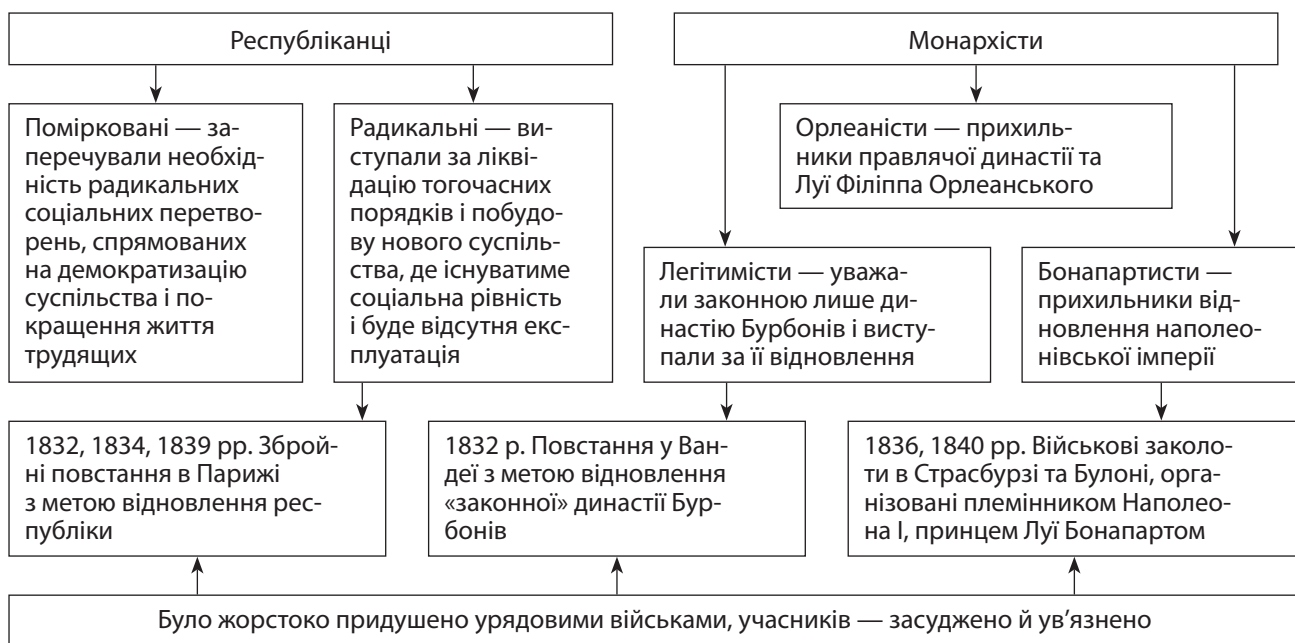
«Хартія 1830 року» — назва конституції Франції, прийнятої Законодавчим корпусом 07.08.1830 р.,

яка визначала політичний устрій країни періоду Липневої монархії.

Основні положення і особливості

- Проголошувався принцип народного суверенітету і скасовувалося божественне право королів на управління. Король правив на запрошення народу
- Зберігалися органи законодавчої і виконавчої влади, які існували за «Хартією 1814 року», та порядок їх формування
- Майновий ценз для виборців знижувався до 200 франків, а вік — до 25 років (у результаті цього кількість виборців у Франції збільшилася вдвічі та стала дорівнювати 200 тис. осіб — із 31 млн усього населення країни)
- Правом законодавчої ініціативи наділялися обидві палати Законодавчого корпусу, а королю надавалося право накладати «вето». Король позбавлявся права видавати ордонанси
- Католицизм перестав уважатися державною релігією. Заборонялося відновлення цензури, гарантувалася свобода друку. Відновлювалася Національна гвардія
- Заборонялися надзвичайні суди. Усі злочини, включаючи політичні, розглядалися судами присяжних
- Коронацію нового монарха було замінено на складання ним присяги в присутності обох палат Законодавчого корпусу

Основні політичні напрямки періоду Липневої монархії у Франції

Економічний розвиток Франції в 1815—1847 рр.

Характерні риси

- Промислова революція, яка розпочалася наприкінці XVIII ст., набирала обертів. Обсяг промислового виробництва за 1815—1847 рр. збільшився на 60 %
- Франція посіла перше місце у світі з виробництва шовкових тканин, інтенсивно розвивалася вовняна і, особливо, бавовняна промисловість, яка зосереджувалася в Ельзасі та Нормандії і виробляла дешевий ситець для масового збуту. Париж став центром виробництва готового одягу і взуття. У 40-х рр. XIX ст. у Франції було збудовано першу в країні взуттєву фабрику
- У 1848 р. промислова революція у Франції фактично завершилася. Проте мануфактур було досить багато, особливо із виробництва предметів розкоші й галантерейних товарів, у виробництві яких країна посідала провідні місця
- Головну роль у французькій економіці продовжувало відігравати сільське господарство. Обсяг продукції сільського господарства з 1815 до 1850 р. збільшився на 50 %

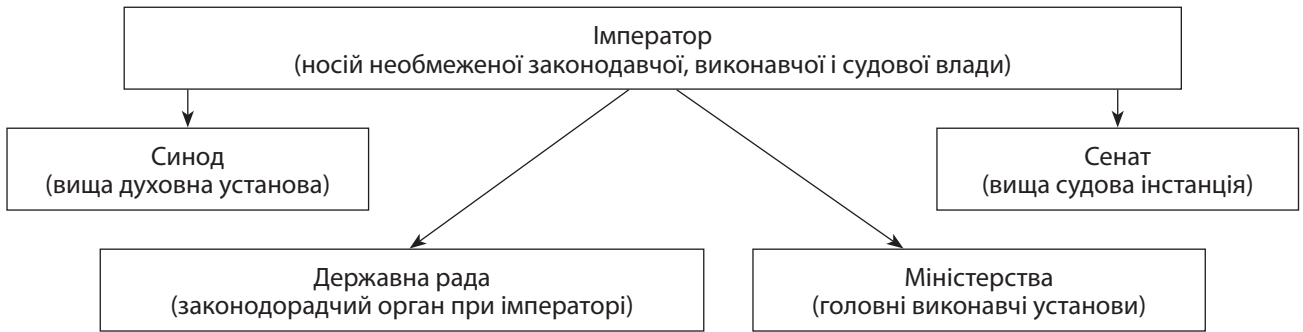
■ Особливості становища Російської імперії в першій половині XIX ст.

Характеристика	Зміст
Територія	<ul style="list-style-type: none"> • Напочатку XIX ст. Російська імперія була найбільшою за площею державою світу. Вона охоплювала величезні території у Східній Європі, Північній Азії (Сибір і Далекий Схід) та частині Північної Америки (Аляска), що простягалися від Балтики до Тихого океану та від Арктики до Північного Причорномор'я і Кавказу • До 60-х рр. XIX ст. територія імперії збільшилася з 16 до 18 млн км² за рахунок приєднання Фінляндії, Царства Польського, Бессарабії, Кавказу, Закавказзя, Казахстану, Приамур'я та Примор'я • На відміну від європейських колоніальних імперій, які склалися з метрополій і заморських володінь, Російська імперія мала єдину територію
Населення	<ul style="list-style-type: none"> • Населення імперії упродовж першої половини XIX ст. збільшилося із 37 до 69 млн осіб, переважно, завдяки приєднанню нових територій • Основна частина населення заселяла центральні та західні губернії, а на величезній території Сибіру жили лише близько 3 млн осіб • Середня тривалість життя становила 27,3 року (в Англії — 31,5 року). Це обумовлювали періодичні епідемії, висока дитяча смертність, нерозвиненість медичного обслуговування • За складом населення Російська імперія була багатонаціональною державою. Народи імперії сповідували всі світові релігії, але статус державної мало лише православ'я
Соціальна структура	<ul style="list-style-type: none"> • Російське суспільство за своєю структурою було фактично феодальним, із відповідним поділом на привілейовані й непривілейовані стани • Найчисленнішим станом було селянство — понад 30 млн осіб. Із них майже 20 млн селян були кріпосними. Вони вважалися «хрещеною власністю» дворян-поміщиків, яких на той час у країні було майже 600 тис. осіб
Політичний устрій	<ul style="list-style-type: none"> • У XIX ст. за політичним устроєм Російська імперія залишалася самодержавною (абсолютною) монархією • Російський імператор як носій вищої законодавчої, виконавчої і судової влади був необмеженим правителем, відповідальним лише перед Богом. Конституції та парламентських установ у країні не існувало

■ Становий поділ населення Росії першої половини XIX ст.

Привілейовані стани		Непривілейовані стани	
Дворянство	Духовенство	Селяни	Міщани
Купецтво	Козацтво		
Були звільнені від сплати податків і рекрутської повинності		Сплачували подушну подать і відбували рекрутську повинність	

■ Вищі органи влади Російської імперії

■ Економічний розвиток Росії у першій половині XIX ст.

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> У першій половині XIX ст. за рівнем економічного розвитку Російська імперія значно поступалася тогочасним провідним країнам Європи Промислова революція в країні розпочалася на межі 30—40-х рр. XIX ст. і розгорталася дуже повільно. Визначальну роль зберігала промисловість старого кріпосницького типу Перші фабрично-заводські підприємства нового типу виникли в 30-х рр. XIX ст. спочатку в текстильній, а потім у гірничо-видобувній промисловості Упродовж першої половини XIX ст. Росія залишалася аграрною країною. Характер розвитку сільського господарства визначався пануванням кріпосницьких відносин 	<ul style="list-style-type: none"> Розвиток сільського господарства відбувався переважно екстенсивним шляхом, на основі примітивної техніки; урожаї були низькими. Чимало господарств зберігали натуральний характер Російська зовнішня торгівля була спрямована на постачання сировини (зерно, льон, деревина, залізо) до Західної Європи і завезення звідти промислових товарів (машини, інструменти), предметів розкоші і так званих колоніальних товарів (чай, прянощі, кава)

■ Розвиток промислового виробництва в першій половині XIX ст.

Кількість промислових підприємств у Російській імперії		Зростання обсягів промислового виробництва в 1812—1856 рр.
1200 1830 р.	2800 1850 р.	Росія — у 2 рази Франція — у 5 разів Англія — у 50 разів

■ Суспільний рух у Росії у першій половині XIX ст.

Представники	Період	Ідейна основа поглядів
Декабристи	1816—1825 рр.	Ідеали Просвітництва, теорія «природного права людини і громадянина», сформульована в XVIII ст. французькими просвітниками
Студентські гуртки	Кінець 20 — початок 30-х рр. XIX ст.	
Західники і слов'янофіли	Із 1839 р.	Західноєвропейська, переважно німецька, класична філософія

Представники	Період	Ідейна основа поглядів
Гурток петрашевців	1845—1849 рр.	Західноєвропейські соціалістичні ідеї
«Російський (общинний) соціалізм» О. Герцена	Кінець 40 — початок 50-х рр. XIX ст.	

■ Основні напрямки суспільного руху Російської імперії у 30—40-х рр. XIX ст.

■ Суспільно-політичні погляди слов'янофілів і західників

Слов'янофіли	Західники
Підкреслювали самобутність шляху розвитку як російського, так і будь-якого іншого народу	Уважали, що світова цивілізація єдина і штучне відокремлення від неї будь-якого народу спричинить його занепад
Уважали, що «бездуховний» Захід умирає під ударами революцій, а Росія має власний, окремий від Заходу, шлях розвитку	Стверджували, що Росія і Захід мають спільне історичне коріння і шлях розвитку. Тому необхідно вивчати історію країн Заходу і орієнтуватися на неї
Головним завданням Росії вважали повернення до «старого природного стану»	Головним завданням Росії вважали її приєднання до європейського Заходу й утворення разом із ним спільної загальноєвропейської культурної сім'ї
Вбачали можливість уникнення Росією згубного шляху Заходу в її виключності, російській общині, православ'ї та морально-релігійних якостях народу	Вирішальне значення надавали не вірі, а розуму, у протиположності ідеї общини висували ідею вільної особистості, наполягали на самоцінності людської особистості як носія розуму

Слов'янофіли	Західники
Стверджували, що Петро I, запровадивши в Росії досягнення європейської економіки, науки і культури, порушив її природний шлях розвитку	Звеличували роль Петра I в російській історії, схвалювали здійснені ним за європейськими зразками перетворення в країні
Політичний ідеал убачали в допетровській монархії, за якої царі правили, спираючись на підтримку народу, періодично збираючи Земські собори	Політичним ідеалом вважали конституційну монархію західноєвропейського зразка, з обмеженням влади монарха парламентом, гарантіями свободи слова, друку, недоторканості особи і гласності суду
Засуджували порушення прав і свобод людини, кріпосництво і самодержавство в тому вигляді, у якому воно існувало. Виступали за негайне скасування кріпосного права шляхом реформ, здійснених владою. Реформи повинні мати поміркований характер, щоб уникнути революції	Опозиційно ставилися до урядової політики, виступали за ліквідацію кріпосного права зверху. Вважали, що влада повинна змінити російську дійсність шляхом реформ, спираючись на підтримку передової громадськості. Вірили в можливість мирного реформування країни
Не визнавали Росію та її культуру відсталими	Вважали Росію відсталою країною

Тема 4. Революції 1848—1849 рр. у Європі

У 1848—1849 рр. Європу охопила революційна буря. Розпочалася вона в лютому 1848 р. у Франції і дуже швидко поширилася на Австрійську імперію, німецькі та італійські держави. Ця «весна народів», як називали її сучасники, поєднувала

боротьбу різних соціальних верств проти залишків «старого порядку», боротьбу за демократизацію політичного устрою, виступи робітників проти підприємців, об'єднанчі та визвольні національні рухи.

■ Революція 1848 р. у Франції

Характеристика	Особливості прояву
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Різде погіршення становища в країні в результаті економічної кризи 1847 р. Посилення опозиції королівській владі та вимога здійснення ліберальних реформ
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Прагнення робітників законодавчо закріпити право на працю Ігнорування владою вимог опозиції щодо нової виборчої реформи
Привід	<ul style="list-style-type: none"> 22 лютого 1848 р. Заборона урядом проведення бенкету з вимогами запровадження у Франції реформи виборчої системи
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> 23 лютого 1848 р. Початок повстання у Парижі 24 лютого 1848 р. Зречення королем Луї-Філіппом престолу та його втеча 25 лютого 1848 р. Проголошення Другої республіки у Франції і формування Тимчасового уряду. Успіх революції
Результати	<ul style="list-style-type: none"> Повалення Липневої монархії Проголошення Другої республіки

Конституція Другої республіки

Основні положення і особливості

- Запровадження республіканської форми правління
- Впровадження принципу єдності та неподільності республіки, загальної свободи, рівності та братерства
- Обов'язок держави надавати громадянам освіту і допомагати безробітним
- Законодавча влада надавалася Національним зборам, а виконавча — президенту республіки
- Кабінету міністрів як колективного органу виконавчої влади не існувало. Діяльністю окремих міністрів керував президент, а відповідальність вони несли перед Національними зборами
- Президент республіки обирався на чотири роки і не міг бути переобраний на другий термін. Його розпорядження набували сили лише після затвердження їх відповідним міністром. У випадку відкладення засідань або розпуску Національних зборів президентом — останній позбавлявся посади
- Уведення загального виборчого права для всіх чоловіків, віком від 21 року. Депутатами могли бути громадяни, які досягли 25 років. За свою діяльність депутати отримували платню

Конституція Другої імперії

Основні положення і особливості

- Відбувалося фактичне відновлення монархічної форми правління в країні
- Законодавча влада поділялася між Державною радою, яка мала право законодавчої ініціативи, Законодавчим корпусом, що затверджував закони, і Сенатом, який наглядав за дотриманням Конституції і відповідністю законів її принципам
- Уся повнота виконавчої влади надавалася президенту. Він керував діяльністю міністрів, які відповідали лише перед ним
- Президент був головнокомандуючим збройними силами, мав право оголошувати війну й укладати мир, призначати на всі державні посади, видавати декрети з питань виконання законів, укладати союзні й торговельні угоди тощо
- Загальне виборче право поширювалося на всіх чоловіків, віком від 21 року
- Виборці обирали депутатів Законодавчого корпусу, а президент призначав членів Державної ради і Сенату
- Зміни до Конституції могли вноситися лише за згоди президента

Основні події революції 1848—1849 рр. в Німеччині

Дата	Подія
1—5 березня 1848 р.	У Бадені, Вюртемберзі, Баварії, Саксонії та інших німецьких державах відбулися виступи й маніфестації з вимогами скликання загальнонімецького парламенту. Початок революції
13—18 березня 1848 р.	Відбулися бурхливі демонстрації, зіткнення з поліцією і вуличні бої в Берліні
18 травня 1848 р.	У Франкфурті-на-Майні розпочав роботу перший загальноімперський парламент із метою вироблення конституції об'єднаної Німеччини
28 березня 1849 р.	Франкфуртський парламент схвалив загальнонімецьку конституцію і вирішив запропонувати імперську корону прусському королю Фрідріху-Вільгельму IV
28 квітня 1849 р.	Пруський король відхилив конституцію об'єднаної Німеччини і відмовився прийняти імперську корону
Травень-червень 1849 р.	У Південно-Західній Німеччині відбулися демонстрації та повстання з вимогами схвалити імперську конституцію
18 червня 1849 р.	Вюртемберзький король силою розігнав Франкфуртський парламент. Поразка революції

■ Основні події революції 1848—1849 рр. в Австрії

Дата	Подія
13 березня 1848 р.	Повстання у Відні. Початок революції
25 квітня 1848 р.	Австрійський імператор Фердинанд I «подарував» своїм підданам Конституцію
15—26 травня 1848 р.	У Відні пройшли революційні виступи. Імператор та уряд утекли зі столиці. Імператор надав повсталим письмове запевнення про запровадження загально-го виборчого права
12—17 червня 1848 р.	Повстання у Празі. Було придушене урядовими військами
10 липня 1848 р.	Почав роботу австрійський конституційний рейхстаг
6 жовтня — 1 листопада 1848 р.	Повстання у Відні. Урядові війська взяли місто штурмом і придушили повстання
7 березня 1849 р.	Новий імператор Франц Йосиф розпустив рейхстаг і призупинив дію Конституції. Поразка революції

■ Основні події революції 1848—1849 рр. в Угорщині

Дата	Подія
3 березня 1848 р.	Нижня палата угорського сейму, за пропозицією Лайоша Кошута, звернулася до імператора Фердинанда I з проханням надати Угорщині право самоврядування і Конституцію
15 березня 1848 р.	У Пешті відбулася маніфестація демократичної інтелігенції з вимогами надати угорцям громадянські свободи
Вересень 1848 р.	Австрійські війська розпочали воєнні дії проти Угорщини
Січень 1849 р.	Австрійські війська захопили столицю Угорщини
Березень 1849 р.	Унаслідок успішного контрнаступу угорської армії австрійці були змушені залишити країну
14 квітня 1849 р.	Угорський сейм проголосив Угорщину незалежною республікою і позбавив Габсбургів угорської корони
Початок червня 1849 р.	Російська армія, на прохання австрійського імператора, розпочала інтервенцію до Угорщини
13 серпня 1849 р.	Капітуляція угорської армії. Революція завершилася поразкою

■ Основні події революції 1848—1849 рр. в Італії

Дата	Подія
12 січня 1848 р.	Народне повстання у Палермо на острові Сицилія. Початок революції в Італії
Лютий—березень 1848 р.	В усіх італійських державах, за виключенням Ломбардії та Венеції, було запроваджено конституції і сформовано нові уряди з поміркованих лібералів

Дата	Подія
18 березня 1848 р.	Початок антиавстрійського повстання у Мілані, яке потім поширилося на Венецію
26 березня — 25 липня 1848 р.	Перша італо-австрійська війна за незалежність, яку розпочав п'ємонтський король Карл-Альберт
5 листопада 1848 р.	Повстання в Римі. Папа Римський Пій IX був змушений пообіцяти повстанцям скликати установчі збори
9 лютого 1849 р.	Установчі збори позбавили Папу Римського світської влади і проголосили заснування Римської республіки
12 березня — 22 березня 1849 р.	Друга італо-австрійська війна за незалежність, яку вів п'ємонтський король Карл-Альберт
3 липня 1849 р.	У Римі Установчі збори затвердили Конституцію Римської республіки — найдемократичнішу з усіх конституцій італійського «рисорджименто». Увечері місто було окуповане французькими військами
22 серпня 1849 р.	Венеція, оточена австрійськими військами, капітулювала. Остаточна поразка італійської революції

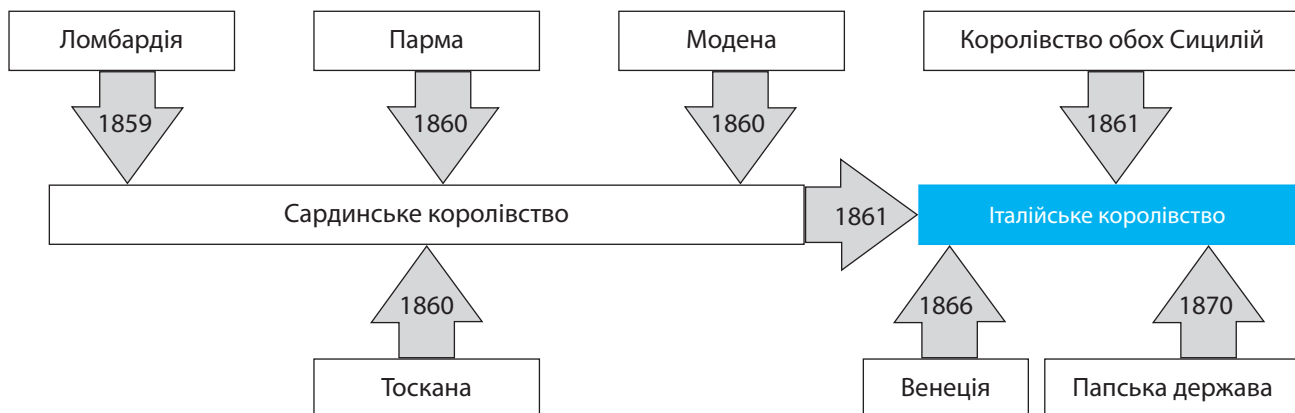
Тема 5. Утворення національних держав в Італії та Німеччині

■ Об'єднання Італії

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Поширення в Європі поглядів на націю як носія і першоджерело державного суверенітету Закріплення політичної роздробленості Італії країнами — засновницями Віденської системи міжнародних відносин
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Пробудження національної свідомості італійців і розгортання національно-визвольного руху Перетворення політичної роздробленості на головну перешкоду для економічного розвитку Італії
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> Звільнити північно-східну частину Італії від австрійського панування Створити власну національну незалежну державу
Основні етапи боротьби за об'єднання Італії	<ul style="list-style-type: none"> 20—30-ті рр. XIX ст. Розгортання революційної боротьби. Революції і повстання відбулися в Неаполі, П'ємонті, Пармі, Модені та Папській державі. Були придушені завдяки австрійській інтервенції 1839—1847 рр. Активізація діяльності поміркованих лібералів, які закликали до об'єднання Італії зверху, без революцій, шляхом реформ і за згодою монархів 1848—1849 рр. Революції в італійських державах. Зазнали поразки через австрійську інтервенцію і зраду італійських монархів 1850—1861 рр. Набуття Сардинським королівством, яке стало найміцнішим серед італійських держав, ролі центру боротьби за об'єднання Італії
Результати	<ul style="list-style-type: none"> 1861 р. Створення Італійського королівства 1870 р. Об'єднання країни завершилося приєднанням Риму до Італійського королівства

Характеристика	Зміст
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Поява на політичній карті Європи національної держави італійського народу • Створення сприятливих умов для розвитку італійського народу в межах власної держави

■ Основні етапи об'єднання Італії

■ Об'єднання Німеччини

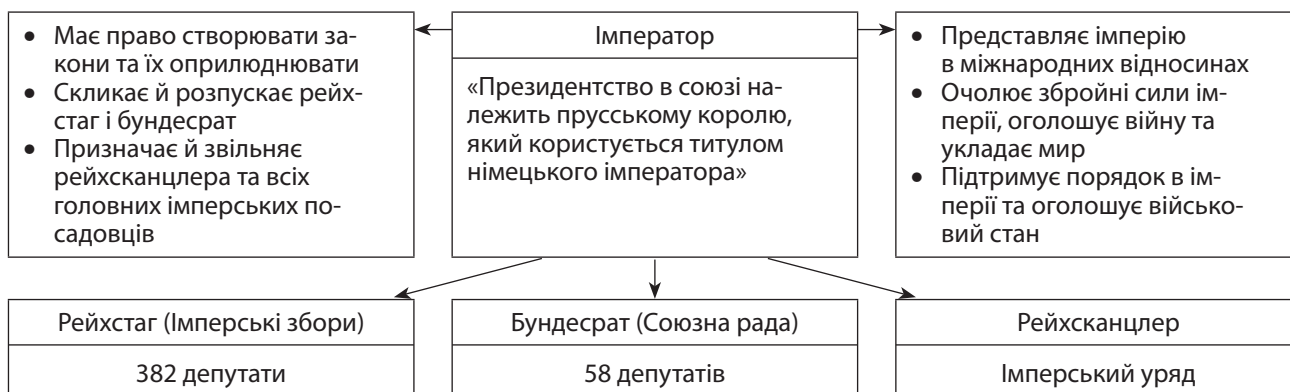
Характеристика	Зміст	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • У Європі набула поширення ідея про необхідність здобуття національної незалежності й створення національних держав бездержавними народами • За результатами Віденського конгресу питання об'єднання Німеччини в єдину державу залишилося невирішеним 	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Поява серед різних верств населення прихильників реалізації національної ідеї і створення національної німецької держави • Невідкладна потреба досягнення економічної та політичної єдності для подальшого розвитку Німеччини 	
Концепції об'єднання	Великонімецька	Малонімецька
	<ul style="list-style-type: none"> • Передбачала утворення Великої Німеччини, що мала включати Австрійську імперію 	<ul style="list-style-type: none"> • Виключала Австрію зі складу Німеччини і виступала за об'єднання німецьких земель навколо Пруссії
Основні етапи боротьби за об'єднання Німеччини	<ul style="list-style-type: none"> • 1800—1830 рр. Оформлення німецької національної ідеї в працях німецьких мислителів (Фіхте, Гердер, Гегель). Виникнення в студентському середовищі перших націоналістичних молодіжних організацій • 30—40-і рр. XIX ст. Поширення німецької національної ідеї серед широких верств населення Німеччини • 1848—1849 рр. Революції в німецьких державах. Завершилися поразкою. Об'єднання Німеччини парламентським шляхом, через волевиявлення німців, виявилось неможливим • 50-ті рр. XIX ст. Боротьба між Пруссією та Австрією за право об'єднати німецькі держави під своєю зверхністю. Завершилася перемогою Пруссії • 1862—1871 рр. Об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю», здійснене пруським канцлером Отто фон Бісмарком 	

Характеристика	Зміст
Результат	<ul style="list-style-type: none"> 18 січня 1871 р. Проголошення створення Німецької імперії. Завершення об'єднання Німеччини
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Об'єднана Німеччина стала однією з найміцніших і найвпливовіших країн Європи У результаті завершення об'єднання з'явилася Німецька імперія, яка стала новим центром сил у Європі

■ Організація вищих органів влади Німецької імперії

За Конституцією, прийнятою 16 квітня 1871 р., законодавча влада в Німецькій імперії надавалася Рейхстагу (імперським зборам), який обирався терміном на п'ять років на підставі загального виборчого права для чоловіків, віком від 25 років. Бундесрат (Союзна рада) складався з представників 25 німецьких держав, кількість міст яких залежала

від густоти населення. Пруссія мала 17 з 58 місць. Союзній раді належала як законодавча, так і виконавча влада. Керував її роботою рейхсканцлер. Він був головною особою виконавчої влади, як голова уряду відповідав за його діяльність перед рейхстагом, бундесратом та імператором.

Тема 6. Англія в 50—60-х рр. XIX ст.

■ Економічний розвиток Великої Британії в 50—60-х рр. XIX ст.

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> Високі й стабільні темпи розвитку промислового виробництва й торгівлі Традиційні галузі легкої промисловості — сукнярська і текстильна — повністю перейшли на машинне виробництво Англія здобула світове визнання як «майстерня світу», «світовий перевізник» і «світовий банкір» 	<ul style="list-style-type: none"> Бурхливий розвиток залізничного транспорту, який набув значення основного засобу пересування в країні Англія посіла панівне становище на світовому ринку, а англійський фунт стерлінгів здобув міжнародне визнання і став головним засобом розрахунку між країнами світу

Характерні риси

- У сільському господарстві землевласники почали активно застосовувати техніку з метою скорочення витрат на оплату праці найманих робітників
- Англійське сільське господарство, незважаючи на збільшення посівних площ і обсягів продукції, було нездатне задовольнити потреби промисловості в сировині, а міське населення — у продуктах харчування
- Велику роль у забезпеченні Англії сировиною і продуктами харчування відігравали заморські колоніальні володіння

■ Показники економічного розвитку Великої Британії в 1850—1870 рр.

Показник	Роки	1850	1870
Кількість бавовняних фабрик, млн		1,932	2,483
Кількість механічних веретен на цих фабриках, млн шт.		—	30
Кількість працюючих на цих фабриках, тис. осіб		3300	450
Кількість вовняних фабрик, млн		1,998	2,579

Показник	Роки	1854	1865
Видобуток вугілля, млн т		61	93
Довжина залізниць, миль		8000	12 000

Роки	Було завезено товарів до Англії, млн фунтів стерлінгів	Було вивезено товарів з Англії, млн фунтів стерлінгів	
		Британського виробництва	Колоніального виробництва
1856—1860	183	124	25
1861—1865	248	144	46
1866—1870	293	188	47

■ Внутрішньополітичний розвиток Великої Британії в 50—60-х рр. XIX ст.

Особливості

- У 1846—1866 рр. уряд Великої Британії очолювали ліберали, а в 1866—1868 рр. — консерватори
- Провал чартистського руху обумовив активізацію боротьби робітників за свої права через тред-юніони (профспілки)
- У 1865 р. представники більшості галузевих профспілок об'єдналися в Національну лігу реформ, котра вимагала здійснення нової виборчої реформи
- Уряд консерваторів у 1867 р. ініціював прийняття парламентом нового Біллю про виборчу реформу
- За часів правління королеви Вікторії відбувається зменшення політичної ролі монархії в житті держави. Монархія набула лише ролі символу британської державності

■ Друга парламентська реформа 1867 р.

Характеристика	Зміст
Передумови здійснення	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення робітничого руху в Англії на самостійну політичну силу. Вимога проведення нової виборчої реформи була однією з головних в англійських робітників • Обидві англійські політичні партії — ліберали і консерватори — розраховували отримати голоси робітників у випадку включення їх до складу виборців і пропонували проекти нової реформи
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідовано 46 «гнилих містечок» і відповідно збільшено представництво великих промислових міст • Суттєво знижено майновий ценз для виборців
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Додаткове представництво в парламенті отримали Манчестер, Ліверпуль, Бірмінгем, Лідс, Лондон та інші міста • Унаслідок зниження майнового цензу кількість виборців у країні зросла до 2,25 млн осіб
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Реформа сприяла подальшій демократизації політичного устрою країни. Право голосу здобула половина дорослого чоловічого населення, але загальне виборче право запроваджено не було • Реформа влаштувала, перш за все, нові промислові центри Великої Британії, де право голосу здобула переважна більшість кваліфікованих робітників, об'єднаних у тред-юніони

Тема 7. США в першій половині XIX ст. Громадянська війна (1861—1865)

■ Населення США в 1800—1860 рр.

Роки	Усього населення	Білі	Негри
1800	5 308 483	4 306 446	1 002 037
1820	9 633 822	7 802 166	1 771 656
1840	17 069 453	14 195 805	2 873 648
1860	31 443 321	26 991 491	4 441 830

■ Еміграція до США в 1820—1860 рр.

Роки	Кількість емігрантів, тис. осіб	Роки	Кількість емігрантів, тис. осіб
1820—1825	48	1841—1845	430
1826—1830	102	1846—1850	1 282
1831—1835	252	1851—1855	1 748
1836—1840	346	1856—1860	849

■ Основні риси розвитку США в першій половині XIX ст.

Сфера життя	Особливості розвитку
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> • На початку XIX ст. США мали вигляд ланцюжка штатів, який простягався на 2 тис. км уздовж Атлантичного узбережжя Північної Америки. Протягом 1803—1867 рр. територія США збільшилася в чотири рази • Населення США протягом 1800—1860 рр. збільшилося в шість разів. Високі темпи зростання кількості населення були обумовлені масовою імміграцією з Європи • Із XVII ст. до Північної Америки почали завозити негрів-рабів з Африки. На Півночі й Заході з 1787 р. рабство було заборонене. На Півдні воно зберігалось. Працю рабів використовували на плантаціях бавовника, цукрової тростини і тютюну • На середину XIX ст. рабство стало однією з національних проблем США, найгострішим питанням політичної боротьби в країні • Розгортання промислової революції спричинило суттєві зміни в соціальній структурі: сформувалися нові верстви — промислова буржуазія та наймані робітники • На середину XIX ст. в США працю рабів використовували майже 2,4 млн фермерів на Півночі та майже 400 тис. сімей плантаторів — на Півдні
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • У першому десятиріччі XIX ст. на Півночі та Сході країни розпочалася промислова революція. У 1808 р. у США працювали перші 18 бавовняних фабрик • Бурхливо розвивався транспорт. Від кінця 1810-х рр. у США почало швидко розвиватися річкове пароплавство. Було побудовано багато каналів, які об'єднали основні американські річки між собою та поєднали з узбережжям Атлантичного океану. Із 1838 р. розпочалися регулярні рейси пароплавів зі США до Європи • У 1830 р. було відкрито першу залізницю, довжиною в 64 км. У 40-х рр. залізнична мережа на Сході досягла 6,5 тис. км • Переважна більшість населення країни працювала в сільському господарстві. На Півночі та Сході переважали сімейні ферми, на Півдні — господарства плантаторів-рабовласників • Відбувалося активне освоєння нових земель на Заході: виникали фермерські господарства, з'являлися поселення, які з часом перетворювалися на великі міста. Захід був ринком збуту для промисловості Півночі та Сходу, а також джерелом сировини і продовольства
Політична	<ul style="list-style-type: none"> • Особливістю політичного життя цього періоду було формування двопартійності • Першими політичними партіями США стали федералісти (послідовники Олександра Гамільтона, які виступали за міцну федеральну владу, захищали інтереси торговельної і фінансової буржуазії та, частково, багатих плантаторів) і демократичні республіканці (прихильники Томаса Джефферсона, які виступали за зміцнення влади штатів; спиралися на підтримку фермерів та інших верств населення із середніми прибутками) • 1828 р. було створено Демократичну партію, яка існує у США і сьогодні. Новостворена партія не була прямим спадкоємцем демократичних республіканців, але дещо запозичила з їх програми (зокрема, вона також виступала за зміцнення влади штатів) • За часів президентства Джона Адамса (1825—1829) його прибічники утворили партію «національних республіканців», які згодом змінили назву на вігів. У 1852 р. партія вігів припинила своє існування • 1854 р. було створено Республіканську партію. До неї увійшла більшість колишніх вігів. Ця партія існує у США і сьогодні

■ Президенти Сполучених Штатів Америки в 1789—1877 рр.

Прізвище	Як отримав посаду	Рік вступу на посаду	Політична приналежність
Джордж Вашингтон	Обрано	1789	Федераліст
	Переобрано	1793	

Прізвище	Як отримав посаду	Рік вступу на посаду	Політична приналежність
Джон Адамс	Обрано	1797	Федераліст
Томас Джефферсон	Обрано	1801	Демократичний республіканець
	Переобрано	1805	
Джемс Медісон	Обрано	1809	Демократичний республіканець
	Переобрано	1813	
Джеймс Монро	Обрано	1817	Федераліст
	Переобрано	1821	
Джон Квінсі Адамс	Обрано	1825	Національний республіканець
Ендрю Джексон	Обрано	1829	Демократ
	Переобрано	1833	
Мартін ван Бурен	Обрано	1837	Демократ
Вільям Гаррісон	Обрано	1841	Національний республіканець
Джон Тейлер	Посів після смерті В. Гаррісона	1841	Національний республіканець
Джеймс Полк	Обрано	1845	Демократ
Закарі Тайлор	Обрано	1849	Національний республіканець
Міллард Філмор	Посів після смерті З. Тейлора	1850	Національний республіканець
Франклін Пірс	Обрано	1853	Демократ
Джеймс Буханан	Обрано	1857	Демократ
Авраам Лінкольн	Обрано	1861	Республіканець
	Переобрано	1865	
Ендрю Джонсон	Посів унаслідок вбивства А. Лінкольна	1865	Республіканець
Улісс Грант	Обрано	1869	Республіканець
	Переобрано	1873	

■ Територіальні зміни у США в 1803—1867 рр.

Назва території	Країна, якій належала	Площа, км ²	Рік приєднання	Яким чином було приєднано
Луїзіана	Франція	2 575 000	1803	Придбана за 15 млн доларів
Західна Флорида	Іспанія	40 000	1813	Придбана
Колонія Ред-Рівер	Велика Британія	50 000	1818	Віддана британцями
Східна Флорида	Іспанія	153 500	1819	Придбана за 5 млн доларів
Північний Мен	Велика Британія	28 500	1842	Відданий британцями
Техас	Мексика	710 550	1845	Загарбаний американцями
Орегон	Велика Британія	520 000	1846	Відданий британцями

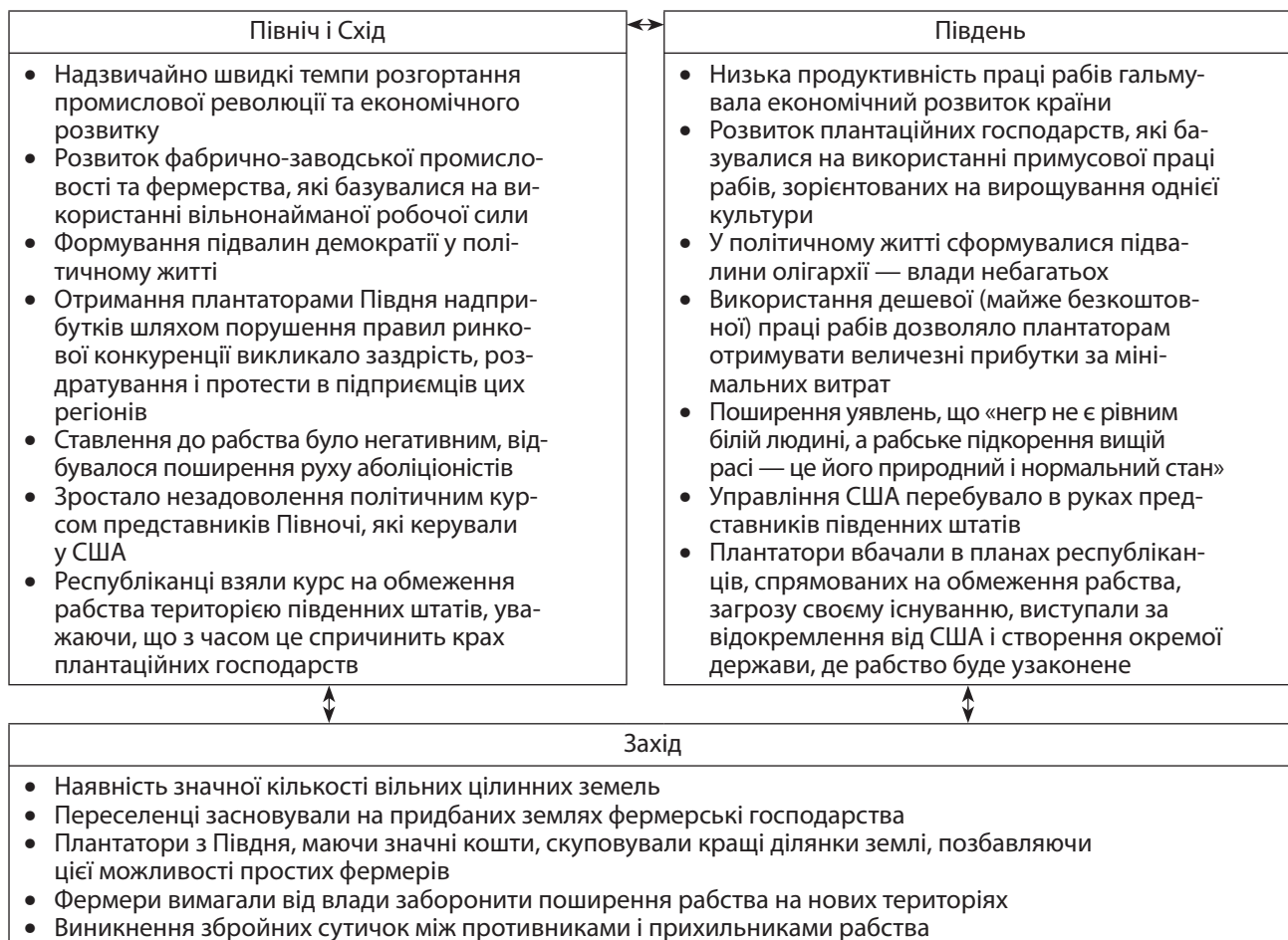
Назва території	Країна, якій належала	Площа, км ²	Рік приєднання	Яким чином було приєднано
Нова Мексика і Каліфорнія	Мексика	1 760 240	1848	Придбана за 15 млн доларів
Месілья	Мексика	46 500	1853	Придбана за 10 млн доларів
Аляска	Росія	1 495 380	1867	Придбана за 7 млн 200 тис. доларів

■ Площа території США в 1776—1867 рр.

Рік	Територія, тис. км	Рік	Територія, тис. км
1776	1000	1848	7720
1803	2149	1867	9369

■ Наростання «незворотного конфлікту» у США

«Незворотний конфлікт» — термін, який використовують в історії США для характеристики протистояння захисників і противників рабства.

■ Громадянська війна в США

Громадянська війна у США 1861—1865 рр. — війна між 11 рабовласницькими штатами Півдня, які вийшли зі складу Союзної

федерації (конфедератами), і федеральним урядом Сполучених штатів (юніоністами).

Характеристика	Зміст	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Формуванню внутрішнього ринку та інтересам підприємців Півночі перешкоджало те, що плантатори Півдня постачали бавовну на європейський (особливо англійський) ринок і купували там більшість машин і обладнання Екстенсивний шлях розвитку плантаційних господарств потребував залучення нових земель, що спонукало плантаторів до спроб поширити рабство на нові території на Заході 	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Ускладнення економічних зв'язків між південними і північними штатами в 50-х рр. XIX ст. Загострення «незворотного конфлікту» між прихильниками рабства та його противниками 	
Привід	<ul style="list-style-type: none"> 1861 р. Обрання президентом США представника Республіканської партії, противника рабства А. Лінкольна 	
Початок	<ul style="list-style-type: none"> 12 квітня 1861 р. Війська конфедератів захопили форт Саммер у Чарлстонському порту (штат Південна Кароліна), який утримувався федеральними військами 	
Наміри сторін	Конфедерати	Юніоністи
	<ul style="list-style-type: none"> Дотримуючись оборонної тактики, переконати світ у силі нової держави — Конфедерації Американських Штатів — і домогтися її визнання 	<ul style="list-style-type: none"> Дотримуючись наступальної тактики, завдати поразки бунтівникам-конфедератам і відновити цілісність держави
Періоди	<ul style="list-style-type: none"> 1861—1862 рр. Воєнна ініціатива перебувала в руках конфедератів. Нерішучість командування юніоністів 	
	<ul style="list-style-type: none"> 1863—1865 рр. Перелом у ході війни. Воєнна ініціатива переходить до юніоністів 	
Результат	<ul style="list-style-type: none"> Громадянська війна завершилася перемогою юніоністів, завдяки чому було врятовано Союз і скасовано рабство 	
Втрати воюючих сторін	Конфедерати	Юніоністи
	<ul style="list-style-type: none"> 258 тис. осіб — убитими і померлими від ран Майже 100 тис. осіб — пораненими 	<ul style="list-style-type: none"> Майже 360 тис. осіб — вбитими і померлими від ран Понад 275 тис. осіб — пораненими

■ Підсумки та історичне значення Громадянської війни у США

Загальна характеристика

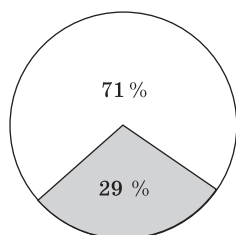
- Найкровопролитніша війна в історії США
- Війна закріпила провідну роль північно-східних штатів в економічному і політичному житті країни
- Розпочався процес установлення рівних прав для чорношкірих та білих американців
- Було підірвано основи плантаційного господарства, великої земельної власності й остаточно визначено фермерський шлях розвитку американського сільського господарства

Загальна характеристика

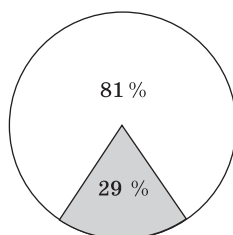
- У країні виникли сприятливі умови для прискореного розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, освоєння західних територій, зміцнення внутрішнього ринку
- Війна стала важливою віхою у розвитку військової стратегії. Її часто називають першою сучасною війною. Поява далекобійної нарізної зброї спричинила неефективність традиційних атак, а використання залізниць і пароплавів збільшило мобільність воюючих сторін
- Досвід і військові традиції, набуті в 1861—1865 рр., були використані американцями для формування своєї багатомільйонної армії в роки Першої світової війни

■ Потенціал воюючих сторін, що брали участь у Громадянській війні

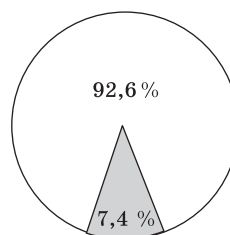
Кількість населення

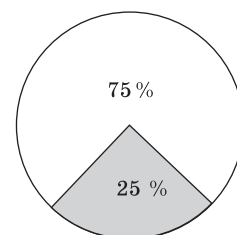
Чоловіки призовного віку

Промисловість

Мережа залізниць

 Південні штати (конфедерати)

 Північно-східні штати (юніоністи)

■ «Реконструкція» Півдня

«Реконструкція» Півдня — перетворення в південних штатах, які здійснювалися федеральним урядом США з метою ліквідації органів влади, установ, законів і традицій,

що сформувалися там за роки панування плантаторів. «Реконструкція» Півдня розпочалася в березні 1867 р. і фактично завершилася навесні 1877 р.

Рік	Подія
1867	Згідно із «Законом про військову «реконструкцію», територію колишніх бунтівних штатів Півдня було поділено на п'ять військових округів, які очолювали генерали федеральної армії. Під наглядом командувачів округами в кожному штаті на підставі загального виборчого права (у тому числі й для негрів) обиралися місцеві законодавчі збори, які розробляли нові демократичні конституції. Вони ратифікували Чотирнадцяту поправку до Конституції США про скасування рабства. Після цього бунтівні штати Півдня знову були допущені в Союз, а військова адміністрація ліквідувалася. Усіх, хто брав участь у війні на боці конфедератів, позбавили права займати будь-які виборні посади
1868	Конгрес, відповідно до «Закону про військову «реконструкцію», знову прийняв Арканзас, Південну Кароліну, Північну Кароліну, Луїзіану, Джорджію, Алабаму і Флориду до складу Союзу
1870	Виконали умови Конгресу і були поновлені в Союзі останні три південні штати — Міссісіпі, Техас і Вірджинія
1871	У зв'язку із численними актами насильства проти чорношкірих американців Конгрес прийняв «Закон про нагляд», за яким суворо карали тих, хто посягав на громадянські права колишніх рабів

Рік	Подія
1872	Конгрес ухвалив закон про загальну амністію, що реабілітував у політичних правах усіх прихильників Конфедерації, за винятком майже 500 осіб
1877	Президент-республіканець Резерфорд Гейз, який отримав посаду завдяки домовленості з демократами, вивів із Півдня останні частини урядових військ і фактично зрікся відповідальності федеральної влади за дотримання громадянських прав чорношкірих американців. Завершення Реконструкції Півдня

Тема 8. Російська імперія в другій половині XIX ст.

■ Кримська війна

Кримська війна 1853—1856 рр. — війна, яка була розпочата Росією проти Туреччини за панування в чорноморських протоках і на Балканському півострові, а пізніше пе-

ретворилася на війну Росії з коаліцією країн Великої Британії, Франції, Османської імперії та Сардинського королівства.

Характеристика					
Основна причина	<ul style="list-style-type: none"> Намагання російського імператора Миколи I, використавши занепад Османської імперії, зміцнити свій вплив на Близькому Сході та Балканському півострові й переглянути статус власної держави 				
Привід	<ul style="list-style-type: none"> Суперечки між Росією і Францією стосовно права православної та католицької церков опікуватися християнськими святинями в Палестині 				
Цілі держав-учасниць	Російська імперія	Османська імперія	Велика Британія	Франція	Сардинське королівство
	<ul style="list-style-type: none"> Прагнула нового перегляду режиму чорноморських проток, сподівалася посилити свій ослаблений вплив на Балканському півострові 	<ul style="list-style-type: none"> У випадку перемоги сподівалася відновити своє панування над народами Балкан, повернути Крим, чорноморське узбережжя Кавказу і деякі райони Закавказзя 	<ul style="list-style-type: none"> Сподівалася, що поразка Росії зменшить її вплив на басейн Чорного моря і Кавказ, підірве її військовий потенціал. Виступала за повернення Туреччині Криму і Грузії 	<ul style="list-style-type: none"> Французький імператор Наполеон III розраховував на перемогу у війні, яка мала зміцнити авторитет його режиму і відкрити шлях до нових завоювань 	<ul style="list-style-type: none"> Прагнуло здобути підтримку французького імператора в боротьбі з Австрією за об'єднання Італії
Періоди	<ul style="list-style-type: none"> Листопад 1853 — квітень 1854 р. Російсько-турецька кампанія, що розгорталася на Дунайському театрі воєнних дій 				
	<ul style="list-style-type: none"> Квітень 1854 — лютий 1856 р. Англо-французько-сардинська інтервенція до Криму, військово-морські демонстрації союзників на Балтійському і Білому морях, на Камчатці, а також активні бойові дії російської армії на Закавказзі 				

Характеристика

Результати	<ul style="list-style-type: none"> • 30 березня 1856 р. Підписання Росією Паризького мирного договору, який закріпив її поразку в Кримській війні. Відповідно до умов договору: <ul style="list-style-type: none"> — Росія повертала Османській імперії захоплений у ході війни Карс і передавала Південну Бессарабію залежній від турецького султана Молдові — Союзники залишали Севастополь та інші міста Кримського півострова — Чорне море оголошувалося «нейтральним» — закритим для військових кораблів усіх держав і відкритим для міжнародного торгового судноплавства — Росія позбавлялася права одноосібного опікування Молдавії, Валахії і Сербії
------------	--

■ Втрати воюючих сторін у Кримській війні

Країна	Загило і померло від поранень, осіб	Померло від хвороб, осіб
Росія	46 000	88 755
Туреччина	20 800	24 500
Велика Британія	4602	17 225
Франція	21 990	75 535
Сардинське королівство	28	2166

■ Підсумки та історичне значення Кримської війни

Загальна характеристика

- Унаочнила економічну слабкість Російської імперії, викликану збереженням кріпосництва, і військово-технічне відставання країни від провідних європейських держав
- Дала поштовх для прискорення дій верхів із ліквідації кріпосного права і наступної модернізації Росії
- Мала суттєвий вплив на розвиток міжнародних відносин. Росія втратила останні залишки європейської гегемонії, набутої після перемоги над Наполеоном I. Війна викликала формування нової політичної системи в Європі, вплинула на долю народів Балканського півострова
- Кримська війна спричинила важливі зміни у військовій справі європейських держав. Завершилася епоха військового парусного флоту, усі морські держави почали будувати панцерний паровий флот; сухоподільні армії відтепер перейшли на нарізну стрілецьку зброю; піхота йшла в наступ розсипним строєм (замість колон), з'явилися елементи позиційної війни, замість чавунних литих ядер почали використовувати розривні гранати

■ Передумови скасування кріпосного права

Кріпосне право в Російській імперії було скасовано «Маніфестом 19 лютого 1861 р.», підписаним

імператором Олександром II. Маніфест був складовою частиною селянської реформи в Росії.

Зміст передумов

- Поразка в Кримській війні сприяла усвідомленню правлячими колами Росії того факту, що подальше існування кріпосного права спричинить перетворення імперії на другорядну країну
- Поглиблення в останні десятиліття перед здійсненням реформи процесів розпаду кріпосницької системи господарювання

Зміст передумов

- Відбулося поступове, але постійне, наростання селянського руху, з десятиліття в десятиліття
- Існування кріпосного права суттєво сповільнювало темпи економічного розвитку країни
- Кріпосне право, яке за формою і змістом нагадувало рабство, викликало засудження більшості представників різних соціальних верств і водночас негативно впливало на ставлення європейської громадськості до російського царизму

■ Реформи 60—70-х рр. XIX ст. в Російській імперії

Назва, рік початку	Зміст реформи	Історичне значення
Селянська реформа, 1861 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Надання селянам особистої свободи • Організація селянського самоуправління. Його основою була селянська громада • Створення інституту мирових посередників для контролю за діяльністю сільського самоуправління • Наділення селян земельними ділянками в розмірах, установлених для кожного регіону, залежно від якості землі • Визначення повинностей тимчасовозобов'язаних селян • Викуп землі селянами 	<ul style="list-style-type: none"> • Реформа була непослідовною і суперечливою: вона містила кріпосницькі пережитки і водночас створювала умови для розвитку ринкових відносин у сільському господарстві • Усунула перешкоди на шляху до соціально-політичної модернізації Російської імперії • Ця реформа в цілому вважається важливим історичним актом прогресивного значення
Земська реформа, 1864 р.	<ul style="list-style-type: none"> • У повітах і губерніях запроваджувалося земське (місцеве) самоврядування • Земські установи склалися з розпорядчих (повітових і губернських земських зборів) та виконавчих (повітових і губернських земських управ) • До земств обирали гласних (депутатів) від землевласників, власників міської нерухомості й селян • Земства не мали ніяких політичних функцій. Сфера їх діяльності обмежувалася виключно господарськими питаннями місцевого значення 	<ul style="list-style-type: none"> • Земства відіграли величезну роль у вирішенні місцевих господарських і культурних задач, хоча й були обмежені в правах • Усупереч законодавчим заборонам, земства перетворилися на осередки суспільної діяльності ліберального дворянства • У 70—80-ті рр. XIX ст. в Росії сформувався земський ліберально-опозиційний рух, із яким уряд був змушений рахуватися
Міська реформа, 1870 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Станові органи міського самоврядування змінювалися на безстанові, які обиралися на основі майнового цензу • Виборче право надавалося лише чоловікам — власникам нерухомості, віком від 25 років, які сплачували податки • Обиралися міські думи, які формували міські управи — постійно діючі виконавчі органи. Очолював думу й управу міський голова 	<ul style="list-style-type: none"> • Незважаючи на свою обмеженість, міська реформа мала позитивне значення, оскільки замінювала старі органи станового керівництва містом на нові, засновані на буржуазному принципі майнового цензу • Нові органи міського самоврядування відіграли помітну роль у пореформеному розвитку міст

Назва, рік початку	Зміст реформи	Історичне значення
Міська реформа, 1870 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Міське самоврядування опікувалося благоустроєм міста, сприяло розвитку місцевої торгівлі й промисловості, системи охорони здоров'я і народної освіти 	
Судова реформа, 1864 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Суди ставали безстановими, незалежними від адміністративної влади • У судову практику впроваджувалися гласність, змагальність з участю в процесі присяжних засідателів, прокурора й адвоката • Уперше в історії Росії вводився нотаріат 	<ul style="list-style-type: none"> • Судова реформа мала найбільш послідовний буржуазний характер • Вона стала спробою підняти імперське судочинство до рівня тогочасної юридичної науки і судової практики європейських країн
Фінансова реформа, 1860 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Було створено Державний банк • Міністерство фінансів стало єдиним розпорядником усіх прибутків і витрат • Надавалася більша самостійність у роботі Державного контролю • Було скасовано давню відкупну систему податків і встановлено акцизні збори, які стягувалися державними установами 	<ul style="list-style-type: none"> • Реформа мала сприятливий вплив на економічний розвиток пореформеної Росії • Проте станова спрямованість фінансової політики держави не змінилася. Основний тягар податків, як і раніше, залишався на податному третьому стані
Освітня реформа, 1864 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Запроваджувалася єдина система початкової освіти, яку надавали початкові народні училища. Навчання у них (окрім приватних) було безкоштовним • Право навчатися в гімназіях надавалося представникам усіх станів. Гімназії поділялися на класичні та реальні, з окремим навчанням юнаків і дівчат. Навчання було платним • Університетам надавалася широка автономія в питаннях внутрішнього життя • Було започатковано вищу освіту для жінок. Їм не дозволяли навчання в університетах, але для них створювали приватні вищі жіночі курси • Здобуття вищої освіти залишалося платним 	<ul style="list-style-type: none"> • Реформа ліквідувала становий характер освіти • Збереження високого розміру платні за навчання робило неможливим здобуття середньої і вищої освіти дітьми простого люду
Цензурна реформа, 1865 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Було скасовано попередню цензуру для оригінальних і перекладних творів невеликого обсягу • Центральні періодичні видання звільнялися від попередньої цензури за умови внесення грошової застави • Було ліквідовано попередню цензуру для урядових і наукових видань 	<ul style="list-style-type: none"> • Реформа спричинила певне полегшення тиску цензури на видання • Цензурні поступки поширювалися лише на Москву і Петербург. Провінційні видання і масова література для народу повністю підлягали цензурі

Назва, рік початку	Зміст реформи	Історичне значення
Військова реформа, 1862 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Поділ Росії на 16 військових округів, підпорядкованих Військовому міністерству • Реорганізація центрального військового управління • Реформа військово-учбових закладів. Створення військових училищ, військових гімназій та юнкерських училищ. Розширення системи вищої військової освіти • Запровадження в 1874 р. загальної військової повинності замість давньої системи рекрутських наборів • Переозброєння російської армії. Заміна гладкоствольної зброї нарізною. Початок будівництва парового флоту 	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання боєздатності російської армії • Набуття військовою службою позастанового характеру • Військові перетворення (реорганізація і переозброєння армії) залежали від техніко-економічного потенціалу Росії і тому відбувалися досить повільно

■ Загострення «Східного питання» в 70-х рр. XIX ст.

«Східне питання» — визначення, яке використовується в дипломатії та історичній літературі стосовно

комплексу проблем, пов'язаних з ослабленням і намітившимся розпадом Османської імперії.

Дата	Подія
1873—1875 рр.	Турецький султан видав ряд постанов, які обмежували національно-культурні та економічні права християнського населення Болгарії, Сербії, Боснії і Герцеговини
Весна 1875 р.	Сербське населення Боснії і Герцеговини розпочало повстання проти турецького панування, яке згодом поширилося на інші провінції Османської імперії, надавши цим подіям міжнародного розголосу
30 грудня 1875 р.	Міністр закордонних справ Австро-Угорщини Д. Андраши від імені Австро-Угорщини, Німеччини і Росії передав турецькому султану ноту, яка містила проект реформ для балканських народів. Ноту «Андраши» було відхилено
Квітень 1876 р.	У Болгарії відбулося квітневе повстання проти турецького панування. Жорстоке придушення повстання турками (у результаті різанини загинуло понад 30 тис. осіб) викликало обурення європейської громадськості
Червень 1876 р.	Сербія і Чорногорія оголосили війну Османській імперії. Ситуація складалась досить несприятливо для сербів. Після кількох поразок сербської армії виникає загроза захоплення турками Белграда
31 жовтня 1876 р.	Росія звернулася з ультиматумом до турецького султана, за яким вимагала припинити військові дії проти Сербії впродовж 48 годин і укласти перемир'я. У разі відмови вона загрожувала розпочати війну з Туреччиною
Грудень 1876 р.	Стамбульська конференція представників європейських держав виробила рекомендації з проведення реформ для народів Балканського півострова. Турецький султан відмовився їх прийняти

Дата	Подія
15 січня 1877 р.	Підписання таємної російсько-австрійської конвенції в Будапешті. Австро-Угорщина зобов'язувалася дотримуватися доброзичливого нейтралітету і паралізувати спроби втручання інших держав у разі російсько-турецької війни
31 березня 1877 р.	У результаті переговорів представників європейських держав у Лондоні було підписано протокол, який рекомендував турецькому султану здійснити реформи, запропоновані учасниками Константинопольської конференції. Султан відхилив Лондонський протокол, розцінивши його як втручання у внутрішні справи Османської імперії, й розпочав мобілізацію армії
24 квітня 1877 р.	Російський імператор Олександр II підписав маніфест про війну з Османською імперією

■ Російсько-турецька війна 1877—1878 рр.

Характеристика	Зміст	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Османська імперія перебувала в стані кризи, яка супроводжувалася зростанням національно-визвольного руху поневолених нею народів Російський уряд після анулювання в 1871 р. обмежень Паризького договору 1856 р. прагнув відновити свій вплив на Балканах 	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Східна криза 70-х рр. XIX ст., спричинена надзвичайно жорстоким придушенням турецькими військами квітневого повстання 1876 р. в Болгарії Виникнення сприятливої для Росії ситуації для виступу на захист слов'янських народів Балканського півострова, які потерпали від турецького гноблення 	
Привід	<ul style="list-style-type: none"> Початок квітня 1877 р. Турецький султан відмовився виконувати рекомендації з проведення реформ, викладені в Лондонському протоколі 	
Плани сторін	Російська імперія	Османська імперія
	<ul style="list-style-type: none"> У результаті швидкої наступальної кампанії звільнити від турецької влади спочатку Болгарію, а потім весь Балканський півострів 	<ul style="list-style-type: none"> Відступаючи вглиб країни, поступово знесилити російську армію в боях, а лише потім, у вирішальній битві, завдати їй поразку
Театри військових дій	Балканський	
	<ul style="list-style-type: none"> Успішні дії російської армії і болгарських ополченців дозволили розгорнути наступ по всьому фронту. 20 січня російська армія захопила Адріанополь і, рухаючись далі, впритул підійшла до останніх оборонних позицій перед Стамбулом 	
Театри військових дій	Кавказький	
	<ul style="list-style-type: none"> У жовтні 1877 р. російська армія розпочала широкомасштабний наступ. 30 листопада 1877 р. після нетривалої облоги росіяни взяли штурмом Карс — ключову позицію турків на Кавказі 	
Результати	<ul style="list-style-type: none"> 3 березня 1878 р. Підписання в місті Сан-Стефано прелімінарного російсько-турецького договору, який закріпив результати перемоги Росії у війні. Австро-Угорщина і Велика Британія не визнали умов договору і його було переглянуто на Берлінському конгресі 	

■ Підсумки та історичне значення російсько-турецької війни 1877—1878 рр.

Загальна характеристика

- Росія завдала смертельного удару Османській імперії, після якого турецьке панування на Балканському півострові вже ніколи не було відновлено, а відокремлення від Туреччини інших південнослов'янських земель стало лише питанням часу
- Унаслідок протидії провідних європейських держав Росія не змогла досягти одноосібної гегемонії на Балканах і встановити контроль над Стамбулом і чорноморськими протоками. Боротьба за вплив на незалежні балканські держави між усіма великими державами тривала до Першої світової війни
- Російсько-турецька війна 1877—1878 рр. стала останньою переможною війною, яку вела Російська імперія
- Перемога над досить слабким противником, яким виявилася турецька армія, була здобута російською армією лише завдяки великому напруженню всіх сил. Це свідчило про те, що вона так і не змогла відродитися після поразки в Кримській війні

■ Берлінський конгрес 1878 р. та його рішення

Берлінський конгрес 1878 р. — міжнародна конференція голів великих європейських держав, яка була скликана для перегляду умов Сан-Стефанського мирного договору, укладеного між Російською та Османською імперіями після завершення російсько-турецької війни 1877—1878 рр.

Ініціаторами скликання конгресу були Австро-Угорщина і Велика Британія, які вважали Сан-Стефанський договір порушенням умов Паризького миру 1856 р.

Умови Сан-Стефанського договору	Зміни, внесені рішенням Берлінського конгресу
Чорногорія, Сербія і Румунія отримували повну незалежність, а їх території значно збільшувалися	Збереження незалежності Чорногорії, Сербії і Румунії. Суттєве скорочення території Чорногорії, зміни території Сербії та Румунії
Боснії і Герцеговині надавалася автономія в складі Османської імперії	Австро-Угорщина отримала право окупувати Боснію і Герцеговину на невизначений термін
Болгарія, від Дунаю до Егейського моря і від Чорного моря до Орхідського озера, разом із Македонією оголошувалася автономним князівством, васалом Османської імперії. Російські війська залишалися у ній на два роки	Болгарія за Балканським хребтом поділялася на Південну і Північну. Автономним князівством залишалася Північна Болгарія. Термін перебування російської армії на цій території скорочувався до дев'яти місяців. Південна Болгарія поверталася до складу Османської імперії як автономна провінція «Східна Румелія». Македонія також поверталася до складу Туреччини
Росії відходили Південна Бессарабія, Батум, Ардаган, Карс і Баязет	Південна Бессарабія, Батум, Ардаган і Карс залишалися за Росією, а Баязет повертався Туреччині

Тема 9. Робітничий і соціалістичний рух у країнах Європи (друга половина XIX — початок XX ст.)

■ Розвиток соціалістичних ідей у країнах Європи в XIX ст.

Соціалізм — учення, ідеалом і метою якого є здійснення принципів соціальної справедливості, свободи і рівності. Термін «соціалізм» уперше запровадив у другій половині XIX ст. французький філософ П'єр Леру, проте уявлення про соціально справедливий устрій витікають зі стародавніх ідей про «золотий вік», розвиваються у різних релігіях, а потім — в ідеях утопічного соціалізму.

Утопічний соціалізм — учення про ідеальне суспільство, засноване на спільності майна, обов'язковій праці та справедливому розподілі її результатів. У подальшому розвитку соціалістичних ідей з'явилося чимало теоретиків, які пропонували різні шляхи побудови справедливого суспільства.

Мислитель, роки життя	Основні ідеї
Роберт Оуен (1771—1858)	Англійський соціаліст-утопіст. Дійшов висновку, що основним джерелом соціальних проблем є ринкова економіка, заснована на конкуренції товаровиробників і приватній власності на засоби виробництва. Виступав за перехід до такого устрою суспільства, за якого працівники, об'єднані у самоврядні товариства «спільності й співробітництва» без приватної власності, працювали для задоволення власних потреб, використовуючи передову техніку. Вони мали отримувати те, що їм необхідно, обмінюючись з іншими товариствами без посередництва ринку
Анрі Сен-Сімон (1760—1825)	Французький соціаліст-утопіст. Вбачав соціальний ідеал у створенні « нової промислової системи », за якої інтереси підприємців і робітників співпадатимуть. У новому суспільстві мають запроваджуватися загальна обов'язкова праця, суспільно-планова організація виробництва, принцип отримання посад і виконання функцій за здібностями, а право успадкування має бути скасовано. Приватна власність повинна зберігатися. Обов'язок держави — керувати економікою та усувати соціальну нерівність. Перетворення в суспільстві необхідно здійснити мирним шляхом, уникаючи насильства
Шарль Фур'є (1772—1827)	Французький соціаліст-утопіст. Вважав, що має бути ліквідована приватна власність не лише на засоби виробництва, а й на житло і предмети особистого вжитку. Розробив проект нового « суспільства гармонії », де розвинуться всі здібності людини. Нове суспільство поділятиметься на « фаланги », які будуть поєднувати промислове і сільськогосподарське виробництво. Праця стане потребою і насолодою, зникне відмінність між фізичною і розумовою працею. « Фаланги » обмінюватимуться продуктами; торгівлі, яка, на думку мислителя, є головним джерелом зла, не існуватиме. Затвердитися нове суспільство має шляхом пропаганди соціалістичних ідей
П'єр-Жозеф Прудон (1809—1865)	Французький соціаліст-утопіст. Вважається засновником західноєвропейського анархізму. Оголосив велику власність крадіжкою. Дрібну приватну власність вважав необхідною ланкою виробництва. Висунув ідею мирної перебудови суспільства шляхом реформи кредиту та обігу. Для цього необхідно було створити « Народний банк », який надаватиме безкоштовні кредити для організації еквівалентного обміну продуктами праці між дрібними товаровиробниками. За таких умов держава, як джерело соціальної несправедливості, стане непотрібною
Луї-Огюст Бланкі (1805—1881)	Засновник французького соціалізму. Вважав, що справедливе суспільство можливо встановити лише у результаті соціальної революції. Успіх революції пов'язував зі змогою, підготовленою організацією революціонерів, яких, на його думку, у вирішальний момент підтримає народ

Мислитель, роки життя	Основні ідеї
Луї Блан (1811—1882)	Французький соціаліст-утопіст. Стверджував, що ліквідація соціального гноблення можлива, якщо управління підприємствами візьме у свої руки держава. Зміну ролі держави він пов'язував із запровадженням загального і рівного виборчого права, забезпеченням представництва інтересів трудящих у парламенті. Відстоював потребу створення контрольованих з боку робітників і фінансованих державою громадських майстерень, де робітники працюватимуть відповідно до своїх можливостей і діставатимуть платню залежно від своїх потреб (автор гасла «Від кожного за можливостями — кожному за потребами»). Висував ідею об'єднання всіх майстерень і ведення планового господарства. Економічна конкуренція, на його думку, має бути ліквідована і замінена так званим «принципом братерства»
Вільгельм Вейтлінг (1808—1871)	Німецький соціаліст-утопіст. Розглядав революцію як стихійний процес, у якому головна роль належить декласованим елементам. Пропагував ідеї так званого «зрівняльного комунізму». Стверджував, що, ліквідувавши гроші, перерозподіливши порівну суспільні багатства й зрівнявши всіх людей, можна створити справедливе суспільство
Фердинанд Лассаль (1825—1864)	Німецький соціаліст. Висував ідеї про загальне виборче право як універсальний політичний засіб звільнення праці від експлуатації. Заперечував необхідність революційної боротьби. Наполягав на створенні легальної політичної партії, яка боротиметься за представництво інтересів робітників у парламенті. Можливість звільнення працюючих від гноблення «залізного закону заробітної плати» і «запровадження соціалізму» вбачав у створенні державою виробничих асоціацій (кооперативів) робітників
Карл Маркс (1818—1883)	Найвизначніший з усіх соціалістичних мислителів, автор системи поглядів, відомої як марксизм. Вбачав у класовій боротьбі, соціальному конфлікті основну рушійну силу історії. Він стверджував, що робітничий клас здійснить соціалістичну революцію, позбавить влади буржуазію і проведе експропріацію капіталу. Соціалістична революція охопить одночасно всі провідні європейські держави. Після цього буде встановлено диктатуру пролетаріату, яка зберігатиметься до виникнення безкласового комуністичного суспільства
Михайло Бакунін (1809—1865)	Російський революціонер, один із засновників анархізму. Сформулював свою доктрину як протиставлення марксизму. Відкидав необхідність політичної влади, централізації і підпорядкування авторитету, протестував проти будь-якої форми використання революціонерами державної влади. Заперечуючи доктрину Маркса про диктатуру пролетаріату і організуючу роль пролетарської партії, висував ідею стихійного бунту, носієм якого вважав селянство

Основні напрямки європейського соціал-демократичного руху наприкінці XIX — на початку XX ст.

Напрямок	Керівник	Погляди
Ліві	Роза Люксембург (1871—1919)	Прихильницею радикальних поглядів, виступала за негайне здійснення революції і встановлення диктатури пролетаріату
Центристи	Карл Каутський (1854—1938)	Загалом підтримував марксизм, але заперечував необхідність пролетарської революції і був прихильником легальних методів боротьби та політики реформізму
Праві	Едуард Бернштейн (1850—1932)	Вважав соціалізм лише етичним ідеалом, заперечував неминучість краху капіталізму, пролетарської революції та диктатури пролетаріату. Висунув програму реформування капіталізму («Кінцева мета ніщо, рух — усе»)

Тема 10. Культура кінця XVIII — першої половини XIX ст.

Розвиток техніки і науки

■ Основні винаходи та їх використання

Роки	Подія
1783	Брати Жозеф і Етьєн Монгольф'є (Франція) збудували і запустили в повітря аеростат (повітряну кулю), наповнений гарячим димом
1793	Американський винахідник Елі Уїтні збудував «бавовняний джин» — робочу машину, яка здійснювала очищення бавовни
1797	Англійський механік Генрі Модслі винайшов повністю механізований токарний верстат
1800	Американський винахідник Роберт Фултон уперше використав метал для будівництва підводного човна
1803	Американський винахідник Роберт Фултон збудував і випробував перший пароплав
	Шотландський винахідник Річард Тревітік створив перший паровоз
1804	Французький механік Жозеф Март Жаккар винайшов так звану «машину Жаккарда» для виготовлення тканини з великими візерунками (декоративні килими, скатертини, порт'єри тощо)
1814	У Лондоні було встановлене газове освітлення вулиць, яке приєднувалося до головного газопроводу
1814—1829	Англійський винахідник Джордж Стефенсон збудував і випробував серію паровозів, здатних пересувати состави загальною вагою до 90 тонн
1815	Німецький винахідник Карл фон Зауербронн створив велосипед
1827	Французький винахідник Жозеф Месефор Ньєпс винайшов засіб закріплення зображення і став одним із засновників фотографії
1834	Англійський механік Д. Сміт винайшов пряльну машину, яка виконувала всі операції автоматично
	У США було винайдено механічну жатку
1835	Російський винахідник Павло Шілінг продемонстрував роботу першого електромагнітного телеграфу
1836	Американський винахідник Семуель Кольт спроектував шестизарядний револьвер з обертотвим барабаном
1837	Американський художник Семуель Морзе винайшов пишучий апарат, який передавав короткі й довгі електричні імпульси, які приймальний пристрій зображував у вигляді крапок і тире
1839	Американський винахідник Чарлз Гуд'єр відкрив процес вулканізації каучуку сіркою
1849	У США було винайдено англійську булавку

Найважливіші відкриття у природничо-математичних науках кінця XVIII — першої половини XIX ст.

Роки	Подія
1789	Французький хімік Антуан-Лоран Лавуазьє сформулював закон збереження маси речовини
1796	Французький астроном П'єр-Сімон Лаплас створив теорію походження сонячної системи з первинної туманності
1800	Італійський фізик Алессандро Вольта винайшов хімічне джерело електричного струму — вольтів стовб. Його ім'ям було названо одиницю електричної напруги — вольт
1803	Англійський фізик і хімік Джон Дальтон увів поняття «атомна маса». Він уперше визначив атомну масу хімічних елементів
1809	Французький зоолог Жан Батіст Ламарк створив учення про еволюцію («ламаркізм»). Увів термін «біологія»
1812	Французький зоолог Жорж Кюв'є вперше дослідив і зробив опис викопних решток вимерлих форм життя нашої планети
1820	Французький фізик Андре Марі Ампер відкрив явище механічної взаємодії електричних струмів і встановив закон цієї взаємодії. Його ім'ям було названо одиницю сили електричного струму — ампер
1826	Російський математик Микола Лобачевський висунув і обґрунтував систему неевклідової геометрії
1827	Російський природознавець Карл Бер дослідив ембріональний розвиток ссавців. Сформулював основи ембріології
1831	Англійський фізик Майкл Фарадей першим увів поняття «електромагнітне поле». Під час досліду з магнітами та електричними провідниками він показав, що електрика може спричиняти рух
1839	Німецький біолог Теодор Шванн сформулював теорію про клітинну будову рослинних і тваринних організмів та про подібність рослинних і тваринних клітин
1842	Німецький фізик Роберт Майєр установив, що рух, тепло, електрика, магнетизм, хімічні процеси є якісно різними формами енергії, які перетворюються одна на одну при незмінних кількісних співвідношеннях. Уперше сформулював закон збереження і перетворення енергії
1843—1850	Англійський фізик Джеймс Джоуль дав експериментальне обґрунтування закону збереження енергії і довів, що теплота може бути отримана за рахунок механічної роботи
1846	Німецький астроном Йоганн Готфрід Галле відкрив планету Нептун

ЛІТЕРАТУРА. ФІЛОСОФІЯ. МИСТЕЦТВО

Особливості німецької класичної філософії

Загальна характеристика

- Було змінено акценти з аналізу природи на дослідження людини, людського світу та історії
- Представники німецької класичної філософії вперше усвідомили, що людина живе не у світі природи, а у світі культури
- Зрозуміти значну кількість філософських проблем можна лише за умови розгляду людини як творця і водночас продукту культури
- Німецькі філософи залишили рівень популярного викладу, який домінував раніше, і докладали зусиль, аби перетворити філософію на науку

■ Основні напрямки розвитку європейської літератури

Порівняно з попередніми епохами розвиток художнього процесу в Європі наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. відбувався досить своєрідно. Нові художні напрямки склалися і досягли зрілості протягом короткого часу — не століття, як раніше, а десятиліт-

тя. Характерна риса епохи — співіснування художніх напрямків. Упродовж цього часу просвітницька і класична традиції, романтизм, а згодом і реалізм підтримували стосунки, у яких боротьба і подолання поєднувалися із взаємовпливом.

Назва	Період поширення	Характерні риси	Видатні представники
Неокласицизм	Друга половина XVIII — початок XIX ст.	<ul style="list-style-type: none"> Звертався до античної спадщини як до норми та ідеального взірця Був пов'язаний із Просвітництвом: прагнув відображувати високі героїчні та моральні ідеали У творах провідне місце посідали складні етичні колізії 	Д. Дідро, Вольтер, Ш.-Л. Монтеск'є, Ф. Шіллер, Й. В. Гете
Романтизм	Кінець XVIII — перша половина XIX ст.	<ul style="list-style-type: none"> Сформувався на основі усвідомлення обмеженості ідеології Просвітництва, історичних уроків Французької революції кінця XVIII ст. і наполеонівських війн Творчість романтиків зверталася, здебільшого, до минулого або до абстрактних мрій, роздумів про добро і зло Романтики виступали як співці почуттів, які обожнювали уяву й зосереджували свої зусилля на спробах розкрити таємницю особистості, досягнути її духовний світ 	В. Скотт, Дж. Байрон, В. Блейк, П. Шеллі, В. Гюґо, А. Міцкевич, Е. По, Е. Т. А. Гофман, Г. Мелвілл, А. Ламартін
Реалізм	Від початку 30-х рр. XIX ст.	<ul style="list-style-type: none"> Прагнення об'єктивно відображати важливі сторони життя, відтворювати типові характери, конфлікти і обставини Перевага надавалася проблемам «людини і суспільства», життя «маленької людини» 	Ч. Діккенс, У. Теккерей, В. Гюґо, О. де Бальзак, Стендаль, П. Меріме, сестри Шарлотта й Емілі Бронте, Е. Гаскелл

■ Основні напрямки розвитку європейського мистецтва

Назва	Період поширення	Визначення	Особливості	Видатні представники
Неокласицизм	Друга половина XVIII — 20-ті рр. XIX ст.	Ідейно-художній напрямок і стиль у європейському мистецтві, прихильники якого вважали класичні традиції мистецтва античності, Відродження і класицизму вищою художньою нормою, ідеалом та недосяжним взірцем	Представники неокласицизму вважали життя стародавніх греків і римлян не лише ідеалом краси, а й моделлю світу, який вони намагалися побудувати	Живопис: Н. Пуссен, К. Лоррен, Ж. Л. Давід, Ж. О. Енґр Скульптура: А. Канова, Г. Шадов, Б. Торвальдсен, Ж. Б. Пігаль, Е. М. Фальконе Архітектура: Ж. Ардуен-Мансар, Ж. Габріель, К. Леду, К. Рен Музика: Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. Бетховен

Назва	Період поширення	Визначення	Особливості	Видатні представники
Романтизм	Кінець XVIII — перша половина XIX ст.	Ідейно-художній напрямок і стиль у європейському мистецтві, у якому на першому місці були почуття і фантазія автора, а єдине правило для художника-романтика — вірність собі, щирість зображальної мови	Відображував погляди молодого покоління межі XVIII—XIX ст., яке зазнало розчарування в ідеалах Просвітництва. Романтики намагалися втілити у своїх творах суперечливість, безмежність і таємничість світу	Живопис: Е. Делакруа, Т. Жеріно, Ф. О. Рунге, Дж. Констебл, В. Тернер, В. Блейк Скульптура: О. Дом'є В архітектурі власної школи романтизм не створив Музика: Ф. Шуберт, Р. Шуман, Г. Берліоз, Ф. Шопен, Н. Паганіні, К. М. Вебер

Тема 11. Завершення формування індустріального суспільства в провідних країнах

НІМЕЧЧИНА В 1871—1914 РР.

■ Конституція 1871 р.

Основні положення і особливості

- Проголошено Німецьку імперію, яка була вічним союзом 25 держав: чотирьох королівств, шести великих герцогств, п'яти герцогств, семи князівств і трьох вільних міст. Жодна з окремих держав, які утворили імперію, не могла відокремитися від Союзу або бути виключеною із нього
- Імперські закони були обов'язковими для всіх держав Союзу. Піддані однієї з держав Союзу мали в інших державах Союзу однакові права з їх громадянами
- Владу в імперії здійснювали бундесрат (союзна рада), рейхстаг (державні збори), імператор, імперський канцлер
- Бундесрат складався з 58 представників держав — членів союзу (Пруссії належало 17 місць). Його очолював імперський канцлер. Бундесрат мав як законодавчу, так і виконавчу владу
- Рейхстаг обирався на три роки (з 1888 р. — на п'ять років) на підставі прямого загального виборчого права для чоловіків, віком від 25 років, за виключенням військовослужбовців
- Право законодавчої ініціативи мали рейхстаг і бундесрат
- Німецьким імператором міг бути лише прусський король. Він мав право призначати і звільняти всіх головних імперських посадовців, починаючи з канцлера. Імператор представляв країну в міжнародних справах, керував збройними силами, оголошував війну й укладав мир
- Імперський канцлер був головною особою виконавчої влади і єдиним, хто відповідав за всі дії влади перед бундесратом і рейхстагом

■ Економічний розвиток Німеччини в 1871—1914 рр.

Загальна характеристика

- Об'єднання Німеччини позитивно вплинуло на розвиток економіки країни. У 70—80-х рр. завершилась промислова революція
- Промисловість Німеччини посіла провідні позиції на світовій арені: у 70-х рр. XIX ст. вона була на четвертому місці у світі, у 90-х рр. — почала змагатися за друге місце з Великою Британією, а на кінець XIX ст. посіла друге місце за обсягами виробництва чавуну і сталі, поступаючись лише США
- Відбувався швидкий розвиток нових галузей промисловості — хімічної та електротехнічної. У 80-х рр. XIX ст. виробництво фарб німецькими заводами складало 2/3 від світових обсягів.
- Активно відбувався процес концентрації виробництва і капіталу. У 1895 р. в Німеччині існувало 250 картелів. На кінець XIX ст. основні галузі німецької промисловості (кам'яновугільна, металургійна, хімічна та електротехнічна) були повністю монополізовані
- Темпи розвитку сільськогосподарського виробництва були набагато повільнішими, ніж у промисловості. Більше половини селянських господарств мали земельні наділи менші ніж 2 га, що не могло забезпечити навіть їх мінімальної потреби
- Мережа залізниць збільшилася з 27 тис. км в 1871 р. майже до 50 тис. км у 1900 р. Німецькі залізниці будувалися державою

■ Населення Німеччини в 1871—1910 рр.

Рік	Кількість населення, млн осіб	Сільське населення, %	Міське населення, %
1871	41	63,9	36,1
1880	45	58,6	41,4
1890	49	57,5	42,5
1900	56	45,6	54,4
1910	64	40,0	60,0

■ Виробництво чавуну і сталі в Німеччині, Великій Британії та Франції в 1860—1910 рр., млн т

Рік	Німеччина		Велика Британія		Франція	
	чавун	сталь	чавун	сталь	чавун	сталь
1860	0,5	—	3,8	—	0,8	—
1880	2,7	1,5	7,8	3,7	1,7	1,3
1890	4,6	3,1	8,0	5,3	1,9	1,4
1900	8,5	7,3	9,1	5,9	2,7	1,9
1910	14,7	13,1	10,1	7,6	4,0	2,8

Внутрішня і зовнішня політика рейхсканцлера О. фон Бісмарка (1871—1890 рр.)

Сфера	Основні заходи
Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • 1871—1876 рр. Здійснення політики «культуркампфу» («боротьби за культуру»), спрямованої проти католицької церкви: <ul style="list-style-type: none"> — позбавлення католицького духовенства права нагляду за початковою школою; — заборона священикам викладати і займатися політичною агітацією; — контроль з боку держави за призначеннями на всі церковні посади; — заборона діяльності ордену єзуїтів і висилка всіх його членів за кордон; — скасування статей конституції, які передбачали автономію католицької церкви в імперії; — припинення сплати жалування з державної скарбниці католицьким священикам; — запровадження громадянського шлюбу і державної реєстрації всіх актів цивільного стану • 19.10.1878 р. Рейхстаг прийняв запропонований Бісмарком «Закон проти суспільно небезпечних прагнень соціал-демократії», який діяв до 1890 р. і отримав назву «виключного закону проти соціалістів». Було заборонено діяльність 240 соціал-демократичних організацій, закрито 127 газет і журналів, заарештовано 1500 і вислано 500 осіб • 1879 р. Прийняття рейхстагом нового протекціоністського митного тарифу • 1881—1889 рр. Прийняття рейхстагом «соціальних законів», поданих Бісмарком. Німеччина стала єдиною країною, де існувало соціальне законодавство: <ul style="list-style-type: none"> — страхування робітників у випадку хвороби або каліцтва (1884 р.). Поширений на сільськогосподарських робітників (1886 р.) і службовців морського транспорту (1887 р.); — забезпечення у випадку старості й нездатності до праці. Передбачалася виплата державою пенсій робітникам, які досягли 70 років, і заснування ощадних кас для інвалідів праці (1889 р.) • 1888 р. Рейхстаг затвердив військову позику в обсязі 300 млн марок на зміцнення оборони імперії. Здійснення заходів, спрямованих на посилення боєздатності, переозброєння і зростання кількісного складу німецької армії
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Бісмарк будував зовнішню політику, виходячи із ситуації, яка склалася після поразки Франції у франко-пруській війні 1870—1871 рр. і захоплення Німеччиною Ельзасу та Лотарингії. За допомогою складної системи союзів прагнув ізолювати Францію, досягти зближення з Австро-Угорщиною і підтримувати добросусідські відносини з Росією: <ul style="list-style-type: none"> — 1873 і 1881 рр. Союз трьох імператорів — Німеччини, Австро-Угорщини і Росії; — 1879 р. Австро-німецький союз; — 1882 р. Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії; — 1887 р. Середземноморська угода Австро-Угорщини, Італії та Англії; — 1887 р. «Договір перестраховки» — таємна російсько-німецька угода • Розпочалась боротьба за створення німецької колоніальної імперії <ul style="list-style-type: none"> — 1884 р. Заснування першої німецької колонії — «Німецька Південно-Західна Африка»; — 1884 р. Створення «Товариства німецької колонізації». Оманою, підкупом і насильством заволоділо величезними територіями в Східній Африці; — 1885 р. Заснування колонії «Німецька Східна Африка». Створено «Новогвінейську компанію», яка захопила величезні території на північно-східному узбережжі Нової Гвінеї і сусідніх островах

Англія в 1870—1914 рр.

■ Прем'єр-міністри Великої Британії в 1868—1916 рр.

Роки	Прем'єр-міністр	Партія	Роки	Прем'єр-міністр	Партія
1868—1874	В. Гладстон	Ліберали	1892—1894	В. Гладстон	Ліберали
1874—1880	Б. Дізраелі	Консерватори	1894—1895	А. Розбері	Ліберали
1880—1885	В. Гладстон	Ліберали	1895—1902	Р. Солсбері	Консерватори
1885—1886	Р. Солсбері	Консерватори	1902—1905	А. Бальфур	Консерватори
1886	В. Гладстон	Ліберали	1906—1908	Г. Кемпбел-Баннерман	Ліберали
1886—1892	Р. Солсбері	Консерватори	1908—1916	Г. Асквіт	Коаліція партій

■ Економічний розвиток Великої Британії в 1870—1914 рр.

Основні особливості

- У середині 70-х рр. XIX ст. Велика Британія стала втрачати свою торгово-промислово монополію на світовому ринку
- Зберігаючи міцні, але не провідні позиції у давніх традиційних галузях виробництва, Велика Британія відставала в нових галузях промисловості — таких, як хімічна, електротехнічна, автомобільна та ін.
- Відбувався активний вивіз капіталу до неєвропейських країн, особливо до США, Південної Америки та в колонії. Проте, зменшення капіталовкладень у вітчизняну економіку уповільнювало темпи економічного розвитку Великої Британії
- На початку XX ст. виникають великі монополістичні об'єднання. Утворення монополій у Великій Британії відбувалося повільніше, ніж в інших країнах. Вагоме місце, як і раніше, посідали традиційні сімейні фірми
- Становище в сільському господарстві було складним. Англійські фермери не могли конкурувати з відносно дешевим продовольством, яке надходило з колоній та інших країн

■ Основні заходи внутрішньої політики консерваторів та лібералів

Рік	Подія
1870	Реформа системи початкової освіти («закон Форстера»). Створення мережі державних початкових шкіл зі світським характером навчання
1870	Університетська реформа, за якою в Оксфорді й Кембриджі було скасовано заборону отримувати стипендії та вчені ступені особам неангліканського віросповідання
1870	Земельна реформа Гладстона. Лендлордам заборонили зганяти із землі орендарів до закінчення терміну оренди, вони були зобов'язані компенсувати зроблені ними капіталовкладення
1871	Закон про надання тред-юніонам прав юридичних осіб: вони мали право на судовий захист, відкриття рахунків у банках, подання судових позовів, виступи в суді тощо
1872	Закон про таємне голосування на виборах до палати громад парламенту
1875	Закон, що затверджував право робітників на «мирне пікетування», легалізувавши цим їх право на страйк

Рік	Подія
1875	Закон про ліквідацію будь-якої юридичної нерівності між робітником і підприємцем
1875	Закон про встановлення 54-годинного робочого тижня і заборону приймати на роботу дітей віком до 10 років
1884	Здійснення третьої парламентської реформи, за якою виборчі права отримали дрібні орендарі Англії та Ірландії, сільськогосподарські робітники і робітники-квартирнаймачі
1888	Реформа місцевого самоуправління. Поділ Англії та Уельсу на 122 графства, у кожному з яких створювалася рада, що обиралася тими, хто голосував на парламентських виборах, а також незаміжніми жінками, які досягли 30-річного віку. Ради мали права місцевих органів влади
1897	Закон про надання обов'язкової компенсації деяким категоріям робітників у випадку каліцтва внаслідок травмування на виробництві

■ Реформи Д. Ллойд Джорджа

У 1906—1916 рр. при владі були ліберали. Вони проголосили курс поміркованих соціальних реформ з метою досягнення «класового миру». Ініціатором і організатором

підготовки проектів реформ у кабінетах міністрів цього періоду став видатний політичний діяч Девід Ллойд Джордж (1763—1845).

Рік прийняття	Зміст реформи
1906	Закон про трудові конфлікти. Заборона підприємцям висувати тред-юніонам позови на відшкодування збитків, спричинених страйками
1906	Закон про компенсації робітникам. Поширення права на компенсацію у зв'язку з каліцтвом, отриманим від травми на виробництві, на всі категорії робітників
1908	Закон про пенсії для осіб похилого віку. Надання права на пенсію в розмірі 5 шилінгів на тиждень особам, які досягли 70-річного віку і мають річний прибуток не більший ніж 26 фунтів стерлінгів
1908	Закон про тривалість робочого дня для вуглекопів. Встановлення для цієї категорії робітників 8-годинного робочого дня. Обмеження понаднормової праці, яку мали право встановлювати підприємці, 60 годинами на рік
1909	Закон про біржі праці. Уперше було створено біржі праці, які виконували роль посередників між робітниками і підприємцями при наймі на роботу
1911	Закон про соціальне страхування. Запровадження соціального страхування робітників у випадку хвороби, каліцтва і безробіття. Страхові фонди формувалися за рахунок державного бюджету, внесків підприємців і внесків самих робітників
1911	Закон про реформу парламенту. Обмеження прав палати лордів. Позбавлення її права розглядати бюджетні питання і запровадження положення, за яким вона лише двічі мала право накладати «вето» на рішення палати громад. Установлення п'ятирічного терміну повноважень палати громад (замість семирічного)

■ Зовнішньополітичний курс Великої Британії в 1870—1914 рр.

Період	Основні особливості
70—90-ті рр. XIX ст.	Активізація колоніальної експансії з метою розширення і зміцнення Британської імперії. У результаті цього колоніальні володіння Англії збільшилися з 20 до 33 млн км ²
	У Європі Велика Британія дотримувалася принципів «блискучої ізоляції», відмовляючись від довготривалих союзних зобов'язань, і «європейської рівноваги», за якими жодна держава не повинна була домінувати на континенті
Початок XX ст.	Загострення англо-німецьких суперечностей спричинило відмову Великої Британії від політики «блискучої ізоляції» і наміри зблизитися з Росією та Францією

ТРЕТЯ РЕСПУБЛІКА У ФРАНЦІЇ

■ Франко-пруська війна

Франко-пруська війна 1870—1871 рр. — війна між Францією Наполеона III і Пруссією, у союзі з якою виступали інші німецькі держави, за гегемонію в континентальній Європі.

Характеристика	Зміст	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Незавершеність процесу об'єднання німецьких держав навколо Пруссії Падіння авторитету Наполеона III і нестабільність становища Другої імперії у Франції 	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Потреба Пруссії для завершення об'єднання країни ліквідувати сепаратизм німецьких держав, який підтримували правлячі кола Франції Прагнення О. фон Бісмарка відібрати у Франції прикордонні провінції з німецькомовним населенням Упевненість Наполеона III та його оточення в тому, що Франція залишається найсильнішою державою Європи, а переможна війна з Пруссією допоможе подолати кризу Другої імперії Прагнення Наполеона III не допустити об'єднання Німеччини навколо Пруссії і зберегти свою гегемонію в континентальній Європі 	
Привід	<ul style="list-style-type: none"> 13 липня 1870 р. «Емська депеша». Бісмарк, провокуючи війну, змінив текст повідомлення про переговори Вільгельма I з французьким послом в Емсі, надавши йому образливого для французького уряду змісту. Обурений Наполеон III 19 липня 1870 р. оголосив війну Пруссії 	
Сили і плани сторін	Пруссія	Франція
	<ul style="list-style-type: none"> Армія Північно-німецького союзу нараховувала 908 тис. осіб, на кордоні було зосереджено 380 тис. осіб Повне знищення у результаті бойових дій французької армії, сконцентрованої на кордоні, а потім — узяття Парижа 	<ul style="list-style-type: none"> Французька армія нараховувала близько 600 тис. осіб, на кордоні було зосереджено 224 тис. осіб Стрімке вторгнення в Німеччину з метою перешкодити об'єднанню північно-німецьких армій з південно-німецькими й далі рухатися на Берлін

Характеристика	Зміст	
Основні битви	<ul style="list-style-type: none"> • 4—6 серпня 1870 р. Битви біля Вайсенбурга, Верте і Форбага. Усі три битви завершилися поразкою французів • 1 вересня 1870 р. Битва біля Седану. Вирішальна битва, що визначила результати війни. Поразка французів • 19 вересня 1870 р. Початок облоги Парижа німецькою армією • 28 січня 1871 р. Капітуляція паризького гарнізону за Версальською угодою 	
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • 10 травня 1871 р. Укладення Франкфуртського договору, який закріпив поразку Франції у війні. Франція віддавала Німеччині весь Ельзас і північно-західну частину Лотарингії й сплачувала контрибуцію в розмірі 5 млрд франків 	
Втрати ворогуючих сторін	Пруссія та її союзники	Франція
	<ul style="list-style-type: none"> • 32 тис. осіб загинуло і померло від поранень • 15 тис. осіб померло від хвороб 	<ul style="list-style-type: none"> • 55 тис. осіб загинуло і померло від поранень • 63 тис. осіб померло від хвороб • 19 тис. осіб померло в полоні

■ Підсумки та історичне значення франко-пруської війни 1870—1871 рр.

Загальна характеристика

- Повалення режиму Другої імперії і встановлення Третьої республіки у Франції
- Зміна співвідношення сил в Європі. Францію було послаблено, і вона втратила свою провідну роль. Ідеї реваншу (відновлення національної гідності й повернення втрачених земель) спонукали французькі правлячі кола до пошуку союзників
- Війна створила сприятливі умови для завершення об'єднання Італії: з Риму було виведено французький гарнізон і місто увійшло до складу Італійського королівства
- Завершення об'єднання Німеччини і створення Німецької імперії, яка почала висувати претензії на лідерство в Європі
- Протиріччя між Францією і Німеччиною стали головним джерелом нестабільності в Європі й однією з причин Першої світової війни 1914—1918 рр.

■ Економічний розвиток Франції в 1870—1914 рр.

Основні особливості

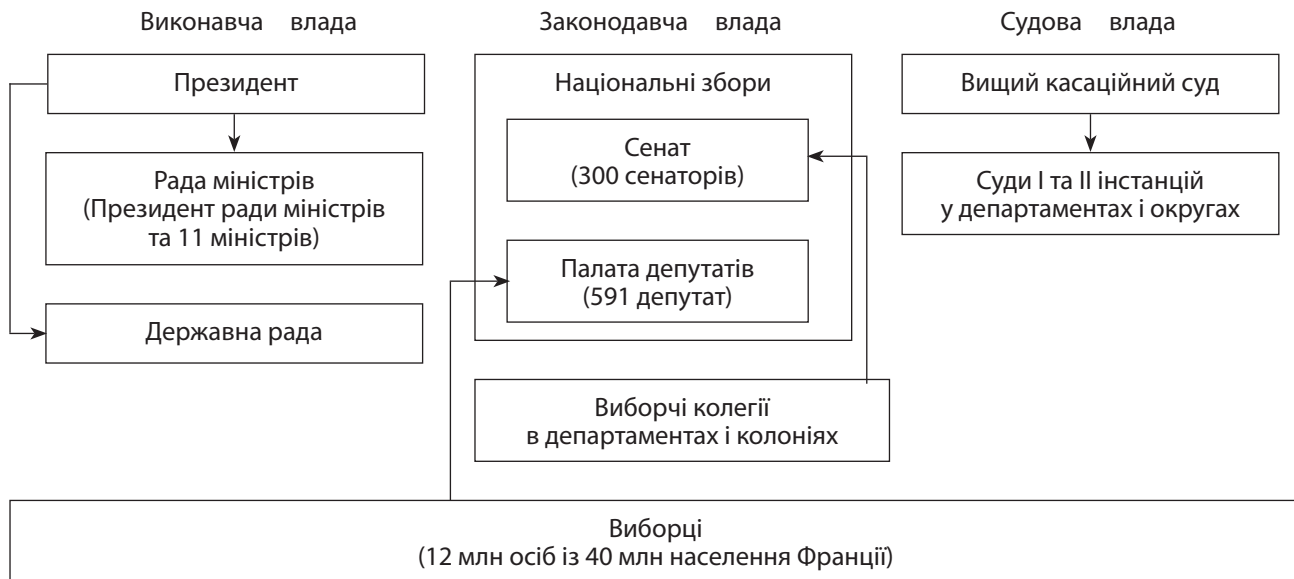
- Франко-пруська війна 1870—1871 рр. негативно вплинула на економіку країни: вона коштувала Франції 13 млрд франків
- Франція залишалася аграрно-індустріальною країною, 44 % її населення працювало в сільському господарстві
- Економічний розвиток гальмувався нестачею власної сировини, вугілля, машин і обладнання, які французам доводилося завозити з Англії та Німеччини
- У французькому експорті переважала продукція легкої промисловості — тканини, одяг, взуття, парфумерія, вина, фрукти тощо
- Наприкінці 80-х рр. XIX ст. у Франції розпочався економічний підйом. Особливо швидко розвивалося будівництво залізниць — за їх довжиною Франція випередила Велику Британію і Німеччину
- Відбувався процес концентрації виробництва, але він протікав повільніше, ніж у США, Німеччині та Великій Британії. У 1906 р. майже 50 % робітників працювали на підприємствах, де було менше п'яти осіб, і лише 11 % — на підприємствах, де було понад 500 осіб
- У Франції сформувався фінансовий капітал, який представляли близько 200 найбагатших сімей. Відбувався активний вивіз коштів за кордон. Найбільше капіталів вивозилося до Росії

■ Конституція Третьої республіки (1875 р.)

Основні положення та особливості

- Встановлення республіканської форми правління у формі парламентської республіки
- Законодавча влада належить двопалатним Національним зборам, які складаються із Сенату і Палати депутатів. Сенат обирається на дев'ять років за дво- і триступеневою системою, а 75 сенаторів обираються довічно самим Сенатом. Палата депутатів обирається на чотири роки чоловіками, які досягли 21-річного віку (крім військових і мешканців колоній)
- Виконавча влада належить президенту і міністрам, яких він призначає. Президент обирається на сім років на спільному засіданні обох палат Національних зборів
- Рада міністрів відповідальна перед парламентом. Її очолює президент ради міністрів
- Зберігається Державна рада, але її повноваження обмежуються функціями дорадчого органу при виконавчій владі та адміністративного суду, який розглядає скарги щодо зловживання владою адміністративних установ
- Конституція не містить переліку основних політичних прав особи (свобода слова, мітингів, пересування тощо)

■ Організація вищих органів влади Третьої республіки за Конституцією 1875 р.

■ Колоніальні володіння Франції, Німеччини, Великої Британії та США напередодні Першої світової війни

Держава	Колоніальні володіння, тис. км ²	Населення колоній, млн осіб
Франція	9700	50
Німеччина	2900	12,3
Велика Британія	18 000	431
США	300	10

■ Зовнішньополітичний курс Франції в 1875—1914 рр.

Період	Основні особливості
70—80-ті рр. XIX ст.	Надзвичайно напружені відносини з Німеччиною і посилення протиріч у колоніальному питанні з Великою Британією сприяли зближенню Франції з Росією
Кінець 70 — 90-х рр. XIX ст.	Активна колоніальна політика була спрямована на: — повне освоєння і впорядкування управління старими колоніями; — придушення національно-визвольного руху; — захоплення нових колоній
Початок XX ст.	Поширення ідей реваншу, повернення Ельзасу та Лотарингії, захоплених Німеччиною
Початок XX ст.	Наявність спільного противника — Німеччини — сприяла пом'якшенню давнього суперництва і налагодженню співробітництва Франції з Великою Британією

США в 1870—1914 рр.

■ Президенти Сполучених Штатів Америки в 1877—1921 рр.

Прізвище	Роки президентства	Партійна приналежність
Р. Хейс	1877—1881	Республіканська
Дж. Гарфілд	1881	Республіканська
Ч. Артур	1881—1885	Республіканська
Г. Клівленд	1885—1889	Демократична
Б. Гаррісон	1889—1893	Республіканська
Г. Клівленд	1893—1897	Демократична
В. Мак-Кінлі	1897—1901	Республіканська
Т. Рузвельт	1901—1909	Республіканська
В. Тафт	1909—1913	Республіканська
В. Вільсон	1913—1921	Демократична

■ Економічний розвиток США в 1870—1914 рр.

Основні особливості	
<ul style="list-style-type: none"> В останній третині XIX ст. США здійснили економічний стрибок, який перетворив їх на провідну індустріальну державу світу Станом на 1890 р. європейські підприємці вклали в економіку США майже 3 млрд доларів Вирішенню проблеми робочої сили сприяла імміграція з Європи: протягом 1870—1900 рр. до США переселилося близько 25 млн осіб 	<ul style="list-style-type: none"> Продуктивність праці в американській промисловості була в 4 рази вищою, ніж у провідних країнах Європи. Цьому сприяло те, що наприкінці XIX ст. середня заробітна плата американського робітника становила 700 доларів на рік, а прожитковий мінімум не перевищував 150—160 доларів На початку 70-х рр. XIX ст. у США виплавляли в 7 разів менше сталі, ніж у Великій Британії, а напередодні Першої світової війни американці випереджали британців за цим показником у 4,5 рази

Основні особливості

- У 80-х рр. XIX ст. розпочинається монополізація американської промисловості, виникають трести. На початку XX ст. 445 американських трестів виробляли 3/4 промислової продукції країни
- США стали батьківщиною автомобілебудування. У 1892 р. підприємець Генрі Форд сконструював свій перший автомобіль і незабаром налагодив масове виробництво. У 1915 р. з конвеєрів заводів Форда в Детройті вийшло близько 250 тис. автомобілів
- У сільському господарстві США наприкінці XIX ст. працювало близько 60 % населення країни. Кількість фермерів збільшилася з 2 млн осіб (1860 р.) до 5,7 млн осіб (1900 р.). Продуктивність праці в сільському господарстві за цей період зросла в 3—4 рази

■ Внесок провідних держав у світове промислове виробництво 1870—1913 рр. (у %)

Держава \ Роки	1870	1900	1913
США	23,3	30,1	35,8
Німеччина	13,2	16,6	5,7
Англія	31,8	19,9	14,0
Франція	10,3	7,1	6,4
Італія	2,4	2,7	3,1
Росія	3,7	5,0	5,0
Японія	—	0,6	1,0

■ Темпи зростання валового національного продукту провідних країн світу в 1873—1913 рр., рази

Держава	Загалом	На душу населення
США	4,3	2,2
Німеччина	2,9	1,8
Англія	2,2	1,3
Франція	1,6	1,4
Італія	1,4	0,7
Росія	2,5	0,9
Японія	2,7	1,7

■ «Справедливий курс» Т. Рузвельта

Теодор Рузвельт (1858—1919) — американський державний діяч, 26-й президент США від Республіканської партії. Поділяв погляди прогресистів, які виступали за здійснення ліберальних реформ, спрямованих проти корупції, всевладдя

монополій, покращення становища трудящих. Т. Рузвельт започаткував період реформаторської діяльності, який в історії США здобув назву «прогресивної ери» (1901—1914 рр.). Свої реформи називав «Справедливим курсом».

Основні заходи

- Започаткував посилений урядовий нагляд за діяльністю трестів і дотриманням ними антитрестівських законів. Уряд зініціював понад 20 судових процесів проти трестів, висунувши їм звинувачення у створенні монополій, які заважали вільній торгівлі
- Було прийнято закони про посилення контролю уряду за роботою залізниць. Один із них затвердив опубліковані тарифи і зобов'язав як транспортні компанії, так і управління залізниць їх дотримуватися
- Закон про чисті харчові продукти, що був прийнятий у 1906 р., забороняв використання будь-яких «шкідливих та небезпечних для здоров'я препаратів, хімічних речовин і консервантів» при виготовленні ліків та харчових продуктів
- Було видано закон про контроль за умовами праці та запровадження федеральної санітарної інспекції всіх компаній, які торгували м'ясом і м'ясопродуктами за межами своїх штатів
- Висунув довготривалу комплексну програму збереження природних ресурсів. Збільшив площу державних заповідників і парків з 18 млн 800 тис. га лісу до 59 млн 200 тис. га, розпочав систематичні заходи із засадження оголених земель, запобігання пожежам та іригації засушливих земель на Заході

«Нова свобода» В. Вільсона

Вудро Вільсон (1856—1924) — американський державний діяч, 28-й президент США від Демократичної партії. Уважається одним із найвизначніших політичних реформаторів, з ім'ям якого пов'язані

глибокі реформи в американському суспільстві та затвердження США як світової держави. Програма реформ, з якою Вільсон переміг на виборах, мала назву «Нова свобода».

Захід	Зміст
Тарифна реформа (1913 р.)	Істотне скорочення ставок мита на сировину і продовольство, бавовняні та вовняні тканини, одяг, залізо і сталь, що вивозяться з країни (усього близько 900 видів товарів). Із понад сотні інших товарів будь-яке мито було усунуто. Реформа стала першою серйозною спробою зменшення дорожнечі в країні
Банківська реформа (1913 р.)	За Законом про федеральні резерви було реорганізовано банківську систему, поділено країну на 12 округів із федеральним резервним банком у кожній. Під загальним контролем Управління федеральними резервами ці банки мали служити як скарбниці для валютних резервів тих банків, які приєдналися до системи
Податкова реформа (1913 р.)	Запровадження нового прибуткового податку в розмірі 1—6 % на індивідуальні прибутки та прибутки корпорацій. Для прибутків понад 20 тис. доларів на рік запроваджувався додатковий прогресивний податок
Політична реформа (1913 р.)	Сімнадцята поправка до Конституції США змінила систему виборів до сенату. Замість давнього порядку призначення законодавчими зборами штатів сенаторів стали обирати усі виборці штатів шляхом прямого народного голосування
Регулювання діяльністю трестів (1914 р.)	Конгрес уповноважив Федеральну і Торговельну комісії видавати розпорядження, які мали перешкоджати «нечесним методам конкуренції» концернів у торгівлі між штатами. Антитрестівський закон Клейтона заборонив дії трестів, які до цього не підлягали обмеженням (спільні директорати, цінова дискримінація покупців, уживання судових заборон у конфліктах із робітниками тощо)

Захід	Зміст
Соціальні реформи (1913—1916 рр.)	Федеральний закон про позики надав фермерам можливість отримувати кредити з низькими відсотками. Закон про моряків (1915 р.) поліпшив умови життя і праці моряків на кораблях. Закон Адамсона (1916 р.) встановив восьмигодинний робочий день для залізничників. Федеральний закон про відшкодування робітникам (1916 р.) дозволив державним службовцям отримувати допомогу у зв'язку з каліцтвом, отриманим на виробництві. Закон Ньюлендса (1913 р.) передбачав створення посередницьких управлінь для попередження конфліктів між залізничними компаніями і робітниками. Закон Клейтона легалізував існування і діяльність профспілок

■ Дві тенденції в зовнішній політиці США наприкінці XIX ст.

Назва	Ідейна основа поглядів	Бачення зовнішньополітичного курсу США
Ізоляціоністи	«Доктрина Монро», проголошена в 1823 р. президентом Дж. Монро. США проголошували, що не будуть утручатися в європейські справи, але також не допустять утручання європейських держав у будь-які події, що відбуваються в Західній півкулі	США мають розширювати сфери свого впливу в Латинській Америці та Карибському басейні, не допускаючи туди європейців, а у Східній півкулі визнавати головування провідних держав Європи
Експансіоністи	Доктрина «Очевидного призначення». Відображувала погляди історика і публіциста Мехена, який уважав, що політика територіальних загарбань є основним законом розвитку для США. Прийшов час розгорнути боротьбу за панування на морі. США мають право й обов'язок поширювати свій вплив по той бік Тихого океану	США мають створити міцний військово-морський флот, облаштувати морські бази на островах Атлантичного й Тихого океанів, а потім «поширювати плід своєї цивілізації» у Східній Азії. Крім цього, необхідно посилювати інтерес до подій у Європі, брати участь у «великій політиці»

Японія в другій половині XIX — на початку XX ст.

■ Реформи доби «Мейдзі»

Доба «Мейдзі» (у перекладі з японської «освічене правління») — офіційна назва періоду правління імператора Муцухіто (1868—1912 рр.). Здобув владу у результаті революції 1867—1868 рр.

(«реставрації Мейдзі»), яка знищила в Японії владу сегунів із роду Токугава і відновила владу імператорів. Уряд, очолюваний Муцухіто, здійснив у країні низку соціально-економічних реформ.

Реформа	Основні перетворення
Аграрна	Знищення прав князів-дайміосів на землю. Встановлення приватної власності на землю та права купівлі й продажу. Селяни стали власниками наділів, які обробляли

Реформа	Основні перетворення
Податкова	У 1873 р. було запроваджено єдиний поземельний податок у розмірі 3 % від ринкової вартості землі. Усі давні повинності й податки було ліквідовано. Податок стягувався не в натуральній, як раніше, а в грошовій формі
Адміністративна	Давні історичні провінції було ліквідовано і запроваджено, за французьким зразком, поділ на префектури («кени»). Владу князів було ліквідовано, а управління в провінціях передано губернаторам, яких призначала центральна влада
Станова	Усі давні стани, які існували в країні до революції, було ліквідовано і запроваджено поділ на три нові: вище дворянство («квазоку») — аристократія, нижче дворянство («сізоку») — середні й нижчі самураї, та простий народ («хеймін») — усе інше населення країни
Військова	Із 1872 р. в Японії було запроваджено загальну військову повинність. Армію реформували за європейським зразком. Солдати отримали європейські мундири і зброю
Політична	У 1889 р. було прийнято Конституцію Японії. Перетворення Японії на конституційну монархію з двопалатним парламентом
Релігійна	Із 1873 р. були припинені переслідування християн. Із 1876 р. японський імператор («мікадо») оголосив у країні повну віротерпимість
Судова	Було реформовано кримінальне, цивільне право і судочинство. У 1880—1890 рр. було підготовлено й запроваджено «Звід кримінальних законів», «Закони кримінального судочинства» і «Звід цивільних законів». Зразком для їх підготовки були Кодекси Наполеона
Освітня	У 1877 р. в Токіо було засновано університет, який мав шість факультетів (юридичний, медичний, інженерний, фізико-математичний, словесний, сільськогосподарський), створено Військово-морську академію і Військово-морське інженерне училище, де викладали британські офіцери англійською мовою Із 1872 р. в Японії було запроваджено загальне обов'язкове початкове навчання
Фінансова	У 1871 р. було вилучено з обігу старі монети й запроваджено нову грошову одиницю — ієну

Економічний розвиток Японії 1868—1912 рр.

Основні особливості

- У 70-х рр. XIX ст. в Японії розгонулося формування єдиного загальнонаціонального ринку
- За наказом імператора за рахунок державної скарбниці будувалися верфі, арсенали, «зразкові» заводи. Для оснащення цих підприємств за кордоном закуповувалося обладнання. Потім їх здавали в оренду або продавали на пільгових умовах підприємницьким фірмам, близьким до імператорського оточення
- У результаті підтримки уряду сформувалися великі фінансово-промислові компанії «Міцубісі», «Міцубісі», «Сумітомо» та ін. Усі вони отримували великі субсидії та різноманітні пільги
- Велика увага приділялася розвитку торгівлі. Усі давні цехові правила й обмеження, привілеї торговельних гільдій було ліквідовано. Також було усунуто застави й митниці між князівствами, оголошено свободу торгівлі й пересування. У результаті цього виникли нові великі торговельні фірми і банки
- Розвивалося будівництво залізниць. У 1872 р. було збудовано першу залізницю Токіо — Йокогама. На початку XX ст. мережа залізниць у країні становила майже 5 тис. км
- У 80-х рр. XIX ст. в Японії розпочалася промислова революція

Основні особливості

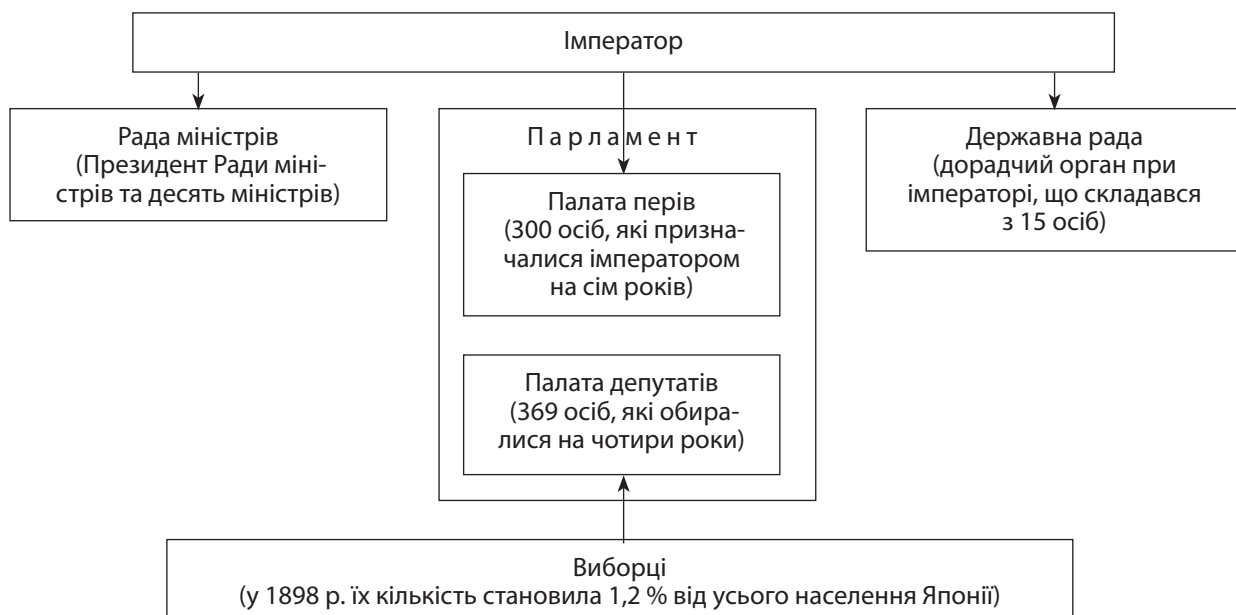
- У 90-х рр. XIX ст. в Японії розпочався промисловий підйом, свідченням якого став, перш за все, швидкий розвиток нових галузей промисловості: гірничо-видобувної, електротехнічної, сталеливарної, машинобудування, гірничого обладнання
- Промисловий підйом супроводжувався концентрацією виробництва і виникненням монополістичних об'єднань. Водночас формувався банківський капітал, відбувалося злиття банківського і промислового капіталу
- На початку XX ст. розгорнувся вивіз капіталу. Японські фірми вкладали кошти в залежні території та ринки інших країн: приватні китайські фірми, будівництво залізниць у Кореї тощо

■ Конституція 1889 р.

Основні положення і особливості

- Встановлювалася конституційно-монархічна форма правління з майже необмеженою владою імператора. Особа імператора була священною і недоторканою
- Виконавча влада в повному обсязі перебувала в руках імператора та відповідального перед ним уряду. Імператор мав право скликати й розпустити парламент
- Законодавчу владу імператор поділяв із парламентом, який складався з двох палат: палати перів («кізокуїн») і палати депутатів («сугіін»). Верхня палата формувалася з осіб, яких призначав імператор, а нижня — із депутатів, які обиралися в округах
- Виборче право надавалося чоловікам, віком від 25 років, які сплачували не менше 10 ієн прямих податків на рік
- Гарантувалася свобода совісті, слова, зібрань, об'єднань, ніхто не міг бути підданий обшуку або арешту інакше, ніж у визначеному законом порядку, скасовувалася цензура. Усі ці свободи й права могли бути призупинені імператором у випадку війни або військового стану

■ Організація вищих органів влади Японії за Конституцією 1889 р.

Територіальні загарбання Японії

Рік	Подія
1895	У результаті перемоги в японо-китайській війні 1894—1895 рр. Японія закріпила за собою острів Тайвань і Пескадорські острови
1905	У результаті перемоги в російсько-японській війні 1904—1905 рр. Японія отримала Південний Сахалін, Порт-Артур і встановила своє панування в Південній Маньчжурії
1910	Японія встановила протекторат над Кореєю і перетворила її на свою колонію

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

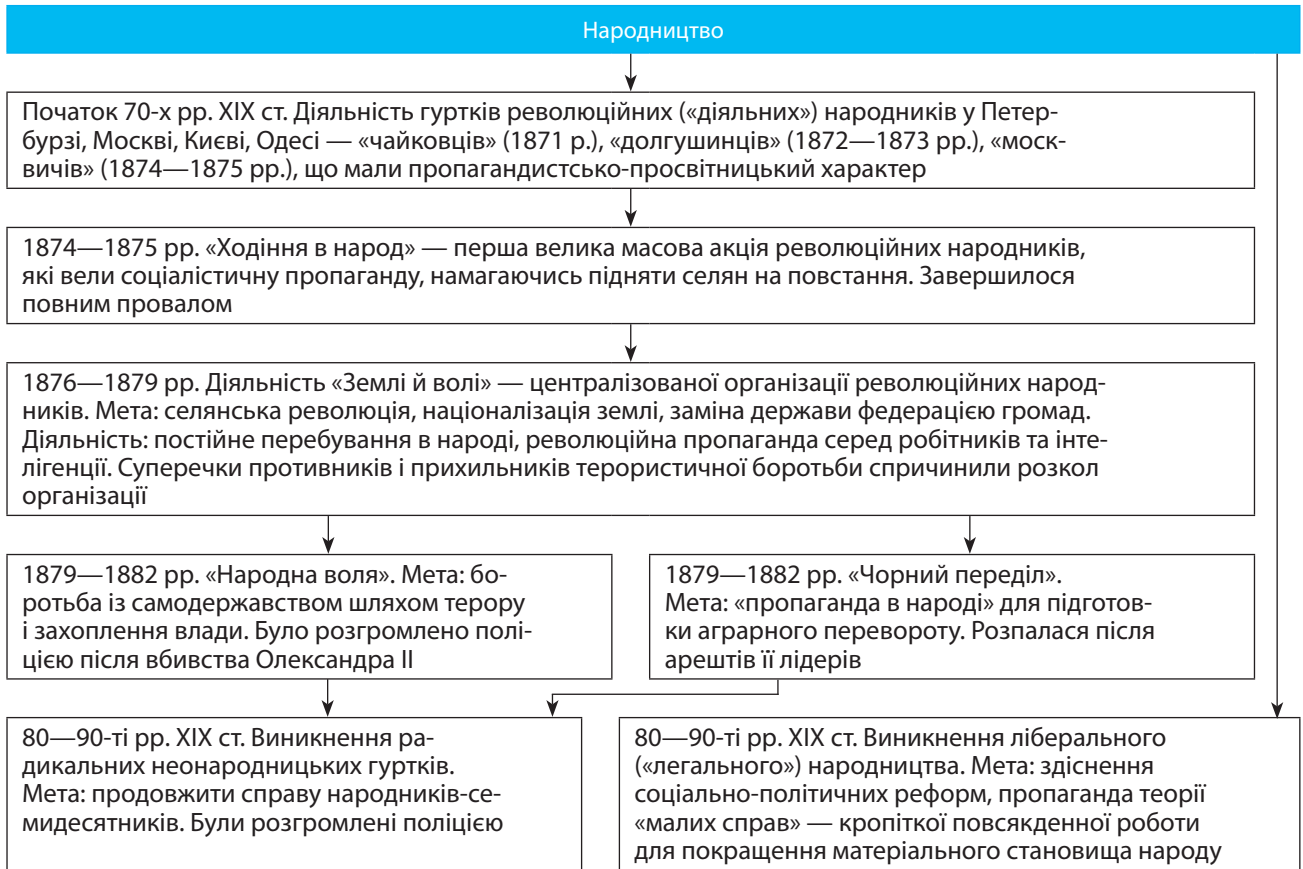
Економічний розвиток Росії в 70-х рр. XIX — на початку XX ст.

Галузь	Особливості розвитку
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> У 80-х рр. XIX ст. в Росії завершилася промислова революція, остаточно встановилося машинне фабрично-заводське виробництво У пореформений період найбільші темпи розвитку мала текстильна промисловість, яка набула значення провідної галузі російської промисловості. Прискорився розвиток цукрової промисловості. Споживання цукру в країні зросло вдвічі (у 1880 р. — 2 кг на рік на одну особу) Сформувалися нові промислові райони — Московський (текстильна промисловість), Петербурзький (металообробка і машинобудування), Уральський і Південний (в обох — металургійна і гірничовидобувна промисловість) У 90-х рр. XX ст. розпочався промисловий підйом, який тривав до початку XX ст. Російське промислове виробництво за цей час зросло практично вдвічі Виникли нові галузі промисловості: рейкова, паровозо- і вагонобудівна, цементна, нафтовидобувна і нафтопереробна, гумова тощо. У результаті промислового підйому в Росії сформувалася сучасна велика промисловість У першому десятилітті XX ст. активно розгортаються процеси концентрації виробництва і капіталу, формуються монополістичні об'єднання. За концентрацією виробництва і капіталу Росія посіла перше місце в Європі. Найпоширенішою формою монополій були синдикати
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> Розвиток сільського господарства гальмували численні кріпосницькі пережитки реформи 1861 р. і необхідність сплати викупних платежів за землю селянами (сплачували їх до 1906 р.) Основним виробником товарного зерна залишалися поміщицькі господарства У переважній більшості селянських господарств культура землеробства була надзвичайно низькою, використовувалися знаряддя праці, які не змінювалися з XIII ст. Наприкінці XIX ст. врожайність зернових у Росії була в 1,6 рази нижчою, ніж у США, і в 4 рази нижчою, ніж у Великій Британії У 1900—1913 рр. сільськогосподарське виробництво зросло на 34 % Наприкінці XIX ст. 77,2 % населення Росії працювало в сільському господарстві
Торівля	<ul style="list-style-type: none"> Відбувалося значне розширення внутрішнього ринку. Активно розвивалася торівля промисловими товарами, які споживало як зростаюче міське населення, так і селяни У зовнішній торівлі переважала продукція сільського господарства (перш за все — зерно). Росія посідала перше місце у світі за експортом зерна. Протягом 1861—1881 рр. він збільшився в 3 рази і досяг 202 млн пудів У 1900—1913 рр. вивіз російських товарів збільшився на 212 % 70—80 % зовнішньоторгового обороту Росії припадало на європейські країни. Основними зовнішньоторговельними партнерами Росії були Німеччина та Велика Британія У складі товарів, які імпортувала Росія, переважало промислове обладнання, сировина для текстильної промисловості, «колоніальні товари» (чай, кава тощо)

■ Народництво в суспільному русі Росії

Народництво — рух різночинної інтелігенції Росії в другій половині XIX — на початку XX ст., який виник під впливом ідей утопічного соціалізму й особливостей пореформеного розвитку країни. Його прихильники виступали за повалення самодержавства шляхом селянської

революції. У російському визвольному русі 60 — початку 80-х рр. XIX ст. панувала народницька ідеологія; ліберальний напрямок народництва, який спостерігався від часу його зародження, домінував у ньому в 80—90 рр. XIX ст.

■ Три напрямки в ідеології революційного народництва

Назва	Ідеолог	Погляди
Пропагандистський	П. Лавров	Вважав, що соціальна революція розпочнеться із села, а не з міста, селянську громаду вважав «ланкою соціалізму», але стверджував, що селянство не готове до революції. Доводив, що до неї не готова також інтелігенція. Тому інтелігенція сама має пройти відповідну підготовку, перш ніж розпочинати планомірну пропаганду серед народу
Бунтарський	М. Бакунін	Стверджував, що російський селянин є природженим соціалістом. Його не потрібно агітувати «за соціалізм», а необхідно прямо закликати до бунту. Народники повинні відіграти роль іскри, яка розпалить полум'я народного повстання, об'єднає окремі селянські виступи в «загальний бунт»

Назва	Ідеолог	Погляди
Змовницький	П. Ткачов	Доводив, що Росії необхідна не селянська революція, а захоплення влади групою революціонерів-змовників. «Дике невігластво і рабські інстинкти» селян роблять неможливою будь-яку пропаганду. Заклики до народного повстання будуть марними, а влада заарештує пропагандистів. Необхідно створити згуртовану і суворо за-конспіровану організацію, яка підготує змову і захопить владу

■ Політична опозиція в Росії на початку ХХ ст.

Напрямок	Лідери	Особливості
Ліберали	П. Мілюков	Виступали за заміну самодержавства конституційно-парламентським устроєм, запровадження загального виборчого права і демократичних свобод. Вимагали наділення селян землею за викуп, запровадження для робітників восьмигодинного робочого дня та профспілок. Єдиним можливим засобом досягнення змін у суспільстві вважали реформи
Соціалістичні революціонери	В. Чернов	У 1902 р. у результаті об'єднання неонародницьких гуртків лівого спрямування утворилася партія соціалістів-революціонерів (есерів). Вони виступали за соціалістичну революцію, головною силою якої мали бути селяни; за побудову соціалістичного суспільства, демократизацію політичного устрою і соціалізацію землі; не заперечували доцільність терору.
Анархісти	П. Кропоткін	У 1904 р. перший з'їзд російських анархістів визначив мету своєї діяльності: «соціальна революція, тобто повне знищення капіталізму і держави та заміна їх анархічним комунізмом». Головними методами боротьби були «повстання і прямі напади на гнобителів та експлуататорів. Політичний ідеал — «союз вільних громад»
Соціал-демократи	В. Плеханов, Ю. Мартов, В. Ленін	Були представлені Російською соціал-демократичною робітничою партією та національними партіями («Бунд», «Гнчак» та ін.). Ліві партії соціалістичної орієнтації, створені на основі марксизму. Виступали за повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки і побудову соціалістичного суспільства. Русійною силою революції вважали робітничий клас. У 1898 р. утворилася Російська соціал-демократична робітничая партія. У 1903 р. відбувся її розкол на більшовиків (В. Ленін) та меншовиків (Ю. Мартов, В. Плеханов)

■ Підсумки та історичне значення революції 1905—1907 рр.

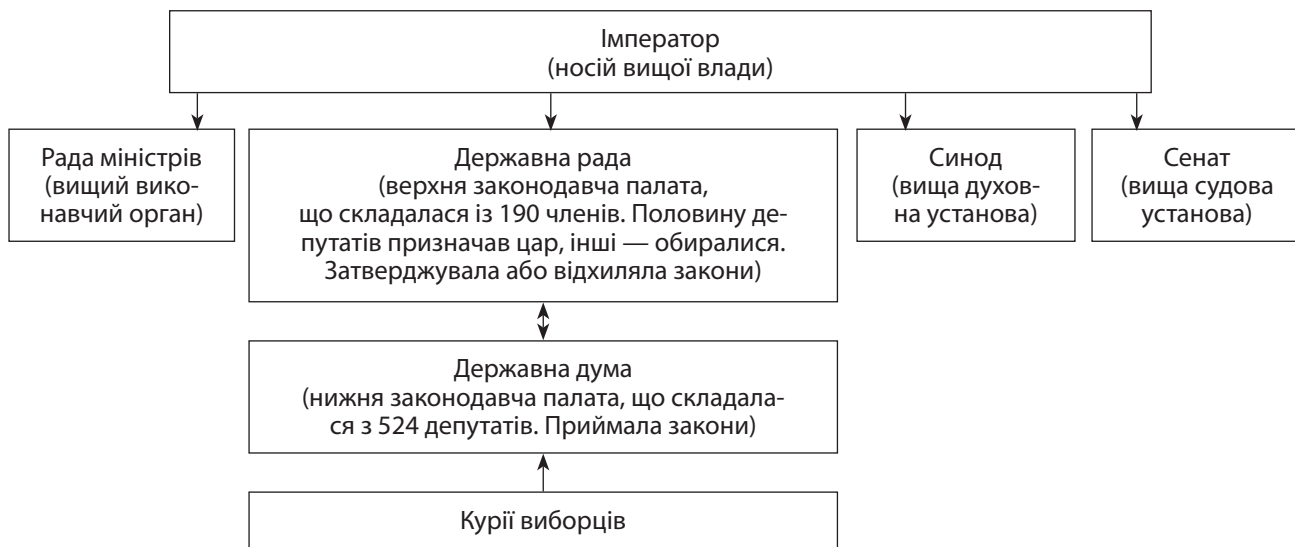
Характеристика	Зміст
Підсумки	<ul style="list-style-type: none"> • Скликання Державної думи із законодавчими правами • Проголошення ряду політичних і громадянських свобод: совісті, слова, зібрань, союзів, недоторканості особи • Запровадження виборчого права для чоловіків, віком від 25 років • Скасування цензури, легалізація профспілок • Уряд був змушений підготувати аграрну реформу

Характеристика	Зміст
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Революція похитнула підвалини російського самодержавства, яке було змушене піти на поступки народу • Сприяла підйому страйкової боротьби робітників європейських держав • Спринила активізацію національно-визвольного руху в країнах Сходу

■ Система виборів до Державної думи Росії

Курія	Кількість виборців, що обирали одного депутата думи	
	Закон від 11.12.1905 р.	Закон від 03.07.1907 р.
Землевласницька	2000	230
Міська	7000	—
I розряд	—	1000
II розряд	—	15 000
Селянська	30 000	60 000
Робітничка	90 000	125 000

■ Організація вищих органів влади Російської імперії зі змінами, запровадженими 20.02.1906 р.

■ Партійний склад I, II, III та IV Державних дум

Характеристика	I	II	III	IV
Період діяльності	27.04—08.07.1906 р.	20.02—03.06.1907 р.	01.11.1907—09.06.1912 р.	15.11.1912—06.10.1917
Усього депутатів	478	518	442	442

Характеристика	I	II	III	IV
Партійний склад:				
Кадети	179	98	54	59
Трудовики	97	104	14	10
Національні групи	63	76	26	21
Октябристи	16	44	154	98
Праві	—	10	147	185
Соціал-демократи	18	65	19	14
Есери	—	37	—	—
Прогресисти	—	—	28	48
Безпартійні	105	50	—	7
Народні соціалісти	—	16	—	—
Козацька група	—	17	—	—
Партія демократичних реформ	—	1	—	—

Тема 12. Національно-визвольний рух народів світу наприкінці XIX — на початку XX ст.

■ Національно-визвольний рух народів Індії

Фактичним володарем Індії після Семилітньої війни (1756—1763 рр.) стала англійська Ост-Індська компанія. Грабіжницька політика адміністрації компанії викликала обурення індійців і постійні повстання. Найбільшим було повстання сипаїв 1857—1859 рр. Воно стало приводом для ліквідації Ост-Індської компанії і підпорядкування цієї найбільшої у світі колонії безпосередньо британській королеві, яка в 1877 р. прийняла титул імператриці Індії. Територія Британської Індії наприкінці

XIX ст. становила 4 859 300 км², а населення — 289 732 000 осіб.

Індія — багатонаціональна країна, яку заселяли відмінні за мовою і релігією народи. Лише англійці вперше об'єднали Індію. Англійська стала мовою міжнародного спілкування. Сформувалася спільність інтересів усіх індійців стосовно колоніальної адміністрації. Зростання національної самосвідомості стало підґрунтям для формування національного руху за визволення Індії.

Дата	Подія
1885 р.	Було засновано Індійський національний конгрес (ІНК) — першу загальноіндійську політичну організацію — який заявив про свою лояльність щодо британської влади, але висунув вимогу розширити самоврядування в Індії
1905 р.	Було розпочато «пробудження Індії» — підйом національно-визвольного руху. Приводом до його початку став поділ британцями Бенгалії на дві провінції за релігійною ознакою

Дата	Подія
16 жовтня 1905 р.	За пропозицією ІНК у Бенгалії було проведено загальнонаціональний траур (фактично — страйк) на знак протесту проти поділу Бенгалії, який підтримала вся країна. Розпочався рух «свадеші» — масового бойкоту англійських товарів і розвитку їх власного виробництва індійцями
Грудень 1906 р.	ІНК висловився за встановлення в Індії системи правління, яка існувала в британських домініонах — Канаді та Австралії. Гасло «сварадж» (самоуправління) радикали розуміли як незалежність, а помірковані — як самоуправління в межах Британської імперії
Грудень 1907 р.	Відбувся розкол ІНК на радикалів і поміркованих. Лідером радикалів став Бал Гангадхар Тілак
1908 р.	Колоніальна влада заарештувала Тілака за «підбурювання до бунту». Його було засуджено до шести років заслання
Липень 1908 р.	Індію охопила хвиля мітингів протесту проти засудження Тілака. У Бомбеї відбувся загальний шестиденний (за кількістю років заслання лідера радикалів) страйк робітників, у якому брали участь майже 100 тис. осіб
1909 р.	Британська влада пішла на поступки: було збільшено представництво індійців у законодавчих радах провінцій при колоніальній адміністрації
1911 р.	Було скасовано непопулярне рішення про поділ Бенгалії на дві провінції і перенесено столицю з Калькутти до Делі — історичного центру країни

■ Революція в Ірані

Держава Іран упродовж XIX ст. поступово перетворилася у напівколонію Великої Британії та Росії. Іран був монархією, якою з 1796 р.

правив шах із династії Каджарів. Столицею Ірану було місто Тегеран. У 1905—1911 рр. країну охопила революція.

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Посилення визиску з населення і зниження рівня життя більшості іранців унаслідок перетворення країни у напівколонію Великої Британії та Росії Деспотичне правління шахського режиму, який постійно йшов на поступки іноземцям усупереч національним інтересам і жорстко придушував прояви незадоволення
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Різде погіршення економічного становища в країні в поєднанні із загостренням продовольчої проблеми Загострення протиріч між правлячою Каджарською династією та іранською буржуазією, селянами, ремісниками, робітниками
Основні вимоги	<ul style="list-style-type: none"> Скликання меджлісу (парламенту) Обмеження влади шаха конституцією Відповідність законів нормам шаріату — ісламському праву
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> 5 серпня 1906 р. Під час загальних страйків, голодних бунтів і демонстрацій у країні, які армія відмовилася придушувати, шах оголосив про запровадження конституційного ладу і скликання меджлісу 1907 р. Росія і Велика Британія підписали угоду про розподіл сфер впливу в Ірані й висунули вимогу до його уряду навести порядок у країні

Характеристика	Зміст
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 23 червня 1908 р. Шах, спираючись на створену за допомогою Росії іранську козацьку бригаду, здійснив контрреволюційний переворот і розігнав меджліс • Липень 1909 р. Загони повстанців захопили Тегеран, позбавили шаха влади і проголосили новим правителем його сина. Було знов скликано меджліс і поновлено дію конституції. Повстанці висунули вимогу переглянути англо-російську угоду 1907 р. • Грудень 1911 р. Російські та британські війська, введені до Ірану з півночі й півдня, жорстоко придушили опір повстанців і допомогли вдруге розігнати меджліс. Революція завершилася поразкою
Підсумки та історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Поразка революції закріпила напівколоніальне становище Ірану • Революція мала великий вплив на сусідні країни, стала складовою «пробудження Азії» • Сприяла формуванню національної свідомості широких народних мас і активізації їх боротьби проти шахського деспотизму та іноземного гноблення

■ Младотурецька революція

Младотурецька революція 1908 р. — революція в Османській імперії, спрямована проти деспотичного режиму султана Абдул-Хаміда II. Отримала назву за ім'ям так званих «младотурків», які її очо-

лили. Младотурки — європейська назва реформаторів в Османській імперії, які очолили боротьбу проти султанського абсолютизму в країні наприкінці XIX — на початку XX ст.

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення Османської імперії у напівколонію провідних європейських держав, що перешкоджало розвитку національного капіталу • Деспотичний режим турецького султана Абдул-Хаміда, який був маріонеткою великих держав і жорстоко переслідував будь-яку опозицію • Виникнення в колах молоді турецької інтелігенції (особливо — офіцерів) опозиційного руху, учасники якого виступали за здійснення реформ
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Необхідність модернізації Османської імперії, яку можна було здійснити лише після усунення від влади консервативної правлячої еліти • Загострення кризи Османської імперії на початку XX ст. і поява реальної загрози її розпаду (партизанський рух у Македонії, повстання в армії, рух селян та ремісників)
Головна мета	<p>Безпосередня</p> <ul style="list-style-type: none"> • Повалення режиму Абдул-Хаміда II і запровадження конституційної форми правління (скликання парламенту й відновлення Конституції 1876 р.)
	<p>Перспективна</p> <ul style="list-style-type: none"> • Звільнення Османської імперії від напівколоніальної залежності, здійснення реформ із метою модернізації суспільства за європейським зразком
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Червень 1908 р. На зустрічі англійського і російського монархів у Ревелі було визначено план здійснення реформ у Македонії, спрямованих на її фактичне відокремлення від Османської імперії
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 3 червня 1908 р. Турецька чета (армійський підрозділ) лейтенанта Ніязі підняла повстання у місті Ресма (Македонія), яке через кілька днів поширилося на всі турецькі військові частини в Македонії

Характеристика	Зміст
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 15 липня 1908 р. 18-тисячна армія, яку султан відправив до Македонії, відмовилася придушувати повстання • 23 липня 1908 р. Революційні частини увійшли до Салоніки й оприлюднили свій ультиматум до султана — відновити дію Конституції 1876 р. та скликати парламент • 24 липня 1908 р. Султан Абдул-Хамід II оголосив про свою згоду на запровадження конституції і скликання парламенту. Революція завершилася перемогою
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • Швидкість, безкровність • Консервативний характер
Підсумки та історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення Османської імперії у конституційну монархію • Младотурки, які здобули владу після перемоги революції, правили країною до 1918 р. Вони ліквідували найбільш варварські методи управління, започаткували парламентсько-конституційні традиції політичного життя • Власна непослідовність і нерішучість перешкодили младотуркам здійснити модернізацію Османської імперії, звільнити її від європейської економічної і політичної залежності

■ Сінхайська революція в Китаї

Сінхайська революція 1911—1912 рр. — революція в Китаї, яка спричинила повалення маньчжурської династії Цін і проголошення

Китайської республіки. За східним місячним календарем вона розпочалася в рік миші (китайською мовою — «сінхай»).

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Провал двох спроб здійснення урядом реформ, спрямованих на модернізацію країни, наприкінці XIX і в першому десятилітті XX ст. • Напівколоніальне становище Китаю. Панування іноземного капіталу перешкоджало розвитку національної економіки • Різке падіння в суспільстві авторитету маньчжурської династії Цін, яка завжди виконувала вимоги іноземних держав-колонізаторів
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Необхідність позбавлення влади маньчжурської династії, яка перешкождала здійсненню модернізації Китаю • Зростання серед різних соціальних верств невдоволення пануванням у Китаї іноземних колонізаторів і прагнення перешкодити подальшому закабаленню своєї країни
Підготовка	<ul style="list-style-type: none"> • Товариство «Туминхой» («Об'єднаний союз»), створене в 1905 р. із членів різних опозиційних організацій Сунь Ятсеном
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Початок жовтня 1911 р. У місті Ханькоу (район Уханя) поліція викрила нелегальну квартиру революціонерів, знайшла зброю і списки членів революційних організацій
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 10 жовтня 1911 р. Відбулося повстання солдатів військового гарнізону в місті Учань (район Уханя). Почалася революція • Кінець листопада 1911 р. 15 провінцій Південного, Центрального і Північного Китаю оголосили про звільнення від панування маньчжурської династії • 29 грудня 1911 р. Зібрання делегатів китайських провінцій, охоплених революцією, проголосило Сунь Ятсена тимчасовим президентом Китайської республіки

Характеристика	Зміст
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 12 лютого 1912 р. Останній маньчжурський імператор зрікся престолу. Офіційно скасовано монархічну форму правління • 13 лютого 1912 р. Іноземні держави загрожували інтервенцією в разі продовження громадянської війни. За досягнутою угодою Китай залишився республікою, а Сунь Ятсен поступився посадою президента Юань Шихаю, прихильнику поміркованих реформ. Завершення революції
Підсумки та історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Усунуто від влади маньчжурську династію Цін, яка панувала в Китаї 267 років, ліквідовано монархію і проголошено Китайську республіку • Революція залишилася незавершеною, але заклала підвалини для майбутніх перетворень

■ Мексиканська революція

Мексиканська революція 1910—1917 рр. — революція, спрямована проти деспотичного режиму диктатора

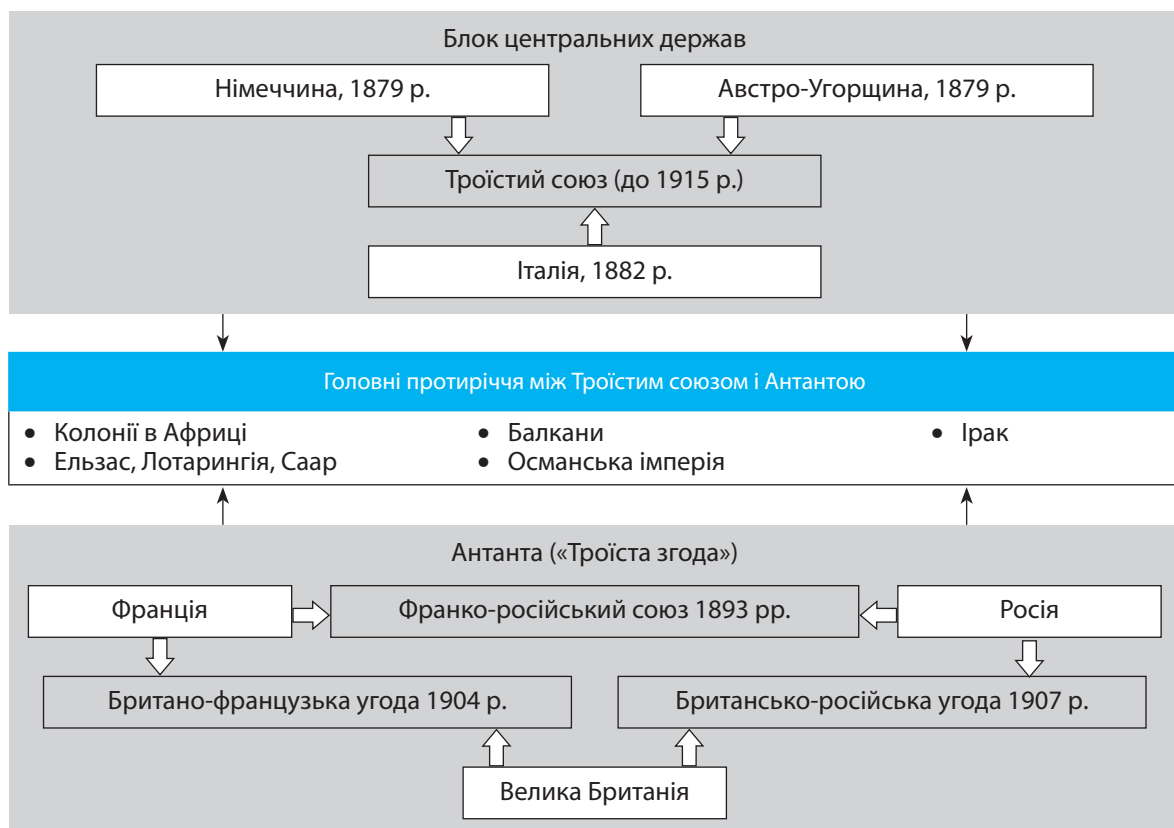
Порфіріо Діаса, який установився в Мексиці в 1877 р., і гноблення іноземних колонізаторів.

Характеристика	Зміст
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Завдяки підтримці Діаса англійський та американський капітал посів провідне місце у найпривабливіших галузях промисловості (гірничо- та нафтовидобувна, будівництво залізниць) • Незадоволення середніх верств населення привласненням Діасом і його клікою всіх багатств країни, величезними витратами на утримання поліції та чиновників • Протести селян проти захоплення їх земель латифундістами набули характеру селянської війни. Масові страйки робітників у 1906—1907 рр., які були придушені армією
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Необхідність подолати залежність країни від іноземного капіталу, яка перетворила її в напівколонію США та Великої Британії • Незадоволення більшості населення режимом особистої влади П. Діаса і своїм абсолютним політичним безправ'ям • Необхідність невідкладного вирішення аграрного питання (96 % селянських господарств не мали земельних ділянок) і запровадження соціального захисту робітників
Програма опозиції	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення вільних виборів • Здійснення реформи армії та державного апарату • Забезпечення прав і свобод громадян, конституційних норм управління державою • Задоволення основних вимог робітників, боротьба із засиллям іноземних монополій • Повернення селянам земель, відібраних за часів правління диктатора П. Діаса • Сприяння розвитку вітчизняної промисловості та сільського господарства
Періоди	<ul style="list-style-type: none"> • Листопад 1910 — травень 1911 р. Лідер опозиції Франсіско Мадеро розпочав збройне повстання і, використавши селянські армії Еміліана Сапати та Франсіско Вільї, розгромив урядові війська. Диктатуру П. Діаса було провалено, до влади прийшли мексиканська ліберальна буржуазія і землевласники на чолі із Ф. Мадеро • Травень 1911 — лютий 1913 р. У жовтні 1911 р. відбулися президентські вибори, на яких переміг Ф. Мадеро. У результаті військового перевороту Мадеро було вбито, а владу захопив генерал В. Уерта

Характеристика	Зміст
Періоди	<ul style="list-style-type: none"> Лютий 1913 — липень 1914 р. Громадянська війна між колишніми союзниками в боротьбі з диктатурою Уерти — селянськими арміями, очолюваними Сапатою і Вілья, та військами лідера поміркованого конституційного руху — генерала Венустіано Карранси. Завершальним актом революції стало прийняття 8 лютого 1917 р. демократичної конституції
Підсумки та історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Сприяла зміцненню національного суверенітету країни Завдала серйозного удару таким напівфеодальним пережиткам, як латифундизм, безземелля і малоземелля селянства Послабила позиції іноземних монополій у країні та обмежила їх подальше проникнення Створила сприятливі умови для розвитку вітчизняного підприємництва, здійснення прогресивних реформ в економічній, політичній і культурній сферах Конституція 1917 р. була найдемократичнішою з усіх тогочасних конституцій. Проте вона відображала незавершеність революції: усі передові демократичні принципи лише декларувалися, за їх втілення у життя необхідно було боротися Завдання і зміст Мексиканської революції були актуальними також для інших латиноамериканських країн і спонукали їх народи до власної боротьби

Тема 13. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст.

■ Утворення військово-політичних блоків

Особливості військово-політичних блоків — Троїстий союз і Антанта

Троїстий союз

- Таємний союз, укладений 20 травня 1882 р. між Німеччиною, Австрією та Італією за ініціативою О. фон Бісмарка
- Три держави домовилися надавати підтримку одна одній у разі нападу Франції або Росії
- Союз трьох держав продовжувався кожні п'ять років, але в 1914 р. з нього вийшла Італія, котра в Першій світовій війні воювала на боці Антанти

Антанта («Троїста згода»)

- Дружня домовленість (від фр. «серцева згода») між Великою Британією і Францією, досягнута 8 квітня 1904 р. з метою врегулювання територіальних суперечок і зміцнення співробітництва проти ймовірної небезпеки з боку Німеччини
- У 1907 р. до Антанти приєдналася Росія, а в роки Першої світової війни вона перетворилася на офіційний союз Великої Британії, Франції та Росії проти держав Троїстого союзу та Османської імперії

Міжнародне значення створення військово-політичних блоків

- За формою обидва блоки мали оборонний характер. Передбачалося, що у випадку нападу на одного з їхніх членів, інші нададуть йому допомогу
- Обидва блоки прагнули досягти перевагу один над одним, що стало передумовою для розгортання гонки озброєнь
- Мир у Європі став підтримуватися, головним чином, рівновагою сил двох військово-політичних союзів
- Створення військово-політичних блоків, до яких увійшли всі провідні європейські держави, суттєво зменшило можливості мирного врегулювання конфліктів. Навіть другорядна суперечка могла стати приводом до загальноєвропейської війни

Локальні війни та конфлікти наприкінці XIX — на початку XX ст.

Роки	Назва	Результати
1898	Іспано-американська війна	Закінчилася перемогою США. Американці отримали Філіппіни, острови Гуам і Пуерто-Рико. Куба формально отримала незалежність, а фактично — опинилася під протекторатом США
1899—1902	Англо-бурська війна	У результаті перемоги Великої Британії бурські республіки Оранжева і Трансвааль стали британськими колоніями
1904—1905	Російсько-японська війна	Перемога Японії у війні дозволила їй отримати Південний Сахалін, Порт-Артур, установити своє панування в Південній Маньчжурії
1905—1906	Марокканська криза	Німеччина спробувала перешкодити Франції встановити своє панування в Марокко. Завдяки підтримці Англії, Росії та Італії французи отримали можливість переважного впливу на Марокко
1908—1909	Боснійська криза	Під тиском Німеччини Росія була змушена визнати захоплення Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною
1911	Друга марокканська криза	Фактичний провал другої спроби Німеччини перешкодити Франції захопити Марокко
	Італо-турецька війна	У результаті отриманої перемоги Італія захопила Лівію, острови Родос і Південні Споради

Роки	Назва	Результати
1912—1913	Перша балканська війна	Поразка Туреччини у війні спричинила втрату нею всіх своїх європейських володінь. Було засновано нову державу — Албанію, яка фактично опинилася в залежності від Австро-Угорщини та Італії
1913	Друга балканська війна	Закінчилася поразкою Болгарії. Македонія і більша частина Фракії відійшли до Сербії та Туреччини. Румунія захопила Південну Добруджу, а турки повернули Адріанополь

Тема 14. Культура зарубіжних країн другої половини XIX — початку XX ст.

■ Розвиток технічного прогресу

Рік	Подія
1852	У Франції було винайдено дирижабль
1855	Німецький хімік Роберт Бунзен винайшов газу горілку
1856	Британський винахідник Генрі Бессемер створив бессемеровський конвеєр, який використовував продувку рідкого чавуну повітрям для його переробки в сталь
1860	Французький винахідник Етьєн Лєнуар створив перший двигун внутрішнього згоряння
1864	Французький металург П'єр Мартен відкрив метод лиття сталі в спеціальній печі, що отримала назву «мартен»
1866	Під керівництвом американського підприємця Сайруса Філда було прокладено постійний трансатлантичний телеграфний кабель
1867	Шведський винахідник Альфред Нобель винайшов вибухову речовину — динаміт
1867	Французький будівельник Жозеф Моньє винайшов новий матеріал — залізобетон
1869	Було відкрито Суецький канал
1873	У Сан-Франциско (США) розпочав рух перший у світі трамвай
1876	Американець шотландського походження Александер Белл винайшов телефон
1877	Американський винахідник Томас Едісон випробував перший «фонограф» — пристрій для запису і відтворення звуку
1880	У США було винайдено кулькову ручку
1883	Американський винахідник Хайрам Максім винайшов кулемет
1885	Німецький інженер Карл Фрідріх Бенц сконструював перший автомобіль, що працював на бензині
1888	Американський винахідник Джордж Істмен випустив у продаж дешевий і простий у використанні фотоапарат «Кодак»
1889	У США вперше у світі почали користуватися таксофонами — телефонами-автоматами, які працювали від опущеної монети
1893	Американський винахідник Генрі Форд здійснив випробування свого автомобіля, або бензинової коляски

Рік	Подія
1895	Французькі винахідники Луї і Огюст Люм'єри створили «сінематограф» — перший кіноапарат
1896	Італійський радіотехнік Гвільєльмо Марконі винайшов радіоприймач
1897	Німецький інженер Рудольф Дізель винайшов поршневий двигун внутрішнього згорання з автоматичним запаленням — дизель
1901	Американський винахідник Хьюберт Бут винайшов пілосос
1901	Американські інженери Харт і Парр сконструювали перший колісний трактор із двигуном внутрішнього згорання
1903 (17 грудня)	Американські льотчики та авіаконструктори брати Вілбер і Орвіл Райт здійснили перший у світі успішний політ на побудованому ними літаку з двигуном внутрішнього згорання (тривалість польоту — 59 секунд)
1913	Американська компанія «Форд мотор» у Детройті запровадила конвеєрну систему збирання автомобілів

Найважливіші досягнення в галузі науки

Рік	Подія
1851	Французький фізик Жан Бернар Фуко провів дослідження з маятником (так званий «маятник Фуко»), яке підтвердило добове обертання Землі
1859	Британський природознавець Чарлз Дарвін у праці «Походження видів» висунув теорію еволюції шляхом природного відбору
1866	Австрійський природознавець Грегор Йоганн Мендель сформулював основні закономірності спадковості. Його теорія стала основою класичної генетики
1871	У книзі «Походження людини і статевий відбір» Чарлз Дарвін висунув гіпотезу походження людини від мавпоподібного пращура
1896	Австрійський психолог і лікар-психіатр Зигмунд Фрейд сформулював основи методу психоаналізу
1898	Французький фізик П'єр Кюрі та його дружина Марія Склодовська-Кюрі дослідили радіоактивне випромінювання і запровадили термін «радіоактивність»
1898	Російський учений і винахідник Костянтин Ціолковський обґрунтував можливість використання ракет для міжпланетних експедицій
1903	Британські вчені — фізик Ернст Резерфорд і радіохімік Фредерік Содді — створили основи теорії радіоактивного розпаду
1905	Німецький фізик-теоретик Альберт Енштейн запропонував окрему теорію відносності, яка пояснювала фізичні явища при постійних (без прискорення) швидкостях, близьких до швидкості світла
1906	Британський біолог Вільям Бейтсон уперше запропонував використовувати термін «генетика» для визначення досліджень законів спадковості та мінливості організмів
1908	Французький лікар Шарль Манту запропонував підшкірне введення туберкуліну для ранньої діагностики туберкульозу (проба Манту)
	Німецький фізик Ганс Гейгер винайшов прилад для реєстрації та вимірювання окремих часток, які випромінюють радіоактивні речовини, який згодом отримав назву «лічильник Гейгера»

■ Нові напрямки в розвитку європейської літератури

У другій половині XIX — на початку XX ст. митці, як і раніше, не припиняли пошуки нової художньої мови для відображення свого бачення дійсності. Провідним напрямком у літературі та мистецтві другої половини XX ст. був реалізм. Одночасно з ним розвивалися нові напрямки — натуралізм і символізм. Із 60-х рр. XIX ст. в європейському мистецтві набуває поши-

рення модернізм — спільна назва напрямків у літературі та мистецтві кінця XIX — початку XX ст., представники яких заявили про розрив із традиціями реалізму. Від початку XX ст. поширюються авангардистські напрямки, основою поетики яких було протиставлення своєї творчості як попереднім художнім традиціям, так і навколишнім соціальним стереотипам у цілому.

Назва, період поширення	Визначення	Особливості	Видатні представники
Натуралізм (остання третина XIX ст.)	Напрямок у літературі та мистецтві, представники якого намагалися «об'єктивно» безпристрасно відтворити реальність, фактично уподібнюючи художнє пізнання науковому	<ul style="list-style-type: none"> Його представники вважали, що реальність (перш за все, людські характери) обумовлена фізіологічною природою і середовищем Висвітлювалися теми, які раніше вважалися непристойними і забороненими Велика увага приділялася життєвому середовищу, зображеному з фотографічною точністю На загальний огляд виставлявся непривабливий зворотний бік життя, що сприймалося як виклик існуючому суспільству 	Е. Золя, брати Едмон і Жюль де Гонкури, А. Хольц, Г. Гауптманн, С. Крейнс, Ф. Норріс, К. Лемоньє
Символізм (1870—1910 рр.)	Напрямок у літературі та мистецтві, представники якого зосереджувалися переважно на художньому вираженні своїх почуттів та інтуїтивного розуміння сутності речей за допомогою символу	<ul style="list-style-type: none"> Головною ознакою є багатозначність образів, гра метафор і асоціацій Його представники вважали мистецтво в цілому символом світу видінь і мрій, відображенням витончених почуттів Стверджували, що намагаються побачити за видимою реальністю приховану надчасову ідеальну сутність світу У своїй творчості відображували несприйняття дійсності, тугу за духовною свободою, передчуття світових соціально-історичних змін 	П. Верлен, П. Валері, А. Рембо, С. Малларме, М. Метерлінк, О. Блок, А. Бєлий, Вяч. Іванов, Ф. Сологуб, Ш. Бодлер

Модерністські напрямки в європейському мистецтві

Назва, період поширення	Визначення і особливості	Видатні представники
Імпресіонізм (остання третина XIX — початок XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> Мистецький напрямок, представники якого намагалися найбільш природньо і неупереджено зобразити навколишній світ і повсякденне життя в їх рухомості та мінливості, передати свої швидкоплинні враження Виник у 60-х рр. XIX ст. у французькому живописі Свіжість і безпосередність сприйняття життя, зображення миттєвих, немов би випадкових рухів і ситуацій, уявна невірноваженість, фрагментарність композиції, неочікувані точки зору і ракурси 	Е. Мане, О. Ренуар, Е. Дега, К. Моне, К. Піссаро, А. Сіслей
Неоімпресіонізм (кінець XIX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> Напрямок у живописі, який виник у Франції близько 1885 р. Використовуючи висновки наукового кольорознавства, його представники надали методичний характер запровадженому імпресіоністами розкладу складних тонів на кольори 	Ж. Сера, П. Сіньяк
Постімпресіонізм (кінець XIX — початок XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> Загальна назва декількох напрямків французького мистецтва кінця XIX — початку XX ст., представники яких заявляли про своє неприйняття естетики імпресіонізму Виник як реакція на імпресіонізм із його зацікавленістю всім випадковим і швидкоплинним 	П. Сезанн, В. Ван Гог, П. Гоген, А. Тулуз-Лотрек
Модерн (кінець XIX — початок XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> Напрямок в образотворчому і декоративному мистецтві, який вирізняють поетика символізму, декоративний ритм гнучких плинних ліній, стилізований рослинний орнамент 	Ф. Ходлер, М. Врубель, О. Бердслі, Г. Клімт

Авангардистські напрямки в європейському мистецтві

Назва, період поширення	Визначення і особливості	Видатні представники
Фовізм (1905—1907 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Напрямок у французькому живописі, послідовників якого на певний час об'єднало спільне прагнення до емоційної сили художнього виразу, стихійної динаміки малювання, інтенсивності відкритого кольору і гостроти ритму Назва походить від французького «дикий» Характерне вкрай інтенсивне звучання відкритих кольорів, зіставлення контрастно замальованих площин, замкнутих у загальний контур, зведення форми до простого її окреслення 	А. Матісс, А. Марке, Ж. Руо, Р. Дюфі, М. Вламінк
Кубізм (перша чверть XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> Напрямок в образотворчому мистецтві Франції та інших країн. Його представники висували на перший план формальні експерименти — конструювання об'ємної форми на площині, виявлення простих стійких геометричних фігур (куб, конус, циліндр) розкладом складних фігур на прості 	П. Пікассо, Ж. Бран, Х. Гріс, Р. Делоне
Експресіонізм (перша чверть XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> Напрямок у мистецтві, літературі, який проголосив єдиною реальністю суб'єктивний духовний світ людини, а його відображення — головною метою мистецтва Особливо яскраво проявлявся в мистецтві Німеччини та Австрії 	Е. Нольде, Ф. Марк, П. Клеє, О. Кокошка, В. Кандинський (рання творчість)

Назва, період поширення	Визначення і особливості	Видатні представники
Футуризм (1910—1920 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Напрямок у європейському мистецтві, переважно Італії та Росії, послідовники якого прагнули створити «мистецтво майбутнього», не сприймали традиційну культуру («спадщину минулого»), оспівували красу майбутньої епохи індустріалізму, техніки, високих швидкостей і темпів життя • Для їхнього живопису характерні зсуви, напливи форм, багаторазові повторення мотивів, ніби підсумовуючи враження, отримані в процесі стрімкого руху • Поєднання в одній композиції різних моментів руху, поділені на окремі фрагменти фігури, спіралі, зигзаги, еліпси, вибухи тощо 	У. Боччоні, Дж. Северіні, Д. Балла, К. Карра, Л. Руссоло
Конструктивізм (XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Напрямок в образотворчому мистецтві, архітектурі та дизайні XX ст., який визначав своєю головною метою художнє освоєння можливостей сучасного науково-технічного прогресу • Сформувався в 1910-ті рр. перш за все на основі фовізму і футуризму 	О. Родченко, О. Ган
Орфізм (1910-ті рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Напрямок у західноєвропейському мистецтві, послідовники якого намагалися відобразити динаміку і музикальність ритму перетинанням площин, пофарбованих у чисті, яскраві кольори • Засновником і теоретиком орфізму був французький художник Робер Делоне, а назву дав поет Аполлінер за ім'ям Орфея — героя давньогрецької міфології 	Р. Делоне, Ф. Купка, М. Дюшан
Супрематизм (1910-ті рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Напрямок в авангардистському мистецтві Росії, заснований Казиміром Малевичем, який уважав його вищим досягненням мистецтва (звідси назва, що походить від латинського «вищий, останній») • Притаманні геометричні абстракції з найпростіших фігур (квадрат, прямокутник, коло, трикутник). Комбінації з цих фігур мали відображувати абсолютні, «вищі» основи реальності, досягнуті інтуїцією художника 	К. Малевич, Н. Суєтін, І. Чашник

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая детская энциклопедия «Руссика». История Нового времени XVI—XVIII вв. — М., 2001.
2. Бурин С. Н. Новая история (1640—1918). В 2-х ч.— М., 1998.
3. Васильев Л. С. История Востока: В 2-х т. — М., 1998.
4. Васильев Л. С. История религий Востока. — М., 1998.
5. Ведюшкин В. А., Бурин С. Н. Новая история зарубежных стран. Конец XVIII — начало XX в. В 2 ч.— М., 2000.— Ч. 2.
6. Ведюшкин В. А., Бурин С. Н. Новая история. Конец XV—XVIII в.— М., 2001.
7. Виппер Р. Ю. История Нового времени. — К., 1997.
8. Волобуев О. В., Клоков В. А., Пономарев М. В., Рогожкин В. А. Россия и мир.— М., 2001.
9. Всемирная история / Оксфордская иллюстрированная энциклопедия: В 9-ти т. — М., 2000. — Т. 4.
10. Всемирная история: Энциклопедический словарь школьника. — М., 1999.
11. Всемирная история: Энциклопедия для детей. — М., 1999.
12. Даниленко В. М., Кокін С. А. та ін. Короткий історичний словник. — Запоріжжя, 2001.
13. Дейвіс М. Європа: Історія. — К., 2000.
14. Джеджора Олена. Історія європейських цивілізацій. Частина 1. До кінця XVIII ст.— Львів, 1999.
15. Дююи Р. Э., Дююи Т. Н. Всемирная история войн: В 4-х кн. — С.-Пб., 1998.
16. Егер О. Всемирная история: В 4-х т. — С.-Пб., 1997.
17. Загладин Н. В. Новая история. XIX — начало XX в.— М., 2001.
18. Зайцев А., Лаптева В., Порьяз А. Мировая культура: Возрождение. Эпоха великих географических открытий.— М., 2001.
19. Захаров Е. Н. История России XIX — начало XX в.— М., 2001.
20. Захаров Е. Н. Новая история: Мир в XIX — начале XX в.— М., 2002.
21. Искусство. Энциклопедия для детей. — М., 1999.
22. История России: В 3-х ч. Энциклопедия для детей. — М., 1996.
23. История средних веков. В 2 т.: Раннее Новое время / Под ред. С. П. Карпова.— М., 2000. — Т. 2
24. Кредер А. А. Новая история. В 2 ч. — М., 2002.— Ч. 2.
25. Максаковский В. П. Историческая география мира. — М., 1997.
26. Нарис історії Сполучених Штатів. — Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 1998.
27. Новейшая история зарубежных стран. XX век / Под ред. А. М. Родригеса. В 2 ч. — М., 1998.
28. Новиков С. В., Маныкин А. С., Дмитриева О. В. Всеобщая история: Справочник студента. — М., 1999.
29. Религии мира. Энциклопедия для детей: В 2-х ч. — М., 1999.
30. Рыжов К. Все монархи мира: Западная Европа. — М., 1999.
31. Рыжов К. Все монархи мира: Россия. — М., 1998.
32. Соколов Б. В. Сто великих войн.— М., 2001.
33. Универсальная энциклопедия для юношества: Цивилизации. — М., 2000.
34. Шейко В. Н., Гаврюшенко А. Н., Кравченко А. В. История художественной культуры: Византия. Арабо-мусульманский мир. Китай. Япония.— Х., 1999.
35. Шейко В. Н., Гаврюшенко А. А., Кравченко А. В. История художественной культуры: Западная Европа XIX—XX вв.— Х., 2001.
36. Шейко В. Н., Гаврюшенко А. А., Кравченко А. В. История художественной культуры: XVII—XVIII вв.— Х., 1999.
37. Энциклопедический словарь. Издатели Ф. А. Брокгауз—И. А. Ефрон. В 86 т.— С.-Пб., 1891.
38. Юдовская А. Я., Баранов П. А., Ванюшкина В. Ю. Новая история (1500—1800).— М., 2002.
39. Юдовская А. Я., Баранов П. А., Ванюшкина В. Ю. Новая история (1800—1913).— М., 2002.
40. Юдовская А. Я., Ванюшкина В. Ю. Поурочные разработки по Новой истории 7—8 кл.— М., 2002.
41. Юдовская А. Я., Ванюшкина В. Ю. Поурочные разработки. Новая история (1800—1913).— М., 2002.
42. Юдовская Н. Я., Егоров Ю. В., Баранов П. А., Ванюшкина В. Ю. История. Мир в Новое время (1870—1918). — С.-Пб., 1997.